

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ABLONCZY LÁSZLÓ:

Vis Major

BORSI-KÁLMÁN BÉLA: Gondolatok
a „rémületes valóság”-ról

BORCSA IMOLA:

Igazi hullá

6

XXXVI. évfolyam

2023. június

735 Ft

NÉHÁNY TÉVELYGŐ LEPKE

TARTALOM

- 3 Ablonczy László: Vis Major
25 Kemsei István: Fázna a növényeim
26 Mohás Livia: Fiala farkas
(Emlékezések, 14. rész)
42 Acsai Roland: Pásztortáska; Szöcske; Köd; Kanárisárga; Sebtapasz; Léghajó
45 Kontra Ferenc: 1969 nyara
50 Farkas Arnold Levente: egyiknél sajt
52 Tóth Erzsébet: Talált füzetek 4.
60 Csontos Márta: Krízishelyzetek; Felületi feszültség; A mindent elfogadó...
63 Sándor Zoltán: Terápia
66 Farkas Gábor: Templom épül; [kettőnkről kellene]
68 Lukács László: Áldott szép Pünkösdeknek gyönyörű ideje...
76 Simek Valéria: Felhőtlen igazsággal; Didergetőn
77 Borcsa Imola: Igazi hulla
84 „Közösséggé a közös történeteink tesznek bennünket”
(Haramza Kristóf beszélget Borcsa Imolával)
87 Baráth Tibor: „néhány tévelygő lepke”
(Borcsa Imola: Magnebéhat)
94 Bodó Barna: Alázattal és becsülettel
(Venczel József az 1921-es erdélyi román földreformról, 2. rész)
110 Borsi-Kálmán Béla: Hova-tovább? Gondolatok a „rémületes valóságról”
(Szabálytalan recenzió Pelle János Vervád, hisztéria, népítélet.
„Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban című könyvéről)
126 Orosz István: Kiss Iván Nagy Gáspár-díjas

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a 41. Magyar Sajtófotó Pályázatára érkezett és díjazott művekből nyújt válogatást

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Petöfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kulturáért Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtótermet – megjelentető Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” című támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő) iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár) szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers) leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza) nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő) papp@hitelfolyoirat.hu.

Husztli István: Borogyanka, Szilánkok-sorozat, 2022 (Képriport, MÚOSZ nagydíj, 1. helyezett)

Vis Major*

A 75 éves Blaskó Péternek

I. Változatok az életrajzra

SZABAD NÉP, 1945. IV. 4.: „Újpesten született 1910-ben. Színművész és rendező. Érettségi után a színiakadémiára került, majd Párizsba ment. Ott ismerkedett meg a munkásmozgalommal, szocialista műveket olvas. Szaval a vasasoknál, bekapcsolódik a Kommunista Pártba, a németek bevonulása után illegálisba megy, és a mozgalomban aktív részt vesz. Nyomdát szerez illegális röpiratok készítésére, különböző ifjúsági csoportokat kapcsol a mozgalomba, és összeköttetést tart fenn a Kommunista Párt megbízásából a Szociáldemokrata Párttal és a Független Kisgazdapárttal. Jelenleg a Nemzeti Színház igazgatója.”

1950: *„Értelmiségi családból származom. Érettségi után kerültem a Színművészeti akadémiára. Ennek elvégzése után, 1930-ban szerződöttem Hevesi Sándor a Nemzeti Színházhoz. Eleinte csak mint színész, később mint rendező is működtem. A felszabadulás után az országos Nemzeti Bizottság megbízott a Nemzeti Színház megszervezésével, és kinevezett igazgatónak. 1935-ben kapcsolódtam a munkásmozgalomba. A német megszállás alatt illegálisba vonultam, egész a felszabadulásig.*

A Nemzeti Színház igazgatója vagyok, rendezője és színésze. A Székesfehérváros törvényhatóságának bizottsági tagja, országgyűlési képviselő. A Színművészeti Főiskolán a rendező tanszakot vezetem. 1942 óta vagyok a Pártnak tagja. 1948-ban megkaptam a Kossuth-díjat. 1949-ben élmunkás lettem.”

1955. OKTÓBER 5. VÁLASZOK A FŐISKOLAI KÉRDŐÍVRŐL

Legnagyobb iskolai végzettsége: Színművészeti Akadémia

Politikai végzettsége: Esti Egyetem 5 hónapos, Pártfőiskola jelenleg

Állami kitüntetés: Kossuth-díj-kettő. Kiváló Művész. Egyéb: Szabadság-rend,
Munka érdemrend

Párttagság: Párttag

Származása (édesapja foglalkozás 1945 előtt): állami tisztviselő

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

* Fejezet a Major Tamás életét és munkásságát összegző, készülő monográfiából.

Lakás: XIII. Pozsonyi út 40.
Telefon: 203-150
Mióta tanít a Főiskolán: 1947

1980. SZEPTEMBER 5. FŐISKOLAI TÖRZSLAP: „Újpesten születtem 1910. január 26-án. Szüleim vagyontalan emberek voltak. Apám, Major Gyula tisztviselő, anyám Papp Mária a családi körben dolgozott. Érdeklődésem már kora ifjúságomban a színészi pálya felé fordult, s 1927-ben [sic!] szereztem oklevelet a Színművészeti Akadémián. Színészi és rendezői pályafutásom a Nemzeti Színházhoz kötődik, melynek tagja lettem az Akadémia elvégzése után. 1945-től igazgatója voltam, 1962-től főrendezője vagyok a színháznak. 1950 óta (sic!) tanítok a Színház és Filmművészeti Főiskolán. A munkásmozgalomban kora ifjúságom óta részt vettem, ugyancsak az ellenállási mozgalomban is (Vigadó estek, a Független Színpad előadásai stb.).

A felszabadulás után politikai és közéleti tevékenységem egybeforrt művészi alkotó munkámmal. Az életem munkáját az évek során a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel (három alkalommal), a Munka érdemrend arany fokozatával, a Szabadság renddel jutalmazták feletteseim, valamint két alkalommal kaptam a Kossuth-díjat is.”

II. Szülőföldje: Újpest

1919. NOVEMBER 16. Gellért tér. Ömlő esőben tízezrek ernyők oltalmában órák óta várakoznak. A Műegyetem és a hotel ablakai tárva; mosolygó, nemzeti zászlócskákat lengető polgárok és ifjak árjában az éltető zokogás az éljenzés elegyes mámora robbantja az érzelmeket: a Kelenföldről menetelő nemzeti hadsereg, élén fehér lován Horthy Miklós előtűnő alakja virágvasárnapot hirdetett. Díszlövések döntöttek a Gellért hegyen, harsonák éltették a hadnép érkezését. „Él magyar, áll Buda még!” – jelentette a felszabadító hadainak a hotel elé ácsolt emelvényen Bódy Tivadar, Budapest polgármestere. „Tetemre hívom a fővárost” – válaszolta a fővezér, mert: a „vörös rongyokba” öltözött „város megtagadta ezeréves múltját... egy év alatt elprédálta összes vagyonát”. Megbocsátást is hirdetett, ha „visszatér megint hazájához.” Aztán örömdás érzésekkel a Himnusz magasztosította az együttlét ünnepét, majd a sereg továbbindult a Ferenc József hídon és a Múzeum körúton ujjongó tízezrek kíséretében, az őszirózsa virágzásának új évadját is hirdetve, menetük 10 órára az Országházhoz érkezett. Ahol a bejárat lépcsőjére épített oltár; a magas állami és egyházi méltóságok jelenlétében a haza fel- és megszabadult lelkeinek együtt létévé emelkedett.

(Valamikor a hatvanas évek második felében, midőn már nem Major Tamás vezette a Nemzeti Színházat, s a színi élet prímási rangjában is gyöngélni kezdett, teátrumos társasági együttlétekben, változatos hangszerezésben meg-megpendült „Majorelotárs” illegális múltja felett a családi történelem néhány ismeretlen vagy titkolt dallama. Hogy például bátyja az a Major Ákos, aki Horthy István repülőbalesetének egyik vizsgáló biztosa, majd az 1947-es kékcédulás választási csalás legfőbb jogi jóváhagyójaként

tündökölt. Anyjáról is suttogtak: ama 19-es nevezetes novemberi napon a főváros keresztény asszonytársadalmának nevében Ő köszöntötte Horthy Miklóst. „Így aztán könnyű volt partizánkodni a fiának” – susogták, ki moll, ki dúr hangszerelésben. Major Tamás múltja homályban rejtkezett. Holta után (1986) is színészei legfeljebb egy-egy borozó menti éjszaka adomáját idézték; Major kései interjúiban is konokul hallgatott életének mélyebb történéseiről. A fiatalok pedig mit se tudva egykori évtizedeiről, ámul-ták virtuóz és bájoló jelenidejűségét.

Egy kései vallomásában anyjáról csak annyit említett: színésznő szeretett volna lenni. Másutt: elvégezte Rákosi Szidi színi iskoláját. Amint Rózsahegyiét is mindenki abszol-válta, ha pódiummániásnak mutatkozott. Máskor anyját tanítónőként említette, de mint a hivatalos nyilatkozatát idéztük: bevallottan „családi körben” dolgozott, köznapian: háztartásbeliként. Így is illet, mert azt Ákos bátyja emlékiratából tudjuk: „mind anyai, mind apai ágon hétszilvafás magyar nemesek voltunk”. Ám a mondat folytatása, mi-szerint „de az ősi múlt nem érdekelt minket” (Népbíráskodás] – de hetyke dacossága a történelem hullámverésében majd sajátos árnyalatokban mutatkozott...).

A BEVONULÁSRÓL szóló lapokat olvasva kitűnik: a hivatalos üdvözlések, virágos, zászlós, szónoklatos novemberi napon sem írás, sem kép nem igazolja Majorné Papp Mariska kitüntetett szerepét. Mert nyilvánosan a Magyar Nők Nemzeti Szövetsége nevében Tormay Cecil lelkesült az Országház előtt, s egy Mária-zászlót is átadott a hadsereg parancsnokának. Az persze valószínűsíthető, hogy Majorné őszirózsa-csokrot szorongatva, a küldöttséggel valahol a téren szorongott, ugyanis a nők társasága szétszakadt, egy részük a fölépcső közelébe se juthatott. Este az Opera díszelőadásán Ófőméltósága és családjának körében hivatalos tekintélyek, hadi méltóságok, a társadalmi előkelőségek gyülekezeté-ben Majorné nincs nevesítve. A díszelőadás főbb képei: Szózat, Rákóczi induló, a Hunyadi László templomi jelenete, a *Bánk bán* első felvonása, magyar tánc-képek, Bakó László szavalata.

Ünnepfolyam kezdődött azon a vasárnapon, mely változatos formában folytatódott; például november 18-án a Vígadóban, ahová kizárólag a nők gyűlését hirdették, Tormay Cecillel az élen a nővilág előkelőségei mellet férfiak, minisz-terek és egyházi méltóságok is megjelentek. A Szociális Misszió-Társulat össze-jövetelének fényét a Horthy-pár jelentette, akiket a hölgytársadalom nevében Farkas Edit alapítványi elnök üdvözölt, majd Horthy Miklós szólt a jelenlevők-höz. A nehéz idők jövetelének gondjában közölte: az egyetlen irány, „a becsüle-tes magyar nemzeti irány”, aminek erkölcsi parancsát is meghatározta: „A kor-rupciómentes Magyarország alapjait rakjuk le.” Ófőméltóságát követően Majorné Papp Mariska következett: elszavalta *Állj meg, Horthy Miklós* című ver-sét. Majd a Horthy-indulóra zendített a zenekar, s felszólalt a távozni készülő miniszterelnök, Friedrich István is, Schlachta Margit pedig a vagonokban sín-ylődő erdélyi menekültek nyomorúságát panaszolta. A szónoki fordulatok a másnappal elszálltak, de Majorné Papp Mariska versével halhatatlanult. Filo-lógiai mutatóval nem szolgálunk a következő hónapok rendezvénysoráról, melyek kitüntetett pillanata Majorné Horthy-ódája. A december 7-ei újpesti

ünnepen, például több mint tízezer lelkes hívő élszónoka, aki a magasztos pilanlat zászlóanyja, amikor feleskette a köznépet a nemzeti és keresztény Magyarországára. Készülődtek az ébredők; a MOVE 1920. március 15-ei ünnepén szavalatának címét a lapok nem tudatták, de Zadravetz páter áldásától is kísérvé, Majorné Papp Mariska Horthy bővületében klapanciázott. Április 13-án a Szegénygondozó javára szervezett, Schlachta Margit nevével jegyzett eseményen „Messze kiemelkedett az egész műsorból Majorné Papp Mariska fellépte, aki elemi erővel adta elő *Árvíz és interjú* című saját költeményét” (NÚ). S a verselő témaköre igazolás egy gyűjteményhez, mert ugyan méltató és kritikai sorokat nem idézhetünk, de a *Nemzeti Újság* így ajánlotta Papp Mariska kötetét: „Kormányzó úr Őfőméltóságát bevonuláskor Majorné Papp Mariska a magyar asszonyok nevében *Állj meg, Horthy Miklós* csudás szépségű költeményével üdvözölte. Ehhez hosszabb szép költeményekkel együtt egy teljes kötet jelent meg a nagyszerű magyar író tollából” (1920. VII. 4.). A gyűjtemény címét a *Pesti Napló* sem tudatja, de tartalmáról laptársánál többet mond: „javarészt a háború alatt és most a nemzeti fellángolás idején született verseit foglalja egybe. Amazokban a magyar katona lelkének hazavágyódása, földjének, családjának a szeretete az alapmotívum, emezekben pedig a hazáját féltő és otthonát erejéből védeni kész magyar nő irredentizmusa izzik” (1928. VII. 28.). A Horthy Miklósnak ajánlott gyűjtemény *Állj meg, Horthy Miklós* címmel a Magyar Nemzeti Munkáskönyvtár kiadásában 20 koronát kóstált.

(Egy későbbi, 1939 decemberében írott Horthy Miklós nevenapjára című versét a tartós hódolat dokumentumaként idézzük: „A vad viharban, véres zivatarban, / Erőshatalmas tölgyfa integet. / Lombjai alatt meghúzódva némán / Békét álmodik egy apró sziget. // A felhőket rőt villámok hasítják, / Hullámot dobál a víz, a bérc, a völgy, / A sziget csendben vár, töretlen szívvel / Föléborul védőn az ősi tölgy. // Tekintéllyel tarkargatja-óvja, / Becsületet tanít szent levele, / S mi tudjuk-hisszük, hogy a tölgygel állunk, / Vagy hogyha kell, meghalunk vele. // Ma ünnep van, ma zúgnak a harangok, / Isten, feléd száll esdő énekünk, / Nagyurunkat, hazánk ős, büszke tölgyét / Még soká-soká őrizd meg nekünk.”)

A „talentumos költő” magamutatási ambíciója színpadi szerzővé is akaratoskodott. *Hatalmasok* című darabját 1921. június 23–24-én Sebestyén Géza társulata előadta a Budai Színkörben. Szakmai véleményt nem idézhetünk, de a *Pesti Hírlap* tartalmát összegezte az utókornak is. Érdemes idézni, mert nem közügyiség bátorította színpadra Majornét, munkáscskája személyes és családi beavatottság rejtett tárnáiból robbantott fel érdekes jeleket: „Egy táncosnő békességbe enyhülő tragédiája ez a darab: [...] Az urát a családja kitagadja, a táncosnő ékszereit adogatja el, hol a szegénységet legyűrhesse, tiszta és nagy szerelemmel szeret bele az urába, anyává lesz, és az anyaság erős megpróbáltatása lágyítja a büszke családot is” (PH, 1921. VI. 24.).

(A táncosnőt Füzzess Anna alakította, aki majd 1926-tól a Nemzeti tagja, Orth György felesége, később Petheő Attila örökös tag özvegye. 1948-ban Major Tamás átminősítette, így 1948 és 1968 között a színház nézőtéri felügyelőjeként dolgozott.)

PAPP MÁRIA RÓZA KRISZTINA, Tasnádi Major Maróthy Gyula György felesége 1921-ben már három iskoláskorú fiúgyermek édesanyja. Érett harmincas szépasszony; egy azidőben készült fotót szemlélve: előtérben a három gyerek kopaszon; Gábor, 1912-ben született, balról rövidnadrágban, zárt kabátocskában, boka fölöttig magasszárú cipőben, bal karját a fonott székre helyezi. Amelyben Tamás ül összekulcsolt kézzel; sötét kabátkája térden alulig ér, pánatos cipő és keresztcsíkos vastag harisnya világlik elő. Tamás fejét enyhén balra hajtja; fekete szemöldöke és erős szemgödre akár egy tibeti szerzetestanonc, avagy: lámajelölt trónol testvérei között. Balján fűzős cipőben, pellerinben az 1908-ban született Ákos bátyja áll, tán leginkább mosolyosan, leszegett fejjel magasodik fölé. Komponált kép: talán Mariska mama igazgatta, hogy legkedvesebbje, Tomi a központban, ájtatos bájjal uralja a családi harmóniát. Mögöttük a felnőttek: a negyvenes évjáratú, kopasz, testes és elegáns bányamérnök-hivatalnok férjet két nő karéjozza: jobbról apáca ruhában Major Anna, Gyula húga, jobbán körbefont hajkoronával felesége, nyári fényben sugárzik. Leányságában is már a színpadot vágyta. Vélhetjük, asszonyként újra és újra köteléket szaggató szenvedély tetőzött a családban. Mert jó polgár urak illetanában az asszonynak este otthon a helye. Ledér szakma a magamutogatás. A korábban rózsa csokrokkal hódoló katonatiszt, birtokos úrigyerek, avagy a hivatalal hivalkodó hódoló, amint a színpadi fények leánya, üdvös-Böskéje engedett az örökéletű hódolatnak, közölte-követelte: szíveskedjen búcsúzni a vastapsos estéktől! Schöpflin Aladár négykötetes *Színészeti Lexikona* rejti és jegyzi szubrettek, tragikák, francia bohóságok ünnepelt, ám hivatását feladott teátrista kis- és nagyasszonyainak sorát. Mert az úri és polgári boldogság törvénye: a feleség a magánüdvösség szolgálatos! Hogyne, még más is csábót vethet rá! Kurva egy szakma! Tasnádi Major úr időben véghatározott. Mariska legfeljebb az öreg, 1837-es Nemzeti nézőteréről rajonghatta Császár Imre és Nagy Imre férffivarázsát, avagy Jászai Mari sestergő Elektráját.

(1908-ban a Nemzeti társulatának és híveinek épületet kellett váltani. A Népszínház lett az otthonuk. Mert Apponyi Albert kultuszminiszter úr felügyelete és gondoskodása panamában tetőzött. Csathó Kálmán a koronatanú hitelességével megírta krónikáját: tűzveszély ürügyével a Nemzeti együttesét átparancsolták a csődbe hullott Népszínház épületébe.)

A legfőbb Hadúr verses hozsannázása azonban átrendezhette a család rendjét. A dilettáns miről beszél? Elsőbben is egyetlen élményről, sorsáról; rejtene magát, de Majorné épp azért is dilettáns, mert kibeszéli, s nem tudja transzformálni magánéletének konfliktusát. Amint darabjából sejtítjük, szenvedélyes színészi álmát a családi béke érdekében csendesítette. Ám a szereplés titokzatos vágya szívósan munkált benne; Papp Mariska változatos jelekkel hódító akaratáról értesítette a világot. A verselő és a szereplő a legmagasabb rangú közönség előtt debütált: Horthy Miklóst hozsannázta a bevonulás másnapos mámorában. Ami őt hivatalossá avatta más szereplésekre is, verses kötetét így már Horthynének ajánlhatta. S amikor 1921. augusztus 22-én, a szerbektől visszafoglalt Pécsen,

a nemzeti hadsereg bevonulásának ünnepen *Hozsánna néktek, magyar katonák!* című versével Majorné a hivatalos program szereplőjévé emelkedett.

A Budai Színkörben a Kormányzó fényköre emelte színpadi szerzővé. Aminek folyamányaként a költő és drámaíró intézményesült is. A *Pesti Hírlap* 1921. augusztus 21-ei száma értesít arról, miszerint Zilahi Kiss Jenő közoktatási tanácsnok és Sipőcz polgármester levélben szólította meg az irodalom jeleseit: írjanak egy vagy két felvonásos darabokat „a székesfővárosi gyermekek lelki nevelése számára”. Tervük: rendszeres előadásokat szerveznek, melyek keretében ének és zeneszámok és táncjelenetek mellett „egy-egy nemzeti szellemű darabot fogunk bemutatni, kéthavonként kacagtató műsorra úgy, hogy könnyebb szórakozáson is rajta legyen a magyar bélyeg, a víg darabokat is magyar levegő járja keresztül. Az előadásokat Majorné Papp Mariska író, székesfővárosi tanítónő fogja rendezni” (PN, 1921. VIII. 14). Ám Majorné anyaként is az örök színpadot akarta meghódítani.

PFÚJVÁROS. Babits Mihály középiskolai tanárt a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1911/12-es tanévre fogarasi magányból egy másik magányba, Újpestre helyezte. „Lesz végre egy költőnk is, aki a szent költészet sugarával aranyozza be száraz klímánkat” – gúnyolódott a hírre az *Újpesti Figyelő* (1911. VIII. 11.), Babits tanár úr egy év múltán továbbállt, de keserves élményeit nem feledte; a város légkörét *Kártyavár* című regényében megírta. Amelyben Mikszáthot idéző urambátyámozó, síboló kompániájának portréi mellett feltűnik Móricz regényeinek füledt világa, s olykor Ady villamos indulata is átcikázik a történet fölött. Babits regénye: egy bírót Újvárosnak nevezett helységbe kineveznek, s érkezését követő bolyongása és a város érdekszövetségében a telekosztási-házépítési stiklikkel is fertőzött terep keserv'-kacajos históriája elevenszik meg. Hogyan is láttatta regényében Babits Újpest-Újváros arculatát? Hőse villamoson zötykölődött Pestről, s a főtéren leszállt: „A városháza nagy, egészen új és igen modern épület, ez is valami asszíriai stílusban építve, nagy réteges toronypiramissal a közepén, s cifra és komolytalan halottaskocsi: komikus volt, pompás és mégis sivár és szomorú. Köröskörül a téren piaci bódék piszkoskodtak délutáni elhagyatottságukban... Szemközt kávéház volt, amilyenek Pesten a Rákóczi út külsőbb részein, és iszonyú bérházak utálatos domborművekkel, és furcsa szögletekben kékellő, csukott erkélyekkel homlokzatukon.” Babits meg-eleveníti a városka alakjait: a tábornagy komolysággal sleppjével a Vigadóba érkező polgármestert, körötte a multságok változatait, a vasárnapi pörköltszagú kocsmától a részegek hajnali vibráló fénnel bevont ingatag szédületéig. Babits bíróját, Partos Kálmánt egykori osztálytársa, régi lakosként kíséri, s a tisztesség-fogyatékos közéletre utalóan megjegyzi: „nem is Újváros ez, hanem Pfüjváros”.

A járásbírósgot kereső Partos előtt játszadozó gyermekek tűnnek elő: „gyertekgyerekek isko-lába, öltöz-zetek-papru-hába, inci-finci-te vagy kinn”.

Nincs nyoma, hogy Major Tamás valamikor értesült volna Babits Mihály Újpest-regényéről. Mert ha mégis, hivatkozik rá vallomásaiban, hiszen a régi világ szarkasztikus látszószögben elevenszik meg a Kártyavárban, márpedig

Major lelkes elvtársi műltszakértelemmel a nagy világmagyarázó szerepét is játszotta.

MAJOR TAMÁS a Ferenc József térhez közeli Toldi utca 10. számú, szerény földszintes házban 1910. január 26-án született. Vajákos-bűvöletes szerencsével: „A hetedik hónapban születtem meg, amikor még egyáltalán nem vártak. Az apám mit sem sejtve volt a hivatalában. Hívták lóhalálában Búsi nénit, a környék híres és keresett bábaasszonyát. Világra segített, megnézett és csak annyit mondott – Ez úgysem marad életben” (FSzM, 1979/51). Könyveit, írásait, vallo-másainak árját megismerve feltűnő: múltjának mozgalom előtti negyedszázadát konokul zárta. Kivételes alkalom a fentebbi idézetben, kései elgyöngült pillan-at (?), folytatta születésének mágikus krónikáját. „Kemény tél volt, minden-félébe bebugyoláltak, még újságpapírba is, hogy sürgősen elvigyenek meg-keresztelni, mert az volt a hiedelem, hogy amelyik gyerek megkeresztetlen marad, nem juthat sem a mennyországba, sem a purgatóriumba, hanem vala-milyen külön kijelölt helyük van a túlvilágon. Búsi néni ettől a bizonytalan státustól akart megkímélni. Amikorra hazahoztak, már apám is megjött. Mint ahogy akkoriban inkubátor még nem volt, állítólag egy nagyobb vaskazékba helyeztek, és óvatosan felraktak a vaskályhára. Talán ennek is köszönhetem, hogy valahogy megmaradtam.”

A Vaskazék fölött az angyali szellemek, netán társiaságban Shakespeare boszorkányaival életre mentették Tasnádi Major Maróthy Gyula második fiú-gyermekeit, Tasnádi Major Maróthy Tamást. Tisztviselők élnek a Toldi utcában és a környék telkesített szerény földszintes házaiban, épp a kimért parcellázás s az építkezési panamázás a Kártyavárban visszatérő rontó kísértet. Alápincézett három kis szoba-konyhás lakásban az öttagú családdal élt Papp Mariska édesanyja is. Hivalkodásment' szerény mindennapok; a fürdőszobát később illesztették az épülethez. „A gyerekkoromban az udvaron volt a WC. Szénnel fűtöttünk, először petróleummal, aztán gázzal világítottunk, s csak később vez-tették be a villanyt” (*Van itt valaki*). Mindenfelé építkezés; csatornáznak és víz-vezetékét fektetik a földbe. Sokfelől érkeznek a lakók és a munkások. Babits írásában: „minden kétes egzisztencia Budapestről ide húzódik? Gyülelész nép ez bíró úr, a nagy városok söpredéke!” – világosítják fel a bolyongó bírót, akinek a mérnök értelmezi a bábeli zavart: „A munkások idegen nyelven kiáltoznak. [...] Ezek tótok, a szomszéd csoportban olaszok dolgoznak. Az újbárosi poliglott munkásság! – Egész Európából sereglenek ide, a szélrőzsa minden irányából – szól szinte büszkén a polgármester. – Ezért olyan nagy itt a pauperizmus. – És ezért oly csekély a közbiztonság – toldotta a főjegyző...” Egy másik disputában „Christián bádogos, a keresztény Iparoskör főembere” szerint: „Mi az a mun-kásság? Egpár szájas zsidó.” A boltosok, mesteremberek is zsidók, a csak egy kislányra zendítő banda s a diskurzus élhangosa odaveti: „Újbároson még a cigány is zsidó. (Ami igaz is volt, mert Fehér Poldi volt.)”

„A bűdös gyár enyvszaga... – Bűdös ez a város, mint a halál” – mondja a bíró útítársa Babits *Kártyavár* című regényében. Major Tamás kései emlékezésében

Újpest népét és légköre inkább József Attila mitológiáját kísérti: „e tájék legfőbb ismertetőjele az irtózatosszagok áradata volt. Itt sűrű közelben együtt volt található cipőgyár, bőrgyár, enyvgyár – a Wolfner, a Mautner, a Leiner meg a többi –, s ha rossz felől fúj a szél, orrfacsaró bűzök szállongtak a környékünkön. Persze nem csak ennyit szereztünk abból, hogy Újpest a kapitalista gyár-
ipar egyik fellekvára volt. E peremváros képén mindig a munkásság sorsa és közérzete volt a meghatározó vonás. Nagyszerű és igen összetett hely volt Újpest, s talán csak olyan költői szavakkal leírható, amilyenekkel József Attila egész életében a város peremén megfogalmazását.” Az is igaz, amit Babits regényének polgármestere mond: „azt hiszem, az egész modern Magyarország egy kicsit-Újváros.”

(Való igaz, mert ipari termelését tekintve Temesvár, Pozsony, Csepel után Újpest a negyedik legnagyobb település a milleniumi hazában. Melynek megannyi jele között Babits átható jellemrajzának állandó tünete: a por. Major Tamásban is így merül fel gyermekkorra: „nem voltak kikövezőe az utcák, így hát hol nagy por, hol meg nagy sár lepte be őket.” Így a Toldi utcát is. Voltaképp 1867 után gróf Károlyi István birtoka ez a vidék, s a mezőgazdasági, a homoki, szőlőművelő a kis-, majd nagyközség lakossága és folytonos növekedése nyomán 1907. augusztus 14-én Andrássy Gyula miniszterelnöksége idején, hivatalosan is várossá avatták. Amivel az életminőség is erősödött: a hivatalos gondoskodás mellett a gyártulajdonosok is ügynek tekintették a törődést a dolgozókkal, főként egészségügyi, oktatási, művelődési területen. Megépült a villamosjárat a fővárossal; a vasút, a legrégibb a hazában, hiszen 1846-ben a Petőfi énekelte Váci vonal Pesthez kötötte Újpestet. A Major-gyerekek házukkal átellenben épült, emeletes vöröstéglás elemiben kezdték az iskolát, s hosszú vajúdas után a tízes években felgyorsult a gimnázium építésének ambíciója is. Babits regényéből némi gúnnyal értesülünk: a városatyáknak azért is lett sürgető, mert nem akarták, hogy gyermekeik naponta órákat rázódjanak a fővárosba és haza. A város szellemi-lelki jele, miszerint lakói csaknem félszáz társaságba, játékonysági körbe, dalos, muzsikás, színi törekvésbe, megannyi más hivatalos gyülekezésbe szerveződtek.)

A KATOLIKUS KERESZTSÉGBEN és hitben élő család; bizonyosan vasárnaponként vallását gyakorolta. Áhíthatos elmerülés és a kívülálló nézői szerep kettőssége hatotta át a gyermek-Majort. Az egykori liturgikus élményt szemlélte: „A miséket és a körmeneteket roppant ünnepélyesekké tették az idetelepedett, levitézlett K.u.K tábornokok. Emlékszem, milyen mulatságos látvány volt, amint ezek a generálisok ott lépkedtek az ájtatos menet élén lampaszos nadrágban, magas sipkával a fejükön, a tollbokkrétás hadastyánok fúvószene-
karának hangjaira. Köztük a Lohnek, a Mercenkiewicz meg a Sipsitz. Azért tudom ilyen jól a nevüket, mert az unokáik velünk jártak a suliba, s épp olyan rossz gyerekek voltak, mint mi, az egyszerű közemberek származékai” (FSzM, 1979/51).

Említett cimborái nem szerepelnek a gimnáziumi tanulók mutatójában. Jelek szerint az elemista Tomi emlékei merülnek fel körmeneti villanásában. A kettős nézőpont a körmenet ünnepélyes-szagrális voltából kitekint, és a tábornokok

cicomás parádéját mosolyogja. Egyfelől tehát a hitbéli misztérium Tamáskát még bővíti, miközben a hivalkodó külsődleges figurák vonulása groteszk látványvá is torzítja és oldja a gyermek feltétlen azonosulását. Említettük, a családi fotón ott látható Major Anna, apja húga, aki „*apácanővér volt és engem nagyon szeretett*” – vallja a kései emlékező (kiemelésem – A. L.). Ám a szeretet módozatán tűnődve ne cukorkaajándéokra gondoljunk. Ha Major „nagy szeretetről” beszél, rendkívül erős emléke. Hasonló mélyen ható érzést majd színházi életében játszótársairól, munkatársairól, elvtársairól, élettársairól, feleségéről nem vagy alig beszélt. SZERETET: majdani életében, akár társulatszervező igényként sem hivatkozott az érzés lelki-szellemi voltára. Ami csak erősíti érzését nagynénjéhez, mert Anna a családi és keresztényi sugárzásánál bizonyára többet jelentett Major életében. Az érzelmi-hitbéli sugárhatásában is vélhetjük: Anna szellemi törődését is kiterjesztette unokaöccsére. Kitüntetett ragaszkodásában („engem”) vajon a küllemi hasonlóságot is felfedezte a nagynéni? A családi fotón Gyula öccse fölél magasodó, a főkötőjéből kirajzolódó Anna arcát figyeljük: mélyenülő fekete szeme, sötéten sugárzó tekintettel, erős szemöldöke s arcának karaktere majd a férfivá érett Major Tamás portréját is előlegezi.

A *Kártyavárt* Babits Mihály 1915-ben kezdte írni, javát a *Nyugat* már azévből közölte. A *Május huszonhárom Rákospalotán* (1913) és a *Húsvét előtt* (1916) között tragikussá mélyült történelmi-társadalmi idő az eszmélkedés folyamata is. Kártyavár: apokaliptikus látomás a haza, az ország, az emberi lelkek, sorsok összemeléséről. Major Ákos elkezdte a Toldi utca túlnani oldalán álló elemi iskoláját. Tamás sem nyughatott, következő évben, 1915-ben kiharcolta a beíratást, s így öt és fél évesen átszaladt a poros kocsiúton, s már partot ért a diákéletben.

(*Ebeszélte: e nyárról való emléke, amikor anyját először látta színpadon: Újpestről gumirádlis kocsin hajtottak a Várszínházba, ahol a Tribly című darabban anyja szerepelt. Hozzáteve: „ha jól emlékszem”. Naptári pontosságot is jelölt, mert: „...a város ki volt világitva, annak öröme, hogy Przemysl várát visszafoglalták az osztrák-magyar csapatok” [Van itt valaki]. Nem jól emlékezett. A Várszínház 1914–18 között raktárként működött. Przemyslit 1915. június 3-án hajnalban foglalták el, s a lapok napszaki megjelenésük időzítésben a győzelmet első oldalal szenzációként hírelték. Országszerte ünnepeltek, ám a Triblyt egész nyáron seholy nem játszották a fővárosban. Majd a Budai Színházban szeptember 13-án tűzték műsorra, de Majorné Papp Mariskának nyoma sincs a szereplapon. Hogy valamikor, valahol és több mindent játszott, erről majd regélünk.)*

„Egy világot elsüllyesztő/ rettenetes éjszakára” emlékezett Ady”, s ha később nem is, de akkor még, a gyermek Major családi körben „Isten-váron” élte a négy éves Rettenetet (*Emlékezés egy nyár éjszakára*). S Babits pedig békességóhajtását sóhajtott 1916-ban: „ki először mondja ki azt a szót, / ki először el meri mondani, / kiáltani, bátor, bátor, / azt a varázsszót, százezrek / várta, lélekzetadó, szent, / embermegváltó, visszaadó, / nemzetmegmentő, kapunyitó, / szabadító drága szót, / hogy elég! hogy elég! elég volt!” (*Húsvét előtt*).

(Az újpesti piac kápráztató kínálatát a háború elsovasztotta: „Éhinség köszöntött ránk. A szüleim arról tanakodtak, mit lehetne főzni ebédre: esetleg lóheréből főzeléket.

A közeli Arany János utcában volt egy vegyeskereskedés... Vigodni M. Adolfnak hívták a kereskedőt, s mint mindenki, mi is egy keménykötésű felírókönyvre vásároltunk nála – hozomra. De a háború végére már alig volt mit. Örültünk, ha »dörgeműzét«, azaz szárított főzeléket lehetett kapni nála, pedig azt nagyon utáltuk” (FSzM, 1971/51).

DE NEM VOLT ELÉG! Hatvan év múltán a lelkes kisdiák arca merül fel emlékeiben: „Negyedik voltam, amikor kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Leírhatatlan volt Újpesten a lelkesedés. Az egyik tanítónk harmóniumon tanította a környék lakóit a Marseillaise-re. A május elsejét az újpesti löversenypályán ünnepeltük, s ott valóban mindenki a Marseillaise-t énekelte teljes szívvel, de igen hamisan. Amikor megbukott a kommün, a harmóniumon tanító nyomtalanul eltűnt” (FSzM, 1980/1). Másutt első, igazi versélményként Ady Endrét említi: „Mindenki Adyt mondott. A proletárfiú versét meg a többit, hosszabb és rövidebb költeményeit. Nekem anyám tanította be őket, és hát – úgy mond – nagy sikereink voltak” (*Van itt valaki*). Úgy értsük, hogy Tamással anyja is Adyt szavalt a proletár hónapokban?! A közös többes a színházi embernek majd kedves fordulata, ilyenképpen árnyalatosan emeli tárgyának, rangját nyomatékolja valamely ügyének magasztos és sikeres voltát. Anya fiával a bolsevik tavaszon még a proletárvilágot ünnepli, s ősszel már hódolat Horthynak...?! Világnézeti fordulatra ne súlyosbítsuk a kérdést és még Mariska jellemgyengességét is bajos dramatizálni. Elvek nála aligha számítanak; magamutatásának szenvedélye feszíti; gyermeke, Tamás máris médiuma, hogy általa magát is belevonja a pódiumi szereplés mágiájába.

(A mozibajárás is nagy esemény a gyermek életében: „Akkor még Max Linder volt a leghíresebb mozikomikus, de hát láttuk mi a némafilmek valamennyi hőjét. Akkoriban én rajtuk éltem utánzási készségemet. Amikor hazamentünk a moziból, mindig elbújtam ezekkel a kis vizuális élménnyel az udvarunk hátsó részében” [Van itt valaki].)

MÍTOSZI emelkedettség, ahogy kései éveiben Major a proletárdiktatúra hónapjait rendezte emlékezetében. Mert az elemista gyermek 1919. augusztus 25-én beiratkozott az újpesti gimnáziumba. Amely majd 1922-től Könyves Kálmán néven okítja és neveli diákjait, s 1925-től tervszerűen a szakképzés irányába finomítja törekvéseit. Így például tanulói rendszeresen üzemeket látogattak, s az ózdi és a kazincbarcikai tagozat működését is az iskola életrendjébe iktatták. 1919. szeptember 5-én megkezdődött a tanítás. Zaklatottan, mert a szakmai, erkölcsi és szellemi rendet újra kellett teremteni. A vörös tavasz felforgatta a gimnázium életét. Hogy az elvadult eseményekről Ákos bátyjától Tamás ne értesült volna – valószerűtlen. De a szelektív emlékező utóbb mesterien alakítja bolsevik voltának folytonosságát. Lám, már akkor a proletárfiú diadalát hirdette! A gimnáziumban a diáktanács és az önjelölt politikus tanárok felforgatták a tanulmányok menetét, a tanulmányok rendjét; az intézet helyiségeit pártgyűlések fészkkévé züllesztették, Rákóczy Géza direktort házörizetbe parancsolták, mert Ferenc József szobrát és Tisza István portréját a szertárban elrejtette. Az új tanév a tavalyi végzősök érettségijével indult; továbbá méltányos vizsgálatok nyomán, néhány diákot és tanárt eltávolítottak; de valóságos nagy pucoválást

és fertőtlenítést is követelt az öröms szűkség, amikor a román katonák kegyeskedtek eltakarodni az épületből. Jövések-menések nyomán a tanári kar összetétele a háború dúltságában változott. Volt, aki meghalt, Felvidékről, Erdélyből menekült tanárok érkeztek, némelyek továbbálltak vagy hazatértek. De Rákóczy igazgató úr a békétlen évek, hónapok próbatételein, az általános rombolás és tolvajlást követően emberséggel és bölcsességgel átsegítette az intézményt. Társa volt ebben Gaál Mózes, Pest megyei tankerületi főigazgató, aki az *Én újságom* szerkesztőjeként és a magyar múlt irodalmi, történeti feldolgozója, szakmai tekintéllyel is gondoskodott a gimnázium rangjáról. Fanyar fordulat: az önképzőkör '19 tavaszán Mátyás király nevét Babits Mihályra váltotta. Majd újra visszaállt a régi név, s a hazai köz- és irodalmi életben épp Gaál Mózes a kevesek egyike, aki harcolt az anatómába szorított Babits mentesítéséért.

ZAKLATOTTNAK bizonyult az 1919/20-es tanév, mert november 5. és december 18. között heti egy nap tanításra jutott alkalom, aztán 1920. január 19-ig téli szünet következett, amit január 29. és március 2. között a spanyoljárvány miatt hatósági szünet követett, majd nagyvégre folyamatosra váltott az iskolai élet, s az évadvégi összefoglalás időpontja: június 21–28., majd a tanévet Te Deummal július 2-án zárták. Egyébiránt a gimnázium életrendjében a hétköznapi tantárgyak mellett lelki és vallásos nevelésnek külön rendje volt, melyről Major módszeresen hallgatott. Vasárnaponként és ünnepeken délelőtt 9-kor a diákok istentiszteleten vettek részt a helybeli plébániai templomban, a nagyhetet megelőző három napon lelkigyakorlat szerepelt a tanrendben, amint heti két órában rendszeres egyházi éneklés is a diákság penzuma.

(Feldarabolásunkat véglegesítő párizsi végirat előtti hetekben változatos hangvételben „béke”-gyűléseket szerveztek. Újpestről a Pesti Hírlap tudósított: „A független tót párt vasárnap délutáni rendkívül látogatott népgyűlést tartott Újpesten, melyen tiltakoztak az ezeréves egységes Magyarországot az érdekelt lakosság megkérdése nélkül való felosztása ellen. Egyidejűleg a Szlovákiában lakó szlovákok testvéreinek teljes felszabadítását és önállóságának intézményes elismerését követelik” [1920. V. 25].)

A kisgimnazista bizonyítványa tárgyaként és évenként az egyesek sorával tündökölt, csak mennyiségtanból mutatott tartósabb gyöngéledést; „tmt” áll osztályzatainak sora mellett, ami a szerény családi költségvetés jele, vagyis: tandíjmentességet élvezett.

(Zsebpénzt aligha remélhetett otthonról, így maga kereste a filléreket: „eléggé szegyeltem a szegénységet; azt, hogy ruháimat a bátyámtól örököltem. Ezért minden alkalmat és szolgálatot megragadtam a pénzkeresetre. A villamos lépcsőjén lógva vittem a környékbeliek otthon dagasztott kenyerét, süteményét, sóletjét a távoli Dagály utcai pékhez, s amíg kisült, lógtam a lábam a Dunába. A háborús ínség idején sorbanállást vállaltam az élelmiszerboltok előtt, s így nekem is mindig »leesett« valami. Egy-két társammal kisebb zsindeletet- és kerítésjavítást elvégeztem, amennyiben kellőleg honoráltak. Tanítványokat is fogadtam, ha megfizettek érte. Volt úgy is, hogy ráfizettem, mert nem adták meg a kialakított díjat. Egyszer egy nagyon buta gyereket átsegítettem a vizsgán, utána elmentem az apjához a beígért negyven pengőért. Az bort fejtett éppen,

s megkért, segítsék neki. A gumicsövön leszívott bortól berúgtam, s ezt a körülményt használta ki a háládatlan apa, hogy pénz helyett egy foxi-kölyköt sózson rám tiszteletdíj címén. Akkor nagyon bosszús és csalódott voltam. Később nagyon hálás és elégedett. Mert ez a kutya lett tizenhét éven át az én legremekebb pajtásom" [FSzM, 1980/1].)

„ADYT NEM TANULTUNK”?!: Major Tamás visszatérően állítja, amit rendszerkritikai éjelének is tekinthetünk. Igazolván: „lám a forradalmiságot a Horthy oktatás-politika számúzta”, majd József Attila verseivel pedig már maga szalmozott a cenzorok és a betiltás között. Még erősebben is fogalmazott Ady ügyében: „amíg én középiskolába jártam, kimondottan tiltott dolog volt. A tanárunk is csak azokkal beszélgetett róla, akikkel bizalmasabb viszonyban volt...” (*Van itt valaki*). A való kutatásában nyomjeleket észlelünk Szetei Endréhez, aki magyar–latin–görög tanárként nyolc éven át Major osztályfőnöke. Hozzá: az önképzőkör tanárvezetője is. Mezőkövesdről érkezett Újpestre – áll a Könyves Kálmán gimnázium évkönyvében, de egykori működéséről a tanügyi iratokban neve nem olvasható. Kiváló szellem volt Szetei tanár úr, amit írása bizonyít. Dr. Zibolen Endre igazgató által közzétett 1926/27-es tanügyi értesítőben Szetei Endre kivételesen szép, vallomásos esszében búcsúzott osztályától. Istenhozzádja parainézis, a korhevílt frázisaitól ment’ poétikus útravaló. Vörösmarty sorait jegyezte intelmeinek mottójául: „Legyen minden magyar utód / Különb ember, mint apja volt!”

Néhány gondolatot idézzünk búcsúiratából: „a munka nem teher, nem nyűg, hanem hivatás és élvezet, ősi örökség, életünk értelme és célja”; aztán: „a szív szelíd jóságával kell legyőznötök az emberi önzést az ösztönös vadságot”; egy másik: „a legszebb ékesszólás – a nemes tett!”, avagy: „az iskola nem játékszín, nem szórakozóhely, hanem férfias, komoly munka színhelye”. Összekötő gondolatként Balassit, aztán Zrínyi Miklós *Török áfiumát* pendíti: „menjünk elébe az időnek!” Széchenyi visszatérően feltűnik, például: „Amire szavad adtad, annak embere légy, különben hitvány, rongy, nyomorult fecsegő vagy!” Szetei tanár úr a minőségi embert és a magyart szólítja diákjaiban: „Ti tudjátok már, hogy az úgynevezett európai civilizáció körül baj van.” Meresovszkijra utalóan bajlátását is élesen jegyezte: Európa értelmisége „légmentesen szeparálta magát – lelkében! – az együgyűek életétől, mert közömbös előtte minden, ami az alsó néposztályok rétegében történik”. Ilyenképpen az Élet útján diákjait szólította: „Ti nyissátok meg szíveteket az elhagyottak előtt... Vigasztalói és példaadói, istápolói és nevelői legyetek a szegényeknek – a jóban!”

SZETEI ENDRE osztályfőnök úr ezt követően a legnehezebb terepre bátorzkodott: nemzeti gyarlóságaink legyőzését jelölte az önépítés legfontosabb feladatának: „Küzdjétek le magatokban és másokban az ősmagyar tunyaságot!” Kis írónki stallum, néhány pengő fix „ez a jó a magyarnak. Ez életcélja.” S még folytatja az önostorozást: „mint a mesék lézengő Jánosai, mi csak a jó szerencse mosolyát lessük...” Szetei tanár úr ne tanította volna Adyt? Képtelenség. Hivatkozásai, utalásai, poétikus képei, nemzeti méretű önszigora Ady indulatával beszél. S aztán idézi is, a rettenetes történelmi képét: „Nekünk Mohács kell.”

Önátok, szikrázó indulatban fogant vers, ami a folyamatos éberséget sistergi, miszerint: „ne legyen egy félpercnyi békességünk, / Mert akkor végünk, végünk”. Ez nem *A proletárfiú* versének hozsannázó hangja, hanem Trianon utáni hitvallás! – a lelki megváltás jegyében a minőségi magyar igénye. Szetei Endre miközben Adyval búcsúzik fiaitól, társadalmi méreteken tudatosítja az önmegújulás köteleességét. Mert azt is költővel, Vörösmartyval üzeni: „Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.”

A MÁTYÁS KIRÁLY ÖNKÉPZŐKÖR talán az igazi együttlét tanár és diákja között. Aki nem ír regényt, sem dramolettet, és nem is versel, hanem fáradhatatlanul verset tanul, és mondja a köri foglalkozásokon és az iskolai ünnepeken. Szetei tanár úr nemes gondolatait, idézeteit olvasva bizonyos: Major Tamás Ballasi Bálinttól Ady Endréig ívelő magyar költészetet megismerte és javát megtanulta. 1923/24: osztályzataiban feltűnő csúszás mutatkozik: Magaviselet, magyar, latin, görög, történelem: 2-es; német, természetismeret, mennyiségtan: 3-as jegy áll az indexben, csak testgyakorlásból és vallásból érdemesült 1-esre. A Mátyás Király Kör díját neki szavazták: tanár úr feleségének „Szetei úrnőnek kiegészítésével” 100 000 koronát kapott. A gesztus a fontos, nem az összeg, mert 12–15 pengőt jelentett 1924-ben, s a 26-os átváltás idején nyolc pengő ért. A következő tanév végén újra Major Tamás, a VI. B tanulója kapta a pénzdíjat, 150 000 koronát. 1925/26-os tanévben már az önképzőkör alelnöke, jegyei pedig: az éneket kivéve (1-es) tíz 2-es osztályzat; mennyiségtan pedig: 3-as.

(Majorné Papp Mariska immár a székesfőváros által szubvencionált ifjúsági előadások mindeneként otthonos a Városi Színházban. Szervező, színész és a Nemzeti tagjainak körében szerző is avatta magát. Mert a Holdkirályfia házassága című játéknak szerzőjét is tapsolták a fiatalok [1922. XI. 8.]. Két hónap múlva újabb premier: 1923. január 20-án a Városi Színházban Rabbilincsek között címmel G. Miklóssy Ilona „lelkeshangú irrendenta színmű” főszerepét alakítja [BH, 1923. I. 25.]. Zilahy Gyula rendezésében a kétfelvonásos játék egy székely család felszabadítási reményeit harangozta, mely az „oláhok gyávaságának kigúnyolásában” tetőzött [Mg, 1923. I. 23.]. A darabocskát követte egy táncos némajáték; Majorné Papp Mariska írta a szüzséjét és játszotta a koreográfussal, Harsányi Gizivel. Két testvérrel Tamás is bizonyosan tapsolta az anyját, s immár otthon érezhette magát; a Városi Színházat gyakran látogatta. '24 őszétől a színház Sebestyén Géza bérleménye; vasárnap délutánonként operákat, zenés játékokat nézett főként, olykor külföldi, neves karmesterek vezényletével látott jeles műveket. Így hát élményből vett gondolat, hogy Farkas Imrének, a Fészek Mókucijának dalműve, az Iglói diákok a VIII-os Major Tamás is első rendezése (1926. december). A diákság és a szerelem víg története az igazgatóság jóváhagyásával a Könyves Kálmán gimnázium diákságát, főként osztálytársait is játékra szólította. Az Iglói diákokat Kolozsváron játszották először 1907-ben, majd 1909-ben a Budai Színkör tűzte műsorára. A Városi Színház pedig 1924. november 26-án újította fel, melynek főszerepeit Palló Imre, Sziklay József és Kőszegi Teréz játszotta, énekelt. Bár a színlap nem tünteti fel, de a korabeli újságokból kitűnik: Farkas irredenta hangoltsággal előjátékot írt az új bemutató elé, amit a dalmű reklámondata is pedzett: „A lőcsei nagyhatárban van egy öreg fenyőfa, ennek

az illatát hozza be a Városi Színházba a novemberi szél." Vélhető, Major majd az előjátékkal is időszerűsített változatot rendezte, ám a mozgalmár mítoszát zavarta volna, ha valaha is említi daljátékos diákságát. S a kor és a játék közhangulatát jellemzi az a glosszalevél is, amit a Pesti Hírlap közölt Sebestyén Géza igazgatónak címezve: „Kérem megnyugtató válaszát, vajon, az Iglói diákok nem fogják-e kimondani a numerus clausust? Egy zsidó diák. Tisztelettel Kálmán Jenő” [1924. XI. 26.]

„GYERMEKKOROM GYÖNYÖRŰ VOLT” – vallotta hetvenévesen szülőföldi bolyongásában (FSzM, 1979/51).

(Babits Újpest-regénye nem említi, hogy a dunai vízi élet gyermekeknek és felnőtteknek micsoda kedv- és léleknövesztő örömet jelentett. „Szüleim szabadon, jó egészségre neveltek. Mindenüink a Duna volt: tiszta volt, akkor szennyezetlen – ittunk is belőle. Volt egy lapátszerű kanalunk, a víz színét félretoltuk vele és megmerítettük... Lélekben is életre-szólóan merítettem a Dunából” [FSzM, 1979/51]. [...] „Én már négyéves koromban jól tudtam úszni. A megyeri Vízműveknél híd alatt volt akkor egy fauszoda. Az úszósporthoz olyan későbbi világnagyságaival kezdtem ott lubickolásaimat a Dunában, mint Halasi Olivér és Németh Jamesz. De nem ők vertek meg engem állandóan úszásban, hanem osztálytársam, Hild Laci. Ez annyira bántotta az önérzetemet, hogy hatéves koromban átértem az evezésre, amit, az illegalitás éveit leszámítva, hatvannyolc éves koromig abba sem hagytam. Ennek köszönhetem az egészségemet.” Mert: „Sokunk számára volt a tízes és a húszas években az evezés a sportok királya. Akkoriban egy vasárnap 15–20 ezer ember mozdult meg Újpesten, és szállt vízre evezős túrákra. A Duna összenőtt az én életemmel is. Ma úgy mondanák, galerikba verődve verekedtünk meg a parton és a vízen a megyeri gyerekekkel. A futballpálya is a Népszigeten volt. Az első meccs után, amelyen kint voltam, a bírót a szigeti hídról dobtak bele a Dunába a felháborodott szurkolók. Ha nem is ennyire vérmesen, de azóta is az Újpest csapatának vagyok hűségesebb drukkere. Minket gyerekeket kora tavasztól késő őszig ki sem lehetett húzni a Dunából. De még télen is a befagyott folyó jegén korcsolyáztunk. Néha be is szakadt alattunk, de komolyabb bajunk sohasem esett. Ha a Dunán nem tudtunk korcsolyázni, ott volt Megyeren a Károlyi uradalom kis tava. A Duna leírhatatlanul szép volt; a kis nyárfaerdő belenőtt a folyóba. S micsoda hársfaillat terjengett ott... Én örök lelki kapcsolatba is maradtam a Dunával. József Attila Flórának vallott szavaival élve: »mint aki örömet tanul, bámultam a Dunát«” [FSzM, 1980/1].)

SZÍNI PANORÁMA. Tekintsünk szét a '24-es budapesti őszi színi panorámáján; nem mintha az Újpestről Pestre zötyögni, a gimnázium felső osztályát járó Major Tamásnak pénze lett volna gyakorta látogatni az előadásokat. Ám az otthoni légkör is hangolhatta, anyja pedig már elmerült a teátrumi mindennapokban. De Mariska mama aligha figyelt egy különös eseményre; az Emőd Tamás vezette Blaha Lujza Színház kabaréja, amerikai, orosz és magyar zenés jelenetek mellett Kodály Zoltán Székelyfonójának egy képe is pódiumra jutott; melyet Basilides Mária és Szende Ferenc énekelt. Történelmi súlyú Kodály szellemi gesztusa; mert készülő műve a Pekár Gyula-i nívótlanságban és a Trianon-siratók uszadékös hétköznapsága fölött példa és minta. Hogy klapancia mentesen a fájdalom és a feltámadás igéje miként hirdethető egyetemes emberi

voltunkban. A *Székelyfonó* majd teljes fényében 1932 májusában az Operaház színpadán a magyar opera bibliájaként mutatkozott meg, ahogy Medveczky Ádám jellemezte a dalművet.

A Városi Színház (korábban Népopera, ma Erkel) gyakorlata úgy igaz, ahogy Major Tamás emlékezett. Népszínmű sorozattal és Rózsahegyivel is parádézott, de az operettek mindennapjait rangos zenei események nemesítették. Például: Galeschi Sigismondo, a milánói Scala baritonistája december elején énekelte Scarpiát, Tosca: Walter Rózsi; a *Rigolettó*ban pedig Alpár Gitta Gildáját láthatta az ifjú Major. Decemberben a Városiban Erich Kleiber vezényletével a Bécsi Filharmonikusok is koncerteztek, miközben az Opera Mascagni dirigálást hirdette december elején.

Sziporkázik a pesti bulvár. A Vígszínházban új Molnár bemutató: az *Üveg-cipő*; Hegedüs Gyula nem az íróval való viszálya miatt szabotálja a sikert, hanem súlyos csontgyulladás kényszerítette ágyba. A *Sasfiók* háromszázadszor a Magyar Színházban! Most Törzs Jenő a fő ünnepelt, de széria-elődjei Hettyey Aranka és Darvas Lili is a páholyban ült a jubileumi estén. Kitekintve: Párizsban 1923 decemberében a Comédia des Champs Elysées-ben indult Jules Romains *Knock, vagy az orvostudomány diadala* című komédiájában Louis Jouvet holtig tartó (1950) diadalos alakítása. S épp egy évre a párizsi ősbemutató után, Karinthy Frigyes fordításában, dr. Bánóczi László rendezésében a sarlatán orvost Csontos Gyula mókássá formázta a Magyar Színházban. Jó évtized múltán Major is láthatta Jouvet-t Párizsban, Bánóczi pedig majd változatosan előtűnik Major életében; ezidőt, 1924 ősztől a Magyar Színház rendezője, és elsőnek állítja hazai színpadra Shaw *Szent Johannáját* Bajor Gizivel. A '24-es év végén hírhajhászok még mit se tudnak; Janka még él, Móricz szerelmetes villámai már Simonyi Máriába csapnak. A színházi híreket habzsoló polgár gyanútlanul szemléli a *Színházi Élet* borítóján Simonyi színezett portróját, midőn a szépasszony Gerardy *Szeretni* című darabjára csábítja. Partnere: Somlay Artúr, aki a Renaissance Színházban előtte Forgács Rózsival a *Haláltáncot* játszotta Bárdos Artúr rendezésében. A *Marica grófnő* kétszázadszor a Király Színházban; a *Szép város Kolozsvár...-t* harmadszor ismételte Lábass Juci, amikor a lába megsérült, de fájdalommal tovább éneklés és táncolja az előadást. Farkas Imre a *Nótás kapitánnyal* hónapokon át táblás ház az 1920-ban nyílt Fővárosi Operett Színházban. Sejtelve sincs Fedák Sárinak, micsoda kalamajka kísérti; búcsúzik pesti rajongóitól. Indul Amerikát is meghódítani. Pilinszky Zsigmond, a kiváló operaénekes onnan érkezett, ő már jól tudja: ami itthon szenzáció, odaát egy estére esemény. Immár 1922-óta a Bethlen-kormány rendeletei és törekvései körül a parlamentben viaskodnak, de ülésznak a színészek is. Elbocsátások örvénye; az Opera és a Városi Színház énekesei jogaikból nem engednek; Hegedüs Gyula elnökletével a Színekszövetség etikai tanácsa elutasította az igazgatók azon kérelmét, hogy ha a szerződött tag máshol vendégszerepel, ne kelljen folyósítani fizetésének 50 százalékát. És továbbra is marad a tiltás, miszerint a színész egy nap még külön pénzért sem próbálhat kétszer.

Párizsban kilencvenkilenc színház működik ezidőben, Berlinben harmincnégy, Bécsben huszonegy, Budapesten tizennégy.

KOLOZSVÁR-CLUJ-ban élnek és küszködnek. A nyári színházba kényszerített Janovics Jenő direktor Pesten járt sikerdarabokat halászni, Szentgyörgyi István fáradhatatlanul játssza a népszínműveket, most épp a *Sárga csikót*; *Gül baba*; *Cigánybáró*... – operett operettet követ, az örökös pénzhajsza illúziójában. Közben egy-két estére: *A férjek iskolája*, többször Molnár *Vörös malomja*; Csokonai halálára emlékezve Kuncz Aladár játéka, a *Csokonai estéje* és a költő *Gerson du Malhereux* című játéka a magyar szellem keserves életjele. '24 novemberében hirdették az eredményét a ma is lesajnált drámapályázatnak, mikoris Tamási *Ösvígasztalása* csak említésre érdemesült. Vendégek is érkeztek a Szamos partjára; „az én régóta hű városomba”, ahogy nevezte Bartók Béla, mert október 15-én „a legszebb, legnagyobb publikum” hallgatta Debussy, Beethoven, Chopin darabjait, s persze játszotta a *Medvetáncot*, a *Burleszket* és a gyermekeknek írt darabjait. Négy estére, felemelt helyárrakkal az Amerikában is ünnepeelt Király Ernő, az operettek rajongott bonvivánja érkezett a Szamos partjára; az európai színpadokon is visszatapsolt román énekes, Grosavescu a *Bajazzo* és a *Tosca* előadásának rangját jelentette. Trianon után a román színvakság kórja beütött Kolozsvárra is: *A mézeskalács* operett reklámja abszurdoid közröhej tárgya lett. A Lepage könyvesbolt kirakatába egy mézeskalács szívet helyeztek, s előtte sétálva Popescu főbíró úr felháborodott, elkobozta az édes mutatványt, és eljárást indított! Mert a díszítő girlandok harmóniájában a piros-fehér-zöld színek kompozícióját vizionálta. A zöld szalag valójában kék volt, de Popescu úr még a szembesítésen se óhajtotta elismerni, hogy látomása mániás. Ám a valóság szürrealizmusa keservesebb: Thália Farkas utcai öreg otthona immár kibelevve! Forgácsá zúzott páholyok, csak falai állnak; denevérek otthona. Déryné, Egressy, Jászai Mari szent hajléka végzetét várja. Az egyetem mint kezelő a színházromot átjátszotta egy román hadfinak, aki testvérével előkészítette a végső pusztulást.

ÉS MINT ÉL A PESTI NEMZETI '24 őszen? Egy Ambrus Zoltántól öröklött, öregecske *Szentivánéji álmom* előadására Somogyi Erzszi Puckja újrálátásra csábítja a Nemzeti híveit. Hevesi Sándor Klebelsberg határozott óhajára igazgató; 1922 óta hatalmas svunggal hajtja a Nemzetit; fordít, darabot javít, rendez, igazgat, cikket, darabot tanulmányt ír, levelez, német, angol, amerikai szakirodalomban keresi a színi modernitás világjeleit és darabjait, máskor néhány órára Bécsbe rándul figyelni vendégegyüttesek előadását. A nagy feladvány, a régvolt ifjú kritikus és az egykor a színi megújításra szervezkedett Thália rendezője mint tudja megvalósítani próféciját?! Hogy a koturnusos önbizalom, a dagályos magasztosság a Játék és a Képzület szférájába forduljon színészen, társulatban és az előadásban? Hevesi Shakespeare-sorozatot hirdetett; a *Makrancos hölgy* újra műsoron, és a *II. Richárd* mellett a *Vízkeresztre* készül; idősorvasztotta fordításokban. Noha modern víziót igazolni nyelvi frissítés nélkül bajos; Arany László, Szász Károly, Lévy József még a 19. századot verseli. Találó klapancia Hevesi

megújítási gondjában: „Egy direktor, ki meg van edzve, / akárcsak a színpadi kardok, / Így szól: – Csak tudnám Vízkeresztre / Hogy mi az, amit akartok!...” (PH, 1925. I. 6.).

HEVESI SÁNDOR tanári türelemmel magyaráz, s egészségét omlasztó energiával feszül a megújító feladatnak, s küzd a közönségért és a bevételért. 1924 őszén a Nemzeti bemutató árama tágas irányokat mutat: a *Szökött katona* felújításával kezdte az évadot, a dunántúli betlehemes játéktól Madách Mózesének ősbemutatóján át Herczeg Ferenc vészlátását idéző monumentális *Bizánc* felújításáig és Zilahy Lajos szerzőségéig a magyar századokat tárja elő. De a népszínházról továbbra sem menekülhet, és a közönség igényét Csathó Kálmán világa jellemzi, kinek *A házasságok az égben köttetnek* című darabjával gyűjti a telt házakat. A világirodalom klasszikusai is történelmi méretet jelez, mert Hevesi Nemzetije Szophoklész *Elektrájától* Shakespeare-en és Molière *Tartuffején* át Shaw-ig érkezik. És tovább is, mert Hevesi megnyitotta a Nemzeti Kamaraszínházát, ahol Pirandello *A becsületesség öröme* című játéka jelzi tájékozódási horizontját. Huszonöt premier a nagyszínházban és huszonegy a Nemzeti Kamarában. Pokoli termés, amit változó színvonalon Hevesi mellett Siklóssy Pál, Csathó Kálmán, Rádai Dénes, Horváth Jenő és az Eötvös Kollégiumban bölcsészeti stúdiumait abbahagyó Horváth Árpád rendezőként teremtett életté.

(Horváth még gyakornok, s már túl egy Klebelsbergig érő botrányon. A Budapesti Nemzeti Színház 1922–23-as idénye című cikkében a kolozsvári Keleti Újságban már az indító gondolatával robbantotta közhangulatot: „Az a dekadencia, amely Paulay Ede halálával kezdődött [...] Ambrus Zoltán igazgatása alatt érte el a tetőfokát.” Hevesi fordulatot jelentett 1922-ben, mert: „sikerült atmoszférát teremtenie, lelkesedést, kedvet, felújult kötelességtudást, szorgalmat s a produktív munka olyan szolidaritását, amely mint legetikusabb kapocs az egész társulatot összefogta” [1923. VIII. 2.]. A sajtóra és a pénztári naplóra utalva írja Horváth: újra „Pest legjobb színházává” lett a Nemzeti, mely Hevesi elméleti tudását és hatalmas együttes szervező munkáját dicséri. Kiténtetett, európai-rangú Hevesi Shakespeare-sorozatának erényeit sorolja Horváth: „eredeti szöveg, a jelenetek csorbítatlan s eredeti sorrendje, a szín elsötétülésével járó két-három másodperces nyílt színváltozások, amelyek az eredeti Shakespeare-t a mai díszletes színpadon is lehetővé teszik, a dekoratív stílus leegyszerűsítése s a színészi játék plasztikus s egyszerű bensősége jellemzik Hevesi új Shakespeare-jét”. Elismerés azért, mert: Hevesi „megtörte a szerepmonopóliumokat”. Pethes, Gál Gyula és Ódry „hozzájárulhattak a tehetségüket megillető legnagyobb feladatokhoz, amelyek az utóbbi években mind egy kézben voltak...” Hevesi első évadját Horváth így összegezte: „...e hittelt csinált esztendőök következő, még eredményesebb állomásait ígéri a művészi értékek még intenzívebb kiteljesedésével”. A 8 Órai Újság sistergett: „ez a példátlan vakmerőség megtorlást kíván” [1923. X. 7.]. Érvék helyett kénköves füstöt lövell; a lap már végzett is az ifjú segédrendezővel: „Horváth Árpád nem lehet a Nemzeti tagja”. Személyes is az indíttatás, mert Hettyey Arankának, a Nemzeti vezető művésznének férje a 8 Órai Újság szerkesztője... Szükségtelen volt a miniszteri óhaj, miszerint Hevesi indítson fegyelmi vizsgálatot, mert Horváth maga kérte az eljárást. Hevesi figyelmeztetéssel elintézte renitens famulusát.

Húsz év múltán így látta Horváth: „ennek volt következménye, hogy a kritikai vélemény nyilvános hangoztatására új paragrafust iktattak a színházi törvénykönyvbe, amelynek legenyhébb büntetés a dorgálás, legsúlyosabb az elcsapás volt... Az első incidens alkalomával szépen meg is dorgáltak, amiben – az az érzésem – egy kis helyeslés is volt...” [FSzI, 1943/42]).

Hevesi Sándor tisztét 1924 novemberében gyászesemények is nyomasztották; Gyenes László és Pethes Imre: két nemzedék jelképe. Nagy halottak, a Nemzeti előcsarnokában ravatalozták fel őket, s kísérték a Kerepesi temetőbe. Egy színpadi baleset nyomán Pethes Imre hatvanévesen távozott, aki nem a divatos teóriák szerint formálta színi alakját, hanem egy-egy szerep stílusát, szellemét sűrítette játékába. Ahogy Bálint Lajos írta: Cyrano, és Hamlet alakítója mellett a *Szentivánéji álom* Zubolya is volt, mely „másoknál derűs jelképe a szerepfaló magamutogatásnak és oktalan becsvágynak, nála szinte szerepen túl élő megteremtése a kis jelentéktelen ember túlzott öntudatának és méltóságra törekvésének” (*Vastaps*). Temetésén Hevesi Sándor is búcsúzott; poklot járt, mint Dante: „A színpadon színész volt, az életben ember. Alakításaiban megmutatta az emberi lélek legmélyebb rétegeit” (8 ÓÚ, 1924. XI. 18.). Gyenes László nekrológiájában a népszínművektől Gárdonyi *A borjában* Baracs alakjáig számos szerepét említették. Ám történelmi halhatatlansága: 1883. szeptember 23-án *Az ember tragédiája* ősbemutatóján ő játszotta Lucifert. Alakítását villantsuk fel a mindenkori színjátszás stílusváltásainak múlandóságában.

(Karinthy Frigyes tizennegyedik évében, 1900. január 30-án megnézte Madách dráma-költeményét, így Márkus Emília Évája és Pálffy György Ádámja mellett látta Gyenes Luciferjét: „a tagadás ősi szelleme» igazán nagyszerű volt, cinikus, gúnyos hideg tudományival, mikor gúnyosan kaczagott. Gyenes hatalmasat játszott, hogy ordított a szenvedélytől remegő öklökkel: »Küzdezt kívánok, diszharmóniát!« Valóban ördögi megjelenés volt, különösen midőn lesüllyed a menyből Isten átka alatt” [Naplóm, életem]. Huszonkét év múlva, Hevesi igazgatásának első évében, 1923. január 22-én felújította a *Tragédiát*, melyen Ódry Árpád Ádám, Paulay Erzsébet Éva és Lucifer: Gyenes László. A további előadások javában jobbára Gyenes az ördögi játékos; halála előtti hónapban, október 16-án Bakó László és Hettyey Aranka mellett utoljára játssza nagy szerepét. Nem tudjuk, hogy Major melyik előadáson látta Gyenes Luciferjét, de ha az utolsó alkalmat számolom, akkor tizennégy éves múlt. Tehát Karinthy Frigyes évjárata – huszonvalahány év múltán. S miként emlékszik a kamasz Major? Nagy hassal állt Gyenes, és szavalt. Megavasodott a régi Nemzeti stílusa. A síheder Karinthynek 1900 januárjában még „hatalmasat játszott”, csaknem negyedszázaddal később Majornak régi és nevetséges. S úgy látta Gyenest, mint Újpest főterén vonuló nosztalgias hadfiakat: „Akkor inkább a produkciója hatott, mert most, ha visszaemlékszem, egy pohos úriember volt, aki végig tudta beszélni az egész *Tragédiát* mint Lucifer, és ez imponált, de különösebb hatást nem tett rám. Nagyon unalmas volt már ez a sokszor átrendezett Paulay-előadás. Akkor már éreztem, hogy mi az, ami hat, és mi az, ami nem hat rám” [Major Tamás]. Major emlékezete *Tragédia*-ügyben nagyot botlott. Mint Madách művének többszörös Nemzeti-beli rendezője és kétszer a szegedi Szabadtéri Játékok teremtőjeként illene tudnia, hogy Hevesi

1926-os előadása új látomás. Mint Németh Antal könyvéből is tudjuk: Oláh Gábor díszlettervezővel misztériumjáték formán Otto Devrient Faust színpadi elgondolását követve új nézőpontba helyezte Madách drámakölteményét. „Nem történelmi, nem filozófus álom jellege” mutatkozik Hevesi elgondolásában, hanem: „középkori moralitás” – írta Püskösti Andor (Ú, 1926. X. 31.). Hozzá: megújult a triász: Abonyi Géza Ádám, Éva: Tasnády Ilona, Lucifer: Ódry Árpád. Egykor Paulay történelmi revüt rendezett, Hevesi misztériumot. Színenként változóan sikerült megoldásokkal, de a tény: Major vélekedése kevésbé az emlékezet próbája, inkább múlt-kicsinyítő-felejtő-lebecsülő természetének tünete.)

Egyébiránt a Paulayból fogant „átrendezés” sikertelenségét Ady konstataulta 1905-ben, amikor első próbálkozásként is Hevesi „lelket öntött a szcenikába, a színes papirosba, a süllyesztőbe, az automatába, a kosztümbe, a néma csoportba. S az emberekbe nem tudott lelket önteni, holott az ember lelkes lény állítólag. ...Ádám: Bakó, Éva: Fáy Szeréna, Lucifer: Gyenes. Csak bár mindenkinek elmondana ez mindent, s ne kellene külön írni csak két szót sem róla. Hajh, milyen tercett! Nem maradt hármuktól egy igaz, meleg, ép szó” (BN, 1905. IV. 21.).

BAKÓ LÁSZLÓT is a régi, deklamáló színészek sorában idézi Major kései vallomása. Okkal. csakhogy körítő jelzőit, állításait érdemes tisztázni.

(Alan Baddeley egyik lélektani típusa, aki „az önéletrajzi emlékezet” zavara folytán „képtelen megkülönböztetni az igaz emlékeket a fantáziától és a KOHOLT emlékeitől” [Az emberi emlékezet]. Lelketlenség, éneklő beszédmód, kántálás – ez a régi játéktalan színi stíl a Nemzetiben. Ady 1905-ben is már úgy látta, ahogy másfél-két évtized múlva is Gyenes és Bakó még mindig tálalja Madáchot. Major Tamás szavai szerint: „Volt köztük olyan, aki a világháború alatt még Ferenc József kabinetirodájának a protekciójával került a színházba, jobboldali nyomásra. Egy olyan »nagy« művész például, mint Bakó László. Egyszerűen elmondhatatlan, hogy milyen színész volt; egy nagydarab ember, ahogyan ősmagyar vagy ébredő magyar, természetesen antiszemita, és folyton azt hajtogatta, mit akar ez a zsidó gyerek, meg ehhez hasonlók. Itt van a fülemben, el tudom énekelni, ahogy ez a Bakó László beszélt. Vett egy lélegzetet, és kiestek belőle a szavak, hogy »Bizánc népe, ó ha megüzeni a városnak...« és akkor elhadarta az egészet, nem volt abban az égvilágon semmi modern értelemben vett megfigyelés vagy fölfedezés, vagy élő valami” [Major Tamás].)

Később világosodott meg előtte a játékstílus avíttága, emlékezett Major. Akit Baddeley nyomán önéletrajzi konfabulátorként is jellemezhetünk. Mert ugyan Bakóval a Nemzeti régi korszakát idézi, ám politikai sémától, azaz a vulgáris ítélkezésétől nem szabadulhat. Mert véleménye nem egy beteg „retrográd amnéziá”-ja (Baddeley), amikor Major Bakó világháborús és királyi protekciós tagságát prelegálja. Valamennyi lexikon írja, s emlékező elbeszéli: Bakó 1895-ben, a Színiakadémiát végezve azonn mód a Nemzeti tagja lett. Tehát ő nem későbből való és nem politikai pártolt. Az antiszemitizmus pedig súlyos, de rutinos bolsevik vád. Bakó László lánya, Bakó Márta Rosszkor születünk című emlékiratában árnyalja apja sebző természetét. Bakó engesztelhetetlen volt azokkal, akik a kommünnel rokonszenveztek. Ám a színház más zsidó tagjaival jó kapcsolatban volt „Tisztelte Gál Gyulát, segítő tanácsait készséggel fogadta, Csillag Terézzel,

Fáy Szerénával, Tapolcai Dezsővel baráti viszonyban állt élete végéig [1928].” Diákkorában lakótársa, Bartos Gyula kérésére pedig Bakó „Kol Nidrét is énekelt” a Dohány utcai zsinagógában. Merthogy Bakó operaénekesként is szerepelt, például a Népoperában a Rigolettóban énekelt. Ebben a kettősségben az is feladvány, hogy az operaénekes mennyiben hangolta, szűkítette a prózai színész játékformáló és deklamáló természetét. Csathó Kálmán A régi Nemzeti Színház című kitűnő emlékiratában úgy véli: Bakót akadémiai tanára, Bercsényi Béla a „szavalásos iskola” híve képezte önhitt modorossá, aki „a legjobb indulatú tanácsot is illetéktelen beavatkozásnak” tekintette. Így rendezhetetlen volt. „Az elnyomott magyar szerepébe élte bele magát”, írja Csathó, s persze, őt a zsidók üldözik! „Ez az érzés vitte néhány, magát méltatlanul, mellőzöttnek képzelő, tehetségtelen segédszínészből meg »ébredő magyarból« összeverődött asztaltársaságba, ahol mint rendíthetetlen hazafit ünnepelték és dicsőítették. [...] Hogy ott a szép szavak meg a bor mámorában elhangzottak ajkán vetélytársa ellen hazafiságba öltöztetett antiszemita kijelentések, az több mint valószínű. Azt azonban, hogy ezeknek komoly súlyuk és bármi következményük lett volna, nem hiszem.”

Ami pedig a Major család „ébredését” illeti: az örök homályból egy mondatnyi adat tűnik elő. Az Esti Újság Majorné Papp Mariskát kérdezte a Városi Színház ifjúsági előadásairól és fia színészetéről. Anyja válasza: „Ébredés című hazafias egyfelvonással kezdtük, ebben a darabban lépett életében először színpadra mint elsős gimnazista, a fiam, Major Tamás” [1940. I. 22.]

Vis Major...!

ÚJPESTRE térjünk vissza. Említettük, a diák Major Tamás idő és pénz híján a 3-as, 5-ös vagy 55-ös villamoson ritkán zötykölődhetett Pestre, hogy a Nemzeti és más színházak előadásait láthassa. Egy helyütt azt vallotta: Pethes Imrét egyszer látta színpadon. Márpedig haláláig (1924) Pethes folyamatosan játszott a Nemzeti előadásában. Ilyenképpen Majornak diákkorából kevés az idénizálója a Nemzeti előadásairól. S némely állítása, története vélhetően szokott színházi gyakorlatból vétetett; merthogy a teátristák körében személyek és nemzedékek életében a színház múltja jobbra legendázó képzelettel élt és terjedt.

Kérdés: az ifjú Major az újpesti Blaha Lujza Színházat látogatta-e, mely mint a mesében, hol volt, hol nem működött? Névadója még élt, így hát nyomós okkal Pesten is divatos zenés darabok és vígjátékok műsorát kínálta az újpesti nagyérdeműnek. 1924 őszén például: a Mézeskalács, A drótostót, Mi történik éjjel, továbbá Stolcz operettje, a Huncut a lány, aztán Göre Gábor históriája a színház napi ajánlata. Prózában az a szenzáció, ha Zilahy Süt a napját Somogyi Erzsébet és Rózsahegyi Kálmán vendéjátékával hirdetik, máskor Honthy Hanna hozta a peremváros népének a dalos estét. A repertoár nyomán és anyjának Városi Színház-beli ügyködése emelte a család öntudatát és igényét: akárhol, akármit ne nézzünk! És amennyire Major Tamás életét, vallomásait ismerjük, a gyerek, évtizedekkel később sem hevült az operettért, legfeljebb ha mint igazgató Latabárék magas fizetéséről értesült. Bajos gondolat, ha feltételezzük, hogy Major iparkodott nézni, ha az új Zerkovitz-operett sikert a Király Színházból Újpestre is exportálták.

Blaža Lujza halálának hónapjában, 1926-ban. Andor Zsigmond igazgató januárban értesíti közönségét: megnyugtató a színház tavaszi szezonja. Nyáron már az omlottságot hírelték; a Blaža Lujza Színház maradék társulata valamiféle újpesti nyári színházra szervezkedik, ám nincs tovább; semmi hír az uborka-szezon terméséről.

AZ ÉRETTSÉGI ÉVE szerepléseit tekintve is sűrűnek mutatkozott: Széchenyi-ünnepre készült a gimnázium, és Szeti tanár urat kísértette a monumentalitás. S nem azért, mert szeptemberben diákjaival megnézte a Feszty-körképet, hanem az önképzőkör többször díjazott diákja képességében bízott, s felkérte Arany János *Széchenyi emlékezete* című ódájának elmondására az 1926. november 26-ai ünnepen. Huszonöt versszak, kétszáz sor. Versmondó színésznek is valósággal monodráma-méretű teljesítmény. A tisztelet is vezethette tanárát: 1926 októberében elhunyt Jászai Mari, aki nagy betegsége kezdetén, utoljára közönség előtt éppen Arany *Széchenyi*jével szerepelt pódiumon. Major sikerének komolysága: többször felidézte, az esemény másnapján Gaal Mózes tankerületi főigazgató azért villamosozott Újpestre, hogy gratuláljon. Melegszívű dicséretében kisebb hangsúlyhibákra figyelmeztette, és szólította: menjen színésznek! Semmi kétség Gaal őszinteségében, de némi színházat is sejthetünk a bátorítás mögött; anyja kérhette a Tekintélyt: fiát hangolja az Akadémiára! Tamás immár az önképzőkör elnökeként szervez, beszédet mond, s egész őszön színi előadásra is készült. December 6-án az ifjúságot segítő alap javára a Mikulás-est hoppmestere. Aminek keretében 2700 pengő gyűlt össze, amit a szegény diákok közt szétosztottak. A műsor Mozart *Kis éji zenéjével* kezdődött, majd Farkas Imre *Iglói diákok* című daljátéka következett. Rendezte és a szerelmi vetélkedésben győztes legény, Petki Palkó alakítója: Major Tamás VIII. b.

1927. március 27-én a Mária kongregáció ünnepének prefektusa és szónoka, majd családi fordulattal, mint a műsorban áll: Major Papp Mariska *Legenda* című versét Major Tamás szavalta. 1927. május 10-én a ballagás is részben a Major család spektakuluma: 1927. július 2-án a Pro patria jegyében a gimnázium hét háborús áldozatának nevét jegyző emléktábla előtt Major Tamás beszélt, majd édesapja, Major Gyula az udvaron rendezett búcsúünnepen a szülők nevében köszönte a felnevelő gondoskodást. Érettségi elnök: Magas Mihály, a székesfehérvári katolikus reál-gimnázium igazgatója, a hitoktatás menetét pedig Mihály Lajos református lelkész, dr. Schwarcz Gusztáv pápai prelátus, katolikus püspök és dr. Friedmann Dénes főrabbi felügyelte. Mint egy évvel korábban Ákos, Tamás is jól érett, s görög kiegészítő vizsgáját pedig jelesre minősítették. Önképzőköri munkájáért, két másik társával megosztva díjazták, immár 20 pengővel. S még egy díj: az iskola sportköri bajnokságán 1500 méteres síkfutásban harmadik.

Major Tamás érett ifjú az Élet-bajnokság hosszú távú megnyerésére startolt.

IRODALOM

Ady Endre összes versei (szöveg. gond., jegyz. Láng József és Schweitzer Pál. Szépirodalmi K., 1977); *Babits Mihály művei – A gólyakalifa – Kártyavár – Timár Virgil fia – Elza pilóta* (szerk., jegyz. Belia György. Szépirodalmi K., 1982); *Babits Mihály összegyűjtött versei* (szöveg gond.: Kelevéz Ágnes. Századvég K., 1993); Alan Baddeley: *Az emberi emlékezet* (ford. Racsmany Mihály, szerk. Pléh Csaba. Osiris K., 2003); Bakó Márta: *Roszkor születünk* (Textura K., 1991); Bálint Lajos: *Vastaps* (Szépirodalmi K., 1969); Ifj. Bartók Béla: *Bartók Béla műhelyében* (Szépirodalmi K., 1982); Pierre Brisson: *Bolond évek színháza* (ford. Komor Zoltán. Renaissance K., 1944); Csathó Kálmán: *A régi Nemzeti Színház* (Magvető K., 1960); Karcsai Kulcsár István: *Jouvet* (Gondolat L., 1974); Karinthy Frigyes: *Naplóm, életem* (vál., utószó: Szalay Károly. Magvető K., 1964); Kocsis L. Mihály: *Van itt valaki* (Minerva K., 1987); Koltai Tamás: *Major Tamás* (Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1986); Magyar Bálint: *A Nemzeti Színház története a két világháború között* (Szépirodalmi K., 1977); *Színészeti Lexikon, I–II.* (szerk. Németh Antal. Győző Andor K., 1930); Németh Antal: *Az ember tragédiája a színpadon* (Budapest Székesfőváros K., 1933); Dr. Major Ákos: *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség* (sajtó alá r., előszó: Zinner Tibor. Minerva K., 1988); Pók Lajos: *Babits Mihály* (Szépirodalmi K., 1967); *Az újpesti Magyar királyi Állami Könyves Kálmán Gimnázium évkönyve 1919–1927 közötti száma* (közvetteszi: dr. Zibolen Endre igazgató. Újpest, Schinkovits Lajos könyv-, papír- és zenemű kereskedése kiadása, 1927).

Felhasználtam SAS GYÖRGY sorozatát, melynek első, bevezető része *Szülőföldem* címmel jelent meg a *Film Színház Muzsika* 1979/51-es számában, majd *Major Tamás albumából* címmel a lap 1980/1-es számában indult a tizenhat részes önvallozás.

Köszönet KÁVÁSI KLÁRÁNAK, hogy a Széchenyi Könyvtár színházi tárában őrzött Németh Antal hagyatékából a Majorné Papp Mariska dokumentumait megismerhettem. EMÓDI MÁRIA és MEGAY NÓRA jóvoltából pedig a MSzFE könyvtárában megismert két Major Tamás-dossier anyagából idézhettem.

Laprövidítések: BN: *Budapesti Napló*; BH: *Budapesti Hírlap*; FSzM: *Film Színház Muzsika*; Mg: *Magyarság*; NÚ: *Nemzeti Újság*; 8 ÓÚ: *8 Órai Újság*; Ú: *Újság*.

Kemsei István

Fáznak a növényeim

Fáznak a növényeim április hidegében: a borsó, a retek, kapor. A dughagyma még ki se bújt, az eper egyetlen bimbaja összehúzza magát, a fagy ellen kevés a balkonparaszti gond, reggel félve dugom ki fejem, nem a hőmérőt nézem először, hanem hogy mire ment kiskertem-ládám a zúzos éjszakával?

Gondozd a földed! Mégis több, mint a Mikszáth-novellában a virágcserep: nyolcvan liternyi föld a Földből, a világ-egyetemből: marsi por, aszteroida-szilánk, és még ki tudja, mi, az ültető fa nyeszlett magoknak gödröcskét, a sorfigyelő szem szabályt vacakolt a képzeletnek: nesze neked, téglalapnyi tér!

A föld gyászfekete, abba tették az urnát, benne porait az Egyetlennek, a téglalapnyi tér máshol, a dombtetőn, a déli Nap cirógatja, a balkont a délelőtti, ami jó a kiülésre, a zöldborsó, az eper, hagyma, retek, kapor az ő tisztelete, ki fiat szült nekünk, ugyan nem Istené, de gyarló emberé, ám közös kapocs úgyis, amit elvásott a rozsdálló idő.

Kegyetlen Húsvét, havas Feltámadás, elgörgetett kő:
az űr árka is telve fűszerekkel: beléndek, vérehulló fecskefű,
farkasalma szép virága illatoz az árvának.

*Az árvát a kutyák villanyoszlopnak nézik, hiába ágaskodik.
Az árvát még a szél is jobban fújja. Fúdd el, jó szél, fúdd el!*
Közmondások és elfúlt énekszó. Az északkeleti befütyül a szobába, ahol két évig feküdt moccanatlan.

A lélek szeme zokog a vacogó szélben.

Mohás Livia

Fiatal farkas

(Emlékezések, 14. rész)

Irgalmatlan az ég, gondolom dühöngve, mert eszembe jutott a Gestapo börtön falába bekapart ima: „Hiszek a Napban, noha nem ér el a fény, / Hiszek a szeretetben, bár nem látom sehol, / Hiszek Istenben, akkor is, ha hallgat.” Nem tudni, ki írta, mennyit kínozták, hová temették. Irgalmatlan ügy.

Gróf Bethlen István ugyancsak börtönben végezte, szovjet börtönben. 1946-ban Butriszkaja börtön kórházában. Az egyik legnagyobb sikerű miniszterelnök! Irgalmatlan ég. Akkor lett vezető (az első világháború és a gyalázatos trianoni diktátum után), amikor elrabolták tőlünk az ország kétharmadát. Lelki és gazdasági sokk. Ő emelte ki ebből a sokkból a megmaradt, összezsugorodott hazát.

Nem írom ide az átkaimat.

A szovjet megszállás alatt kétszer voltam komprádor, azt nevezik komprádornak, aki a megszállókkal, illetve gyarmatosítókkal összejátszik, ideig-óráig kiszolgálja őket.

Első komprádorságom a TF-en zajlott, rögtön a sikeres felvételem után. 1948 ősze, a hatalmi fordulat éve, a moszkovita Rákosi Mátyás uralma elkezdődik, de ide, ebbe a barátságos budai főiskolába, a TF-re még alig rontott be az istentelen politikai szigor. Mi még lazák voltunk, még élt a koalíciós idők reménykedő és elfogadó hangulata. Csak így történhetett meg, hogy pont engem jelöltek ki, hogy köszöntsem az évnyitón Pártunk és Kormányunk küldötteit. Engem, aki klerikális iskolába járt, apja vitéz, testvére az imperialistákhoz szökött diszsidens. Ez nem történhetett volna meg a már kibontakozott Rákosi-rendszerben.

Akkoriban a szebb napokat látott budapesti házak fala még tele volt sorozatlövés nyomaival, ráadásul a kommunisták tudatos pusztításba kezdtek. Legyalulták a körúti házak ornamentikáját, a neoklasszikus tornyokat, kupolákat. Ezek hivalkodóan emlékeztetnek az úri világra – mondták –, és ez igaz. Mintha minden barokk puttó, ógörög kürosz, szecessziós inda azt a polgári múltat közvetítené, amit ők végképp el akartak törölni. A házfalak roncsoltsága

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképoázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

és lőtt sebei nem zavarták őket. Ellenben villámgyorsan ledöntötték, összetörték a trianoni fájdalom irredenta szobrait, a Kelet, a Nyugat, az Észak, a Dél nevű alkotásokat. Ha Keletre, ha Nyugatra, ha Északra, ha Délre lépünk ki csonka-Magyarországból, mindenképp az elrabolt történelmi Magyarországra lépünk.

Gyönyörű búzakék, fess és vadonatúj melegítőt adtak rám, két jókora fehér TF betű a mellkason. Így kellett a vörös függöny elé állni és a hajbókoló komprádor beszédet elmondani. Tudtam, mire vállalkozom. Tudtam, hogy a katolikus, úri polgárok, akik közé tartozom, meg fognak vetni. Többen egyenesen utálni kezdenek, nem köszönnek majd és ablaküvegnek néznek. De azt is tudtam, ha visszautasítom Pártunk és Kormányunk lelkes köszöntését, akkor hamarost kihajítanak innen. Csakhogy én maradni akartam. Egerben azonnal megtudták, Aranka nagynénim kapott hideg szemrehányásokat, amiért unokahúga átállt a kommunistákhoz. Szerettem pedig a katolikus polgárok közeposztályába tartozni, kiknek ősei nem szántóvetők, nem munkások, sem négy polgári osztályt végzett kicsi kis alkalmazottak, hanem visszamenőleg lateinerek, diplomások, egyetemet végeztek és középiskolásan az ógörög és a latin nyelvet fújták, ha tudni talán kevésbé tudták; ahogyan a német nyelvet mi, a későbbi leszármazottaik. A még későbbi leszármazottak pedig ahogyan az orosz nyelvet nyúzták.

A második komprádorságom ezek után harminc évvel történt. Akkor szerkesztő voltam a Tankönyvkiadó Vállalatnál, „A pedagógia időszerű kérdései” sorozatot szerveztem, ápoltam, szerkesztettem. Gyakorlati szakembereket biztattam életből vett tapasztalataik megírására, néha sikeresen, de ezzel a törekvéssel lábom lőttem magam, mert megszaporoztak a dilettáns kéziratok. Kínlódttam velük eleget, sokat visszaküldtem a boldogtalan szerzőnek. Mászt is szerkesztettem, szovjet egyetemeken végzett magyar diákok pedagógiai diszsertációit. Hatalmas mennyiségű Lenin- és Krupszkája-idézetekkel találkoztam, és részletekkel Makarenko nevelőtáborának tapasztalataiból. Legtöbbszt kiadásra alkalmatlannak ítélttem, és terjedelmes elemző jelentéseket írtam, bizonyítandó, hogy a magyar pedagógusoknak miért nincs szükségük e disszertációkra. A főszerkesztő nyugodt, jóindulatú ember, engedte szokatlan ténykedésemet, azt hiszem, mélyen egyetértett velem, noha ő nem vetemedett ilyen kínosan őszinte kritikákra. Egy idő múlva azt mondta, nyugdíjba készül, engem akar utódjának. Csakhogy ehhez a kedves kartársnőnek be kell lépnie a kommunista pártba, gondolkozzon és jelentkezzen, ha döntött.

A gulyáskommunizmus napjait éltük. Hetvenes évek. Halványulni kezdett bennünk a szovjet tankok dübörgése. Mi voltunk a legvidámabb barakk a táborban. A Balaton partján nyugatnémetek nyaraltak, itt adtak randevút keletnémet rokonaiknak és barátaiknak. Senki nem zavarta őket. Lehet, hogy az ÁVH figyelt, ha igen, diszkréten tette. Szívósan, lassan az a meggyőződés kezdett beköltözni a fejekbe, hogy ez már így marad, talán örökre vagy talán százötven évig. Az ideiglenesen itt állomásozó szovjet katonai egységek végleg legyökereznek.

Beszélni alig beszélünk erről. Voltaképp reményvesztettek voltunk. Ám ez a reményvesztés mintha be lett volna csomagolva paplanszerű burkokba, fáj, de nem iszonyúan fáj valami, de ez a paplanszerű burok anyagi törekvéseket sűgött. Vásároltunk csúf kis Trabant autókat, kérvényezni kellett, lassan kiutalták, egy év is beletelt, Gorenje hűtőszekrényt vásároltunk, igénytelen hétvégi házakat építettünk, láttam kiselejtezett, majd kibelezett autóbusz karosszériákat hétvégi házként felállítva a mezőn. És ha itt maradnak a ruszkiak, akkor legalább próbáljuk felvirágoztatni az országot. Ezért lépj be a Pártba anélkül, hogy azonosulnál a megszállókkal, és foglald el a tehetősebb állásokat, te jobban tudnád megcsinálni ezt meg azt, de úgy, mint ők, biztosan.

A komprádorsághoz be kellett mennem a kerületi Pártbizottságra, be kellett mennem „komoly elbeszélgetésre” – mondták.

Malvin elvtársnő száraz, szürke asszony, szemben ült velem. És mondd, elvtársnő – kérdezte –, miért akarsz te belépni a Pártba? Magyarázd el nekem! Hiszen dolgozó vagy immár tíz-tizenkét esztendeje, és úgy értesültem, jelét sem adtad eddig, hogy egyáltalán érdekelne a kommunista párt!

Az ablak üvegén örülten ciripelt valami bogár. Légy? Nem, a légy ilyen esetet más hanggal kísér. Én pedig szinte ösztönösen szóra nyitottam a számat, mintha sűgna valaki, aki az én hangomon beszélt. Nézd, elvtársnő – mondtam –, a házasságom befejeződött. Elváltunk. A házasság, még akkor is, ha rossz, ad a nőnek bizonyos háttérrel, védelmet, biztonságot, igen, biztonságot. Ezek válás után eltűnnek. Úgy érzem, az egyetlen erő, amely visszaadhatná régebbi magától értetődően meglevő stabilitásomat, az a Párt. Védettnek érezhetném magam.

Malvin elvtársnő szürke, száraz arca megszínesedett.

– Megértelek, elvtársnő – mondta súlyos, mély hangon –, nagyon megértelek.

Csend lett, a bogár is elhallgatott az ablakban. A rokonszenv néma sugárzásában ültünk sokáig. Nem tudom, meddig. Malvin elvtársnő még beszélt, elismerően, majdnem kedvesen, és aláírta a felvételi kérelmet.

Mégsem lettem főszerkesztő. Az oktatási minisztériumból telefonáltak, oktatáspolitikai osztály alakul, az elvtársnőt ide hívják, várják. A fizetés a főszerkesztői fizetés duplája. Pillanatig se haboztam.

Hamarosan kincstári majomnak éreztem magam a minisztériumban. Főnökömet félelemmel vegyes ellenszenvvel figyeltem, ahogy hajbókolt, hajlongott, mézesen mosolygott az új miniszterhelyettesre – szép szál első generációs paraszt férfi volt a miniszterhelyettes, és okos, de félművelt. Ő is vadonatúj – mint én – a jelenlegi beosztásában, elődjének a titkárnője a reggeli kávéval bevitte volt, és a főnök törökülésben a nagy perzsaszőnyeg közepén üldögélt. Semmi szóra fel nem akart állni. Hívták a mentőket.

Az új főnökömről, amit eddig hallottam, a pletykálkodó szakmabeliek beszélték: okos, művelt, az elmúlt húsz év minden változásában benne volt, irányítóként. Az ügyek sorra elbuktak, ő sorra épségben került ki mindenből. Egy, két, három, négy lépéssel előre tudja, mit gondol a Hivatal, ez a kollektív massa,

az álbölcsek, áltudósok marxista gyülekezete. Tudja előre, mit gondolnak a szorongók, köztük a múltból itt ragadt megtúrt hivatalnokok, totyogva bolyonganak a Hivatal folyosóin a kávé illatában, érzik: anakronisztikusak, fülelik az irányt, a Pártot, az iránytűt. Joviálisan vagy stréber buzgósággal, tehetetlenül. Főnököm ismeri ezt a szorongást. De ő kezdeményez. Ő lép. Az ügyek megbuknak. Minden marad a régiben.

Van egy harmadik minőség a hivatalnokok között. Miután a korábbi miniszterhelyettest elvitte a mentő, de még nem érkezett meg az új, a szép szál nagy főnök, akkor azt mondja nekem egyik kollégám, elvtársnő, most egy a dolgunk: lábhoz tett nyelvvel kapaszkodni íróasztalunkba, és várni!

A főnököm karakterén sokat tűnődtem. Egyszer titkárnője kis asztalánál ült ingujjban – amit ritkán tett. De ingujjban sem úgy festett, mint aki épp egy pofa sört vagy kisfröccsöt kíván felhajtani. Inkább teniszező oxfordi diák, rakettjét sarokba állította, és a klub előterében várja a frissítőt. Sokféle stílusban tudott beszélni, velem kellemesen fecsegett, mint ahogyan régi úrilányokkal volt szokás, mintha mindketten csak azért üldögeelnék itt a Hivatalban, mert kicsit hobbink a munka. Egyébként megtehetnénk e szalonkahúzos hetekben, hogy vállunkon puskával kószáljunk a határban, este meg makaót játszánánk a kandalló előtt, lemezről Sztravinszkijt hallgatva. Szerettem volna előítélet nélkül nézni rá. Komprádor a javából. Lassan felmentést adtam neki mindenért, ami tavaly dühöt, ellenszenvet váltott ki belőlem. Negatív vonásait látom, furcsamód mégis megszerettem. A Hivatalnak, e rosszul szervezett, gyengén vezetett, szürke masszának a kreatúrája. Lehetett volna filiszter, könyökvédős mameluk, mániákus ceruzafaragó, aktatologató álomszuszék. De nagyvonalú főhivatalnok lett, dolgozott annyit, amennyit épp kellett, a Hatalmat szükségszerűen kiszolgálta némi cinizmussal, ám igazán sose tette bele lábát, szívét a küzdelembe. Ehhez nem volt elég bátor, hős és erős.

Ezzel megszűnt a félelmem tőle. Olyannak láttam, amilyen én is lehettem volna. A Hivatal kitikkasztott. Mindent elfárasztott, ami Kádár János idején pislákolttatna volna bennem a rang és hatalom vágyát.

Vitéz Mohás csúnyán nézett rám, mert a televízió képernyőjén felfedezett engem, a Parlament első sorában ültem, hatalmasakat kacarásztam és tapsoltam. Kádár János állt a pulpituson, beszédet tartott és közben szellemeskedett. A Hazafias Népfront választmányában akkoriban férfi többség volt, engem előhalászott az, akit megbíztak női elvtársak toborzásával. Úgy kerültem oda, mint Pilátus a Credóba. Kádárról tudtuk, az eredeti neve Csermanek János, Szentágothai János professzor azt nyilatkozta egyik interjújában, két évig egy osztályba jártak, „a legjobb tanuló Csermanek Jani volt, meg én. De én mindig úgy éreztem, Csermanek valamivel okosabb nálam.” Ha a sztálini időkben nyilvánvaló lett volna Kádár mentális kapacitása, ha nem rejtegette volna kiváló értelmi képességeit primitív gesztusai és olykor megjátszott primitív beszéde mögé, nem maradhatott volna a tűz közelében, talán meg sem éri 1956-ot. Ártalmatlan naivnak hitték.

Orvosai szerint gyönyörű, jól formázott testtel és hallatlan fizikai erővel rendelkezett.

A harmincas évek közepén Csermanek Jani esernyőjavító üzemben kifutófiú, itt az irodán dolgozik Szántó Judit. Egy nap megkéri Janit, menjen el Judit Korong utcai garzonjába,¹ nézze meg élettársát, József Attilát, mert a múltkor öngyilkosságot kísérelt meg, és ma reggel igen rossz állapotban volt. Jani boldogan megy, járt József Attila pártszemináriumi foglalkozásaira, tudta, hová küldik. Kopog, csönget, kopog, semmi. Végül belép. A költő meztelenül ül az ágy tetején, és sír. „Valami baja tetszene lenni az elvtársnak?” Semmi, felel a költő, és üzeni Juditnak, hagyja már békén. Bájos fordulat jön. Jani megmondja, hogy ismeri és nagyon szereti az elvtárs verseit. A költő földerül. Elbeszélgetnek barátságosan. Múltjuk hasonló. Lelenc gyerekek voltak, a gyámügyi hivatal annak rendje és módja szerint kijelölte nekik a nevelő szülőket. Csermanek Janinak isenárdotta derék parasztszaladót. De Attilának nem.

Testes értékzavar. A magyar állami hivatal mutatta be karöltve a katolikus egyházzal, ami Puskás Ferenc halála után történt. Zseniális labdarúgónk, vagány külvárosi gyerek, bátor, jó humorú, világhíres, ezrek és ezrek élvezettel nézték a játékát. Furcsa ünneplést kapott a legvégén. Ha ide pillant az égi mezőkről, azt mondja: gyerekek, ez a nagyizolás baromság, a bal lábamat, azt a híreset nehogy bebalzsamozzátok! Búcsúztatás a stadionban, búcsúztatás a Hősök tere-n, ravatalozás a Szent István bazilikában. Végül hatalmas temetés az altemp-lom díszhelyén.

Túlzás, időtlen, mint a legtöbb, ami aránytalan.

Az Elmúlás ismét megjelent. Ül a küszöbön, kétes tisztaságú szoknyában, leér a szoknya a földig. Söprögeti a porcicákat. Soha nem néz a szemembe. Ezt utá-lom benne. Nem látom az arcát, bizonyára csúf. Ronda, tehetetlen és szerfölött buta vénasszony.

A napokban leült mellé a küszöbre egy másik. Hasonló szoknyában. A Lét Iszonytató Unalma. Néha félig rám pillant. Érdektelenül. Talán nem is lát. Még-is fájdalom marad a pillantása nyomán.

Visszalapozok múlt élményeimbe. Amikkel megfényezhetném a Lét Iszonytató Unalmát. Nem segít. Szerelmek? Cafrangnak tűnnek így messziről! No, és azok a hormonok diktálta mozdulatok! A Teremtő ízlése megbicsaklott, amikor a gyermekáldást e rángatózásokhoz kötötte.

Nem emlékszem és nem tudok rájönni arra, miért gondolok én Pázmány Péterre szívet melengető rokonszenvvel. Most jelentek meg példabeszédei – *150 intelem a báránybőrbe bújt farkasok ellen és a káromló nyelveskedések megfojtására. Isteni igaz-ságra vezérlő gondolatok* – 440 gyöngyszem Pázmány Péter műveiből.

1 Gyurkó László *Arcképvázlat történelmi háttérrel* című könyvében olvasható. Budapest, 1982, Magvető.

Bizonyára Mater Benes Anna ezekből bőven felolvasott nekünk. Kötelező olvasmány lehetett néhány passzusa. És Benes óráit kedveltem, talán ezért is gondolok az érsek bíborosra szívélyes rokonszenvvel. Nagyváradon született 1570-ben, ötvenhárom évesen Bécsben papnevelőt, Nagyszombaton egyetemet alapított, amit rábízott a jezsuitákra. Azt hiszem, talán azért lépett a szívembe, mert az ellenreformáció vezére lett, ragyogó szónoklataival számos főúri családot hódított vissza a drága katolikus egyháznak. Ennek idején biztosan kiállt Pongrácz István kassai jezsuitáért, Bussa Marcsóka nagy-nagy-nagybácsijáért, akit vértanúvá kínoztak a reformáció pribék hajdúi két másik jezsuita társával együtt. Pázmány kiállása hálám és rokonszenvem forrása. Szenvedélyesen szerette a magyar nyelvet, nélküle ma is dadogni kellene sokunknak, stílusunk fogyatékos volna – ezt mondta róla Kosztolányi Dezső. Pázmány kivívta magának a „magyar bíboros Cicero” dísznevet.

Messziről boldog vihorászás üti meg a fülem. Legalább hetven év távlatából jön. Vígsgát tombolt a katedra körül, Mater Benes is mosolyintott egyet, mert Sabor úgy mondta ki Pázmány Péter dísznevét, hogy „a magyar bíboros Kikerő”. Sabor volt közöttünk a legerősebb, nem tudom, miért gondoltuk egyöntetűen így, hiszen sose verekedtünk, sose birkóztunk, és a Sobor eredetileg egy orosz-lán neve. Becenevet sok gyereknek adtunk. Az enyém Lipi lett, és amikor régiségtan órán megtudtuk, hogy a Lívia név az antik Rómában volt divatos, az egyik nagy római császár feleségét is így szólították, attól kezdve többé senki se hívott Líviának, mintha parancsszóra tennék. Nyüzsgő, rohangáló, nevetgélő, a fényes kövű folyosókon csúszkáló kamaszlány voltam, nem illett rám ez az emelkedett, méltóságteljes név.

Az Elmúlás és a Lét Iszonytató Unalma nyomaszt, ma reggel hosszasan szemügyre vettem.

Nyolcvanéves korában apa bejelentkezett szüleinél, akik réges-rég odaát vannak, és Memukánál, a nagynénjénél meg más rokonoknál, akiket ismert és már csak ő emlékezett rájuk. Engem előbb megkért, sárga Skodámmal vigyem el a Felvidék néhány községébe. Losoncra is, ahol oklevelet szerzett, orgonálni tanult, hadi képesítőt tett tizenhét és fél évesen. 1914. Gyors kiképzés Egerben, és már vitték az orosz frontra, a századparancsnok mikor meglátta, így szól: mit keresel itt, még anyád szoknyája mellett a helyed!

Amikor első ízben igazán rácsodálkoztam, lóháton érkezett a szőlők felől. A csizma tiszta, ragyogóra glancolt. Én meg csak állok ott elvarázsolva, nyolc-éves lehettem. Fölfelé bámulok, a ló magas, nagy csontú sárga. Ő is nagyon magas, kivált így lóháton.

Talán hét vagy nyolc esztendővel később, amikor a szovjet megszállók édesapámat befogták sárga hintónk elé, akkor a nagy csontú sárga összeroskadott. Akár égő Trója főterén Odysseus lova. Szárcsa. Szívemben valami recsegett, ropogott, pedig Szárcsa némán esett össze. Már nem az a büszke háttas volt,

aki hetyke ügetéssel hozta haza gazdáját a szőlőhegyről. Egy öreg ruszki a bakon rózsaszínű selyem paplanomat sáros nemezsizmája és ülepe köré csavarintotta, nem volt gonosz vagy ilyesmi, de ha ló nincs, akkor húzzon az ember, és a jó lovakat azonnal elvitték az istállóból a fiatal harcosok, mentek Berlin felé.

Ő pedig több virágcsokorral beült a mustársárga Skodába.

A visszapillantó tükörből néztem, tehettem, János, jó barátom vezetett, szeretett a kormánynál ülni. A tükörben apám arca szép formájú idős arc, szürkés haj, persze távolról sem az a lágy és kellemes, mint tizenhét és fél évesen, mikor az orosz fronton a századparancsnok felkiáltott, neked még anyád szoknyája mellett a helyed! Arca akkor lágy volt, és szelíd, de szívét, lelkét eredendően acélból csiszolta a Teremtő. Nem rebbent meg csöppet sem, mikor egyetlen géppuska mellett két napon át várakoztak egy völgy bejáratánál az iszonyatos szagban. Előző napon volt a támadás. A völgy felől özönlött az ellenség, a géppuskát irányító katona ujját becsípte a závár, apa lőtt helyette, s mire a hajnali pára felszáradt, a drótakadályokon sebesült katonák függtek. Fel-felkiáltottak, sírtak. Nem jöttek értük. Apáékért sem jött a felváltás. Bénultan ültek beásva a földre, vártak, nem lőttek kegyelemmel a haldoklókra, ahogy vadászat végén a sérült nyulakra szokásos. Megeredt az eső, kisütött a nap, estére elhallgattak a nyögő katonák, de a reggeli melegre a fejek kidagadtak a sisakból.

Kifelejtettem az előbb Magdát, apám második feleségét, pedig ő is ott ült a mustársárga Skoda hátsó ülésén.

Bussa Marcsóka egy éve észrevétlen halt meg álmában. Apám akkor összeomlott. Erre nem számítottam. Ő csodaszépen feküdt a ravatalon a pliszírozott fekete ruhában. A Fifth Avenue-n nekem vásárolta volt testvérem, anyánknak sose küldött semmit, verje meg az isten valamennyiünk szűkmarkú faszariságát. „Úgysem lép ki a házból!” Néha azért kapott egy-egy doboz jó illatú, hosszú cigarettát, üldögélt a cserépkályha előtt, nézte a kovácsoltvas rostély mögött lobogó lángokat, kacsintó parazsakat.

Az öngyilkosok talán olykor akarnának, de valójában sosem szeretnének meghalni. Minden kísérlet sikoly. Hangtalan könnyörgés. A jelentős kiválasztott személynek, a potenciális megmentőnek szól. Csakis ez a személy képes visszaadni az öngyilkosjelölt életének értelmét. Úgy hiszem, Marcsókának a jelentős kiválasztott személy volt apám. Tette is a dolgát első ízben, még a második kísérletkor is, aztán, meglehetősen belefáradt.

Apa összeomlása fejbe vágott. Úgy éreztem magam, mint amikor nagy Haski, fiam apja sírt, hüppögött a vállamon. A szecessziómból visszatérésemkor történt. Erre a sírdogálásra se számítottam, és ugyancsak azt dadogtam, hogy jézusmáriaszentjózsefhátakkorénmost mit csináljak...

Apai nagyanyám, Soltész Mária felismerte apa összeomlásának súlyát és veszélyét, ő tudta, mit kell tenni! Épp az ablakban könnyökölt, barna zsorzszt ruhájában, nyakában zsabó, amikor elhaladt az utcán egy asszony, vállán kapa, karján kosár, haja bekötve. „Kezicsókolom!”, kiáltott ki Marika, Soltész nagy-

anyám unokája. Hát te, milyen paraszt asszonynak kezicsókolozol, kérdi nagyanyám. A tanárnőnek, Magda néninek köszönök, mondja az unoka. A pedagógusok akkoriban bizományban földet kaptak, kert volt az a város határában, termelhettek maguknak zöldségeket, krumplit. Gödöllőn történt ez. Soltész Mária miután megtudakolta, hogy a magyar tanárnőnek nincsen férje, nem igazán fiatal, épp ilyen kell a fiának falura, és megkezdődött a pár összeméselése. Nagyanyám levizitelt Magdánál. Szemrevételezte, elég rend és tisztaság van-e a lakásában, később szemét ég felé fordítva sóhajtozott, milyen jó volna, ha nekem ilyen menyem lehetne, de többet nem mondott, bízva abban, hogy így is felkeltette a tanárnő kíváncsiságát. A vizitet Magda néni viszonozta.

Az összeméselés komótosan haladt, apámat nagyanyám fölrendelte Gödöllőre. Családias ozsonna közben bemutatkozott egymásnak a majdani házaspár. Mire letelt a gyászév, akkorra kitűzték az esküvő napját. Én kimentettem magam.

A fiatal farkas halkán morgott az esküvő alatt.

A második feleség akkor nőtt meg a szememben, mikor elvállalta az elsőosztályos cigánygyerekek tanítását. A többi pedagógus erre nem vállalkozott. Apát előbb megrótták a szegregáció miatt, majd átkeresztelték „iskola-előkészítőnek” a purdék osztályát, ebbe beleegyezett a hivatal.

Magda reggelente egy veknit vitt az osztálykönyv tetején. Első órán kéz- és arcmosás, másodikon fogmosás. Rézi néni, a pedellus cserélgette a vizet a vaslavórban. A gyerekek libasorban vártak, csendben, mert Magda a katedrán már szeletelte a veknit, ami illatozott, és „nagyobb darabot fog kapni, aki csendben marad”, ezt mondogatta jó hangosan. Minden gyerek kapott az iskolától fogkefét, bakelit poharat, ezekre Magda vignettát ragasztott, virágot, gyümölcsöt és egyebeket rajzolt a vignettákra, mint az óvodában.

Bennem Bussa Marcsóka szeretete teljes egészében megmaradt jelentőségében és gyönyörűségében. Életem végéig sarkcsillagom. Öröm, hogy így történt. Mert amikor megtudtam Márai Sándorról, hogy öngyilkos lett, jelentéktelenné vált minden írása hirtelen és akaratlan. Még *Az igazi* című regénye is! Tizenöt évesen első felnőttnek való könyv volt a Cilikék után, amit olvastam. A Létezés Titokzatos Trónusáról Márai csendben és örökre lezuhant. Vannak ugyanis emberek, zeneszerzők, névtelen apácák, akik lelkemben ilyen trónusokon tanyáznak.

Visszatérve a mustársárga Skodához, benne a virágcsokrok között ülő apámra és Magdára, a felvidéki faluk egy-két temetőjénél megálltunk. Kikászálódtunk. Apám egy-egy csokorral bizonyos kereszt mellett lehajtott fejjel hosszan álldogált.

Távolabbról néztük. „No jó! Minden rendben lesz. Bejelentkezett” – vihogott János, vele vihogtam én is. Röhögcséltünk, titokban törölgettük könnyeinket. A határ végén jártunk.

Joachim? Joakhim? Valahogy így hívták a falu asztalosát. Vele készítette apánk azt a hófehér könyvszekrényt, mikor engem elkapott a regényolvasási láz, hosszúkás ajtaján üvegbetét, mögötte halvány narancsszín függöny. A gyerekszoba sarkában állt, szerényen, méltósággal. Tartalma azonban se szerény, se fehér. Apa rendszerint vásárolt a biciklin üzletelő könyvügynököktől valamit. Nagyon szánta őket. Állástalan diplomás emberek voltak, rendszerint meghívta ebédre őket. Az ügynök kirakta az asztalra az árut, vitéz Mohás csak úgy gondolomra válogatott. Michelics Vid, Prohászka Ottokár, Herczeg Ferenc mellett Baskircsev Mária, Rachmanova-könyvek bekerültek a Cilikék mellé. Mikor tizenöt évesen Márai Sándor *Az igazi* című regényére rácsodálkoztam, attól fogva kíváncsian turkálni kezdtem a fehér könyvszekrényben. Egy cím megragadott: *Diadalmas világnézet*. Bekúszott a fejembe. Mit bekúszott! Berúgta az ajtót. Nekiestem. Majd hamarosan úgy éreztem, mintha fejfel fálnak szaladtam volna. Nem értettem a szöveget. Ez volt első találkozásom Prohászka Ottokárral. Nem hagytam magam. Újból és újból nekiveselkedtem. Olvastam. Többször is. Agysejtjeim tiltakoztak. Majd elszenderedtek.

Két szerzetesrendnek szoktam pénzt küldeni, a jezsuitáknak, mert Ward Mária, aki alapította volt az angolkisasszonyok rendjét, a jezsuiták gondolkodásmódját követte. A barátok, a ferencrendiek a másik szerzetesrend, akiknek olykor pénzbeli támogatást küldök. Az assisi szentet, Ferencet nagyon tisztetem. Belső képernyőmön látom, ahogyan a folyóparton áll kopott barna reverendában, és prédikál a madaraknak. Azok meg csapkodva, dalolva röpködnek fejenél.

Szót értett a farkassal; a ragadozó a falusiak aprójszágát pusztította, Ferenc megalkudott vele: a falusiak az erdő szélére kitesznek ételt neki, ő meg hagyja békén a parasztok libáit, tyúkjait.

A két szerzetesrend viszonzásképp belső újságjuk friss számait elküldik nekem. Az egyikben igen jelentős férfi arcot találtam, Prohászka Ottokár fényképe volt. Ezen a napon Mater Bodolai régi levele kicsúszott valamelyik poros dossziéból. A levél mellett egy szentkép, hátán Prohászka imája. Az egybeeséseket komolyan veszem. Ezekkel üzennek valakik valahonnan, de rendszerint nehéz megfejteni az üzenetek tartalmát. Hanem az ima olyan szenvedélyes, forrón ölelkező, amilyen imával én még soha az életben nem találkoztam.

Vagy talán mégis? Amikor a Theodóra könyvem írtam, előtte sokat olvastam a régi Bizáncról. Az ötszázas évek! Akkoriban a katolicizmus még friss és fiatal, talán ezért is – mint a gyermek – a fizikán túli áramlatokat, jelenségeket elevenebben élték. A mindenség érzete bennük még oly heves, szenvedélyes, akár Prohászka imájában, ők még szüntelen birkóznak a világ kozmikus-misztikus rendjével, mert érteni szeretnék. Birkózásukban megmutatkozik, hogy micsoda átfogó ereje, szelleme van a kereszténységnek. Az ősfény félelmetesen messze van tőlünk, kellenének tolmácsok, a fény és a sötétség között közvetítők, amilyen Mithras volt valaha, a le nem győzött Nap. Amikor a fehér könyvszekrény mellett álltam, és a *Diadalmas világnézet* mint könyvcím bekúszott agyamba,

mit bekúszott, berúgta az ajtót, akkor úgy véltem: itt van korunk Mithrasa, a mához szól, aki ilyen címet ad, az a mai le nem győzött Nap. És újfent neki- veselkedtem az olvasásnak. Hiába. Nem jött ki nekem belőle semmi. A címén kívül.

Mióta poros dossziékat vizsgálok, tíz-, húszesztendősek, lehet harminc-, negy- ven éves is közöttük, felkészülések regények írásához, régi jegyzetek, levelek olvasóktól és barátoktól, szelektálok és megrohannak itt-ott a rácsodálkozások, a fájdalmak kiújulnak, elfelejtett örömök felszikkraznak. Az egybeesések meg- lepnek, ma hajnali álomban például nagy Haski meglátogatott odaátrol, és azon a délutánon az egyik dossziében találtam az építész Haski írását: *Salamon király palotájáról*. Alcíme: Versolvasat a Bibliából, és a kezdő lapon a mottó:

„Azután a maga házát építé Salamon tizenhárom esztendeig, a mely alatt elvégezé az ő házát egészen. Megépíté a Libánon házát is...

És építé az oszlopcarnokot...

Azután a saját házát építé, és építé egy házat a Faraó leányának is, a kit feleségül vett...”

„És készíté a király elefántcsontból egy nagy királyi széket, és beborítá azt finom arannyal. Hat grádicsa volt a királyi székeknek... És tizenkét oroszlán állta ott kétfelől a grádics hat lépésén...”

(1Kir.7:1-8; 1Kir. 10:18-20)

Kicsordult a könnyem. A dolgozat végén alaprajzok sora az elméletileg rekonst- ruált palota helyiségeiről mérnöki precizitással, a lépték számadataival. Az írás dátuma: 1996. 06. 06.

Most, amikor megtaláltam és elolvastam, 2021. 07. 27-ét írunk. Huszonöt esztendőt késtem, mert amikor kezembe adta, illedelmesen megköszöntem és belevágtam egy üres irattartóba, majd tökéletesen elfelejtettem.

Megdöbbenve ülök exférjem nagyszerű dolgozata előtt, és megrémültem hirtelen, mert olyan információhalmazt tudtam meg róla és önmagamról, ami- nek feldolgozására talán már nincs időm.

Vas színe van az égnek hajnali négykor. A nappali fényes kánikula után afrikai éjszakák jönnek, négy óra harminc perc, és már nem vas, hanem acélszín az ég. Öt óra tájt szürkésen bekékül, lassan ultramarinkék, majd kékebbnél kékebb, döbbenetesen szép.

Amint írja exférjem: „a Theológia Akadémia professzora, dr. Tóth úr azt mondta: amennyiben az ősi bibliai versek hermeneutikai értelmezésével kíván foglalkozni, ő örömmel biztatja, és a kezdeti lelkesedés után olyan lelkiállapot fogott el, mint Nabukodonozor »második álma« hallatán Dániel prófétát, aki az írás szerint közel egy óráig »rémüldözék és az ő gondolatai háboríták őt«” (Dán 4:216). Mert hogyan lehetne ilyen kevés adatból rekonstruálni egy királyi palotát? Felocsúdva a rémületből, megtalálta lassan e feladathoz a megfelelő módszert.

Az irdatlan aprólékos kutatómunka eredményeit felsorolja, még csak meg se kíséreltem ismertetni ezeket. Csak ennyit: sok más versből kikövetkeztethető lehet Salamon király „életvitele”. Íródeákok, tisztartók, papok, udvarbírók, hadnagyok, lovagok elhelyezése; Salamonnak ajándékot hoztak a látogatói: és „halmozá a király Jeruzsálemben az ezüstöt, mint a követ”, „és valának neki feleségei, hétszáz királyné asszony, háromszáz ágyas”.

Hatalmas felsorolásai vannak itt; termeknek: Díszterem, Trónterem, Királyi lakosztály, Királynéi lakosztályok, Kincstár, Testőrség, Ágyas lakosztályok (Hárem) Lakomaterem, Fürdők, Tárolók az étkeztetésekhez szükséges nyersanyagoknak, kellő vizes berendezéseknek. Beleszédülök.

Közben a tárt ablakokból már bekékül hozzám a hajnal. Madarak apró sikkantásokat hallatnak, mintha fájdalmas lenne az ébredés.

És még el se kezdtem az építészeti információk említését, hiszen itt egy Ybl Miklós-díjas építész kutatja Salamon palotáját! Csak ennyit ide: két palotaépítészeti irány alakult ki évezredek során a térségben:

- a mezopotámiai/elő-ázsiai erődpaloták;
- a krétai villapaloták.

A bibliai versekből kibontakozó jellemrajz alapján Salamon király gondolkodása, életvitele közelebb állt a krétaiakhoz, mint a harcias asszírokhöz.

Fejezetek: a Tér szervezése, a Palota élete, a Működési modell, ezek bőven sorolják az elméleti konstrukció forrásait, vagyis a bibliai ősi verseket, amelyekből konstruktív következtetést vont le a szerző. Csak egy adatcsoportot emelek ki. A palota terhére ellátásra szorult összesen 2000 fő. A teljes udvartartás létszáma ez, beleértve még a szekérhajtókat és iparosokat is. Ellátásukhoz egy hónapra szükség volt (többek között) a következőkre: „Tíz hizlalt ökör, húsz fűvön járt ökör és száz juh, a szarvasokon, őzeken, bivalyokon és hizlalt madarakon kívül.” „És Salamon eledele naponként ez vala: harmincz véka zsemlyelisz és hatvan véka közönséges liszt.”

Nagy Haski okos volt, tudtuk és itt megálltunk. Pedig az okosság sokféle. Hanem ez a mikroszkopikus apróktól a megalit tömb nagyságú információk halmozáig húzódó sokadalom, amit exférjem itt megmozgat tizenegy oldalon, az egy kivételesen okos férfi szellemét idézi. Akiről nem tudtam. Csak olyan értelmi erőnek hittem, amilyen sok van, és e sokhoz tartozom magam is. Én egész házasságom során aránytévésztésben éltem. Ennek utána kell gondolnom! Ahogyan annak a dühös és gyors mozdulatnak is, amivel egy üres dossziéba beleváltam ezt a kitérő Salamon király-dolgozatot, amikor exférjem átadta nekem. És el is felejtkeztem róla. 1996. 06. 06-án történt.

Mit csináltam én ezen a napon? Vannak szép, barna kötésben naplóim, ráírva: *The New Yorker Diary* arany betűkkel. Az 1900-as esztendő k naptárai, ovális keretben ugyancsak arany betűkkel minden példányon egy cilinderes úr, az én nevem is ott minden barna fedélen. Testvérem harmadik férje, John esztendőnként küldött ilyen, mennyire kedveltem, rokonként persze, Johnt, a marihuánás

és a vörösborozós víg esték felelevenednek, ha rá gondolok. Meggyilkolták szegényt. Akkor, amikor én már nem jártam ki Amerikába, és félig-meddig magát gárgyúnak tettető testvéreimből nem lehetett kiszedni, megtudni, miképp volt. Meglelték-e gyilkosát, és ki volt az, talán egy drogdealer vagy kicsoda?

Fellapozom az 1996-os év 06. hónapját. – Zsúfolt hónap. Itt járt Calcuttai Teréz a Városmajori templomban. Karizmatikus, kicsi és törékeny, akár nagyon öreg tölgyfa vékonyka gallya. Huszonöt éve gyógyítja, szereti, ápolja a legnyomorultabbakat, összeszedi az árokparton haldoklókat. Apáca társai (Szereket Misszionáriusai a rend neve), mint ő is, fehér ruhásak. Egyedül jött. Végig a szőnyegen az oltárig. Dobogott, reszketett a városmajori templom az éneklésünkötől, pedig máskor csak nyervákolunk halkán a szentmiséken. Azt énekeljük harsogva:

„Ubi Charitas
et Amor
Ubi Charitas
Deus ibi est.”

Nem hirdették se szószékről, se máshonnan jöttét (Horn Gyula miniszterelnöksége idején vagyunk!), mégis a templomot körbevette a tömeg, akik már nem fértek a templomba. Zoltán atya bátor volt, kihangosította Teréz anya beszédét meg a szentmisét és a bentiek harsogását. Zengett a park.

Mintha finoman hazudoznék? Mintha azt szeretném elhithetni, hogy exférjem Salamon palotájáról írt dolgozatát azért nem olvastam el, mert a Teréz anyához kötött szentasszonykodásom, és a transzcendens lélekemelések teljesen lekötöttek.

Pedig amiért nem fért bele életembe akkor a dolgozat elolvasása, annak igazi, buta oka az volt, hogy váratlanul és fájdalmasan szerelmes lettem. Noha tudtam, ebből kudarc lesz, és égés. Akkoriban (úgy látszik a naplóból) Marguerite Yourcenár *Hadrianus emlékezései* című könyve is lenyűgözött.

„Animula, Vagula, Blandula,
Hospes Comesque Corporis,
Quae nune Abibis In Loca
Pallidula, Rigida, Nudula,
Nee, Ut Soles, Dabis locos.”

„Lelkecske, te lengeteg, ingatag,
Testem vendége, útitárs,
Sápatag sivatag, hallgatag
Helyekre visz most az utad
Játékaidnak vége már.”²

Tudom, halogatok megint, megkerülöm annak a bizonyos szerelmi balesetnek a leírását.

Yourcenar húszéves korában, 1924-ben kezdte el írni Hadrianusát, 1929-ig gyűjtötte hozzá az anyagot, és eltette, majd elveszítette. Tovább kutatott, és úgy látom, 1951-ben jelent meg a könyv.

2 Várady Szabolcs fordítása.

Felkészültem. Kicsit nevetséges ez a félelem. Hiszen olyan közhelyes az ügy. Közel hatvanéves nő, beleszeret egy közel negyvenesztendő festőbe. A szigligeti alkotóházban szembejött velem a folyosón. Meghőkölttem, mert ilyennek képzeltem *Zuhog, zuhog a hó* című regényemben László Ottót, aki élő figura volt a valóságban, rokonom, és szép fiatal férfi, Kecskemétnél harcolt alakulatával, pedig már a vak is látta, a ruszlik legyőztek bennünket, már szétterültek a házánkba, és a szép rokon ott vesztette mégis az életét. A regényemben orosz havas mezőn esett el, nem Kecskemétnél, hanem Iwanowkánál, és emlékszem, sírtam, amikor írtam. Partizánharcban kapott találatot. „Mintha megfeszítve röpült volna a tájban, szétvetett karokkal, függőleges testtel, acélsisakja tarkójára csúszott, jobb kezéből a fegyver lehullott... a hűvös repülésben nem fogta fel a halál közelét.”

Igen, már megint halogatom a kínos szerelem leírását. Tehát meghőkölttem az alkotóház folyosóján, ő is megtorpant, bemutatkozott. Azért tudott elsodorni, mert ő közelített, bámult, szemezett, rám-rám mosolygott, mindig egymásba botlottunk, a parkban, a pingpongszobában, az ebédlő ajtajában, hozzám csatlakozott, kísérgetett, én nem mertem volna közeledni, öreg vagyok hozzá.

Talán gerontomán volt. Mert vannak, akik rokonszenveznek az öregekkel. Talán úgy érzik, hogy a vének tapasztalata, tudása, bölcsessége olyan, mint a túlérétt őszibarackok illata. A rokonszenvezők között szinte rajongók is akadnak. Mániákusak is. Ez utóbbiakban vitális érzések áradását, pozitív érzelmeket indíthat be akaratlan egy szépen öregedő arc, a mániákus hirtelen könnyednek, erősnek érzi magát. Az ösztönélete megélenkül, szexualitása is, a gátlások csökkennek, felduzzadnak a motivációk a magasabb rendű érzelmekhez.

Elmúltak az afrikai éjszakák! Hála. Közelít a vénasszonyok nyara, az ablak nyitva, mintha már csípne a hajnali szél. Virslit eszem, sok mustárral, utána első osztályú babkávét! Mit nekem egy gerontofil festő. Ugyan. És nem is ízléses, minek akkor rögzíteni a papíron. Fiatal nők gyakrabban gerontománok; nagyapájuk-korabeli (gazdag) pasasokkal házasodnak, lehet, hogy ennek az arany az oka. Vénuszi életkorban a nő vágyódik aranyat kapni.

Valószínűleg nagy Haski hermeneutikai dolgozatát Salamon király palotájáról azért vágtam bele egy üres dossziéba dühösen és el is felejtettem huszonöt évig, mert a festővel volt tele és marhára szenvedett a szívem.

A cenzorom úgy döntött, fejezzem be ezt a vonalat megíratlan. És ez tágabban is igaz, mert ebben a dolgozatban, amit most írok, többnyire megíratlan maradt a szex.

Elmúltak az afrikai éjszakák! Hála. Közelít a vénasszonyok nyara, az ablak nyitva, mintha már csípne a hajnali szél. Virslit eszem, sok mustárral, utána első osztályú babkávét! Mit nekem egy gerontofil festő. Ugyan. És nem is ízléses, minek akkor rögzíteni a papíron.

Október hatodikán a zárdában reggel 6-kor, mint mindig, félálomban néztem az oltárt, valamelyik Schwestern a ropogósan tiszta fehér oltárterítőre tett egy másikat, súlyos, arannyal átszőttet, éjféketét. Szentáldozás alatt a kóruson Mater Weber a finom orgona dallamok közé bekeverte a cirkum dedérum me genitus mortis foszlányait.

Ezen a napon végeztek ki tizenhárom minőségi férfit, négyet golyó által Aradon, a börtönben, kilencet a bitófán.

Rántott leves volt akkoriban a reggeli a zárdában, mindig éhesek voltunk. A világháború után elszegényedett az étlap.

Délután a díszteremben minden csillár égett, a függöny előtt magyar ruhás lányok, fejükön párta, kezükben zászló, én a kórusban énekeltem a mezzoszop-rán szólamot. Nem szép, de erős volt a hangom, széles sávon tudtam énekelni, szoprántól az altig. Apám és mindkét nagyapám falusi kántor lévén nem engedhette meg magának a torokhurutokat, ha kinn mínusz húsz fok, benn a templomban se melegebb. Mária néni ahhoz a szólamhoz állított, ahol a lányok csak elhaló hangon énekeltek. Az ünnepi megemlékezést Mater Balogh tartotta. Komor arccal. Alig emlékszem mondandóira.

De arra emlékszem: Arad felé meneteltek, akiket nem golyó általi halálra ítélték, Arad irányába dragonyosok – valamennyi vasban – csatárlánca zárta le az utat. Tichy zászlóaljparancsnok lóháton ülve vezette a kilenc elítéltet, mindkét oldalon nyolc-nyolc feltűzött szuronyú osztrák. Félték a kilenc minőségi embertől, pedig közülük egy, Damjanich, harcképtelen lett volna a súlyos bokasérüléssel, ezért lovas szekéren vitték, fazekasvarsádi parasztember a kocsis, végigsírta az utat. Az elítélt mögött ült Mayer úr, a hóhér.

Kinn a vesztőhelyen Damjanich köré gyűltek, együtt imádkoztak, ki-ki a maga papjával egyszerre.

Sorrend, ahogyan a bitófa alá léptek és meghaltak:

Pöltenberg Ernő lovag, bécsi születésű, nem is tud magyarul, de káromkodni igen.

Török Ignác, szép termetű, karcsú, izmos férfi.

Lahner György, konok nézésű, keserű arcú.

Knézich Károly, semmi félelem nem látszott rajta.

Nagysándor József.

Gróf Leiningen-Westerburg Károly, a legfiatalabb, 31 éves.

Megtisztító áldott szomorúság. Vajon találkozhatom-e majd velük? Ha már odaát leszek én is? Láthatom-e Damjanichot meggyipiros atillában?

Visszatérve a halál-sorrendre:

Aulich Lajos némán, gyorsan halt meg.

Damjanich János szinte az utolsó percig szivarozott. A porkolábok odatámogatták. A közelben egy osztrák tisztnek eleredt a könnye. D. rászólt Mayer úrra, hogy ne kócolja össze a szakállát. Majd kiáltott: „Éljen a haza!”

Dr. Vécsey Károly nézte az üres szekeret, majd Damjanich előtt letérdelt, megcsókolta a lecsüngő kezét.

Naphosszat a bitófán függtek. Kettőzött őrség vigyázott rájuk.

A környék lakosai sötétedésig jöttek, de incidens nem történt, a látogatók már szelídek voltak, csak sírtak.

Apámtól elvarázsolódtam, nyolcéves lehettem. Lóháton, hajadonfőtt érkezett. Nagy csontú, sárga lovon ült, Szárcsa volt a neve. Pár esztendővel később, amikor apámat a megszállók befogták hintónk elé, Szárcsa némán összecsuklott, akár az égő Trója főterén Odysseus lova.

Apa a rúd mellett. Széles, hófehér mandzsettái kilógtak, sehol mandzsetta gombok, a megszállók szerették a kis fényesen csillogó holmikat.

Kislányként, kamaszként szelídek tüntem. De mindig tudtam: fiatal farkas vagyok acélállkapoccsal, és torkon ragadom a jussomat.

A ruszlik közel félszázad megszállás után végre eltakarodtak, és Gödöllőn a Kastélyparkban csodásan ünnepeltünk. Mintha megmozdult volna a föld. Te Deum.

De jóval ennek előtte a fiatal farkas, magát gyengének álcázva beleszeret a nagy Haskiba. A maga jussának érzi. Elpusztíthatatlan fogakkal megragadja. Szemfoga kivillan, amitől a sűrke Haski kissé elsápad.

Házasság mégis lett – csakhogy boldogtalan.

Úristen! Most itt, kilencvennégy évesen csak nem akarom ismét leírni az életemet rövidített formában? No, nem! Az Elmúlás zizegő szürkeselyem szoknyában itt kucorog a küszöbömön, nem sietős neki, már régi vendég nálam, csak az a furcsa, hogy sose tekint rám. Tehát nem írok le rövidített változatban előlről mindent! Miért tenném! Ha csak nem azért, hogy búcsúzzak. Elköszönnék például a jelentős tárgyaktól, teszem ezt attól a nagy mosóteknőtől, amelyben a megszállás kezdetén Bussa Marcsókát fürdettem megerősökölés után, lemostam róla és belőle a háború szennyét. Búcsúzhatnék bizonyos szereplőtől, attól a Schwesterkétől, aki az egyik október 6-án a hajnali misén éjfékete sálat terített a ropogósan fehér oltárterítőre. Pedig fontos ember volt, lélekben édes testvérem. Az ő lelkének egy tetemes darabja a 19. században maradt, mint az enyém, ezért fáj mindenem október hatodikán. Az aradi bitófákon (nem idegen tőlem az a hit, hogy többször leszületünk ide) kivégzett minőségi férfiak egyike hozzám tartozott. Talán akkori édesapám vagy ottani szerelmem, netán fiam lehetett. Azt elmosta az idő, hogy melyikük volt az enyém, mi volt a neve, de a fájdalom átjött, megmaradt. Bízom, hogy odaát majd fel fogom ismerni, aki akkor hozzám tartozott.

Él bennem elevenen egy kép, közeledem Bussa Marcsó felé, fehér abroszos terített asztalnál ül, nyoma sincs a sclerosis multiplexnek, szelíd mosoly, ám a szeme néha úgy villan ki a szelídségből, akár a fiatal farkasnak. A sarkantyú peng. Épp kezet csókol neki Damjanich, a meggypiros atillás hős.

Búcsúznom kell a fontosabb könyvektől is. A Romain Rolland írta *Colas Breugnontól* például. Asztalos volt, és fafaragó művész Burgundiában. Derű jellemezte. A bort igen kedvelte, és ez helyes.

Most hirtelen eszembe vágódott Mater Balogh komor ünnepi beszédének utolsó mondata: Pannonia Vergiß Deine Toten Nie, Als Kläger Leben Sie! Pannónia – Ne Felejtsd Halottaidat, Mint Vádlók Élnek Ők! Nem mondta. Szinte kiáltotta.

Az Elmúlás fölemelkedik a küszöbről. Zizeg a szürke selyemszoknya. Közeledik felém. Eddig ezt nem tette. Eddig rám se nézett. Most egyenesen szemem közé néz. Emlékeztet arca a fiatal Bussa Marcsóka arcára, amikor még kicsi voltam, reggelivel ébresztett, és a tejeskávé a csészéből ki-ki loccsant a tányérkára, onnan meg a vállamra, nem baj. Ez ő lenne? Igen! Ez ő, de jó.

Huszi István: Búcsú, Szilánkok-sorozat, 2022 (Képriport, MÚOSZ nagydíj, 1. helyezett)

Acsai Roland

Pásztortáska

Leng a pásztortáska az őszi nyárban,
erre-arra most szomorúan újra.
Mint a láncfűrész zaja, zúg a múlt ma:
fái kivágva.

Károgó holló repül itt el, ében.
Tölgyfa makkját útra bocsátja, hullik.
Hull levél le, útra bocsát a múlt is –
elköszön éppen.

Szöcske

Esti pinty szavára figyelsz: misére.
Füst a kéményből ki se száll az égbe.
Fest a mindenség panorámaképet
ágecsetekkel.

Macsakaként dorombol az őszi erdő.
Szöcske lába zizzen, az őszt kizengő.
Száguldó napokra lehull a felhő –
vége lesz egyszer.

ACSAI ROLAND (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Titusz, a hős* (2022).

(A szerző megjegyzése: a versciklus szapphói-strófákban íródott.)

Köd

Mekkorára nő odakint a köd ma?
Függönyünk meglengeti láthatatlan
szél. A tévében mesefilm megy: ismét-
lés, de azért jó.

Újra nézi lányom a nagyszobában.
Óvodába nem mehetett. November
nyolcadik napján a köd ég alatt száll,
függönye lebben.

Kanárisárga

Bent a zebra-pinty a kanárral van
egy kalitkában: füttyörésznek. És kint
cinke énekel fatetőre szállva.
Hallgat az úr fent.

Most egész közelre repült a cinke,
itt dalol fölöttem az ágon ülve,
és felelget társainak kanári-
sárga levél közt.

Sebtapasz

Stációi ködbe bevésve ősznek,
szürke márványtömbbe faragva, merre
rózsaablak nyílik a kerti ágon –
rozsdá a dróton.

Fára mászik ott a gyerek magában,
homlokára hullt falevél tapadva,
és nyakára is. Leveszem kezemmel:
sebtapasz ősszel.

Léghajó

Léghajó vár lent a Ligetben állva.
Padra ülve nézem a gömb alakját.
Nem repül ma fel. Kitakarja alját
télies égnek.

Nő jön, és beszél a mobilba halkán.
Boldogan futó kutyusok lihegnek.
Szürke tornyok fák tetején. Szorongás
vázlata, skicce.

1969 nyara

A város szélén olyanok voltak a földtúrasok, mint a kráterek. Miután minden utat leaszfaltoztak, és kiépítették a vízelvezető csatornákat, elvonultak a buldózerek. Utána hiába vártuk, hogy majd jönnek a kisképek, a munkások, és valahogy kisimítják a felszínt, lesz valamilyen tervük a terep kialakítására, esetleg fákat vagy díszcserjéket ültetnek, mert úgy lett volna szép. Ehelyett a természet alakította tovább. Elhagyatott, dimbes-dombos sáv lett, olyan gazdátlan föld, ahol mindenféle bokrok nőttek, és a régi, kivágott fák hajtásai nyárra már embermagasságúak lettek. Sokat bóklásztunk itt hárman, Ruin, Zubáj meg én.

Ruin anyja még kamasz lány volt, amikor az apja meghalt, sokáig az anyja egyedül nevelte. Aztán hozzáment egy nálánál fiatalabb családapához, aki ott hagyta a feleségét és két gyermekét miatta. Nagy felháborodás kísérte, sokan nem is köszöntek nekik. Aztán csillapodtak a kedélyek, együtt nevelték a kamasz lányt, már úgy látszott, a szomszédok is elfogadják az új helyzetet. De a botrányok nem csitultak a család körül. Főleg amikor a lány terhes lett, sutogni kezdtek, hogy vajon a postás vagy a mostohaapa ejtette-e teherbe. Olyan találgatások is szárnyra keltek, hogy talán családon belüli erőszak történt, vagy bűnben éltek egy fedél alatt valamifajta szerelmi háromszögben. Ezen viccelődtek, ezen botránkoztak meg, de biztosan nem tudott senki. A pletykák természetesen pikáns részletekkel színezték ki a történeteket. Talán emiatt sem volt a leányanyának maradása, inkább végleg maga mögött hagyta tizenhét évesen a gyermekét. Az emberek pedig az évek során megbékéltek vele, hogy Ruin együtt neveli az apja és a saját nagyanyja, akik házastársak.

Ruin már akkor is az iskola fenegyérékének számított, amikor alsósok voltunk. Ostorral kergette a galambokat az iskola padlásán, és amerre elrohant, havazott a vakolat a mennyezetről minden osztályban, a diákok csak találgatni tudták, hogy vajon kinek lesz bátorsága megállítani ezt a fiút.

Aztán ahogy múltak az évek, mindig megtudtam vagy inkább megértettem valamivel többet a családi háttéréről. Az iskolában titkok övezték, és ő nem is

beszél soha a szüleitől. Állítólag csak egyéves koráig nevelte az anyja, aztán valahova külföldre ment, és soha nem jött haza, hogy lássa a fiát. Járt ugyan a postás, rendszeresen hozott levelet, de hogy honnan érkeztek, az nem szivárgott ki. Évekkel később is találgatták, ki lehet az apa, mert egyértelmű bizonyíték nem volt rá. Mindenki kíváncsian várta az iskolába iratkozást, mert az anyakönyvi kivonat ilyenkor megfordul néhány kézen az adminisztrációnál. Több forrás is megerősítette, hogy abban a rovatban, ahol az apa nevének kellett volna szerepelnie, csak az állt, hogy „ismeretlen”. Már felsősök lettünk, mire a történet kezdett kikerekedni, és nem költöttek hozzá semmi újat.

Ruin szaván nemigen lehetett eljágni, főleg azt nem lehetett tudni, hogy mikor mond igazat. Amikor éppen a közelünkben, a város szélén vert sátrat a cirkusz, a második előadás után elszökött a medvéjük. Akkor Ruin azzal dicsekedett, hogy ő húzta el a reteszt a medve ketrecén, így tudott kereket oldani.

- Azzal a családdal semmi sincs rendben. Hogyan lehetett egy gyereknek ilyen nevet adni, hogy Ruin? Azt jelenti, hogy romlás, pusztulás. Úgy is viselkedik. Tényleg csak rombolni tud maga körül mindent, még az iskolatábla is kettéhasadt a télen, amikor nekicsapott egy széndarabot a fásládából - háborgott apám.

- Képzeld, mi lett volna, ha a franciatanár nem ugrik idejében félre - tettem hozzá.

- Ne szidjátok még ti is! Kimondottan jóképű gyerek, bárki legyen is az apja. Ismerem a nagyanyját. Beszélgettünk egyszer, és elmondta, hogy amikor még pólyás baba volt, azon gondolkodott, hogy megfojtja egy kispárnával, mint valami nem kívánt kölyökkutyát, de olyan szép volt, mint egy kis angyal, nem volt szíve hozzá - mondta anyám.

- Sok esze van, hogy ilyesmit elmesél másoknak - mordult rá apám.

- Valakinek csak el kellett mondania. Belegondoltál, mit élt át az elmúlt években? Az emberek megvetették őt is meg a lányát is. Sosem a férfiak a vétkesek. Nem sok együttérzés szorult belétek sem.

- Ruin azt mondta, hogy nem érdekli, mit beszélnek az emberek. Egyszer úgyis elmegy innen, vissza se néz, megkeresi az anyját - mondtam.

Senki sem hallotta veszekedni őket. A ház környéke rendezett volt, hortenziák nyíltak a kertjükben. Ruin az apjával járt horgászni, mert így szólította. Szemlátomást jól megvoltak egymással. Néha láttuk is, hogy az utánfutón jókora zsákmánnyal tértek haza. De Ruin elbeszélései mindig túlszárnyalták a valóságot.

Kint ültünk egyszer a padon a selyemakácok árnyékában. Tépkedtük a lila vattacukrot. Akkor a nádasban kúszó szörnyről mesélt.

- Inkább pikkelyes sárkánynak látszott, mint hálnak.

Olyan erővel, beleéléssel tudta szólni a történeteit, hogy a hallgatóság lélegzetet sem vett közben, nemhogy cáfolni próbálta volna a hallottakat. Ruin közben tisztában volt azzal, hogy meddig mehet el a túlzásokban, melyeknek azért

gondosan ügyelt a valóságalapjára, a helyszínekre, az időpontokra, csak éppen a szereplők és a szemtanúk költöztek el vagy hunytak el közben, és nem lehetett rajtuk számon kérni az igazságot. Nyíltan dohányzott az utcán, mint a nagyfiúk, és ötvenkilós harcsáról mesélt, amely gyerekeket eszik.

- No, azt mi kifogjuk egyszer!

Ruin erős volt, durva és dacos, így szállt szembe az emberek előítéletével. 1969 nyarára már természetes lett neki, milyen terhet cipel. Neki erről nem is volt mondanivalója, és amikor ugratni próbálták azzal, hogy micsoda buli volt, amikor a mostohaapa rámászott a lányára, Ruin simán visszavágott, hogy én is tudom, ki mászott a te anyádra.

A rádióállomások zenés műsoraiban legtöbbször David Bowie dalát hallottuk, amit erre az alkalomra írt, a Space Oddity a kozmikus magányról szólt. Észre sem vettük, hogyan változott meg körülöttünk a légkör egyik napról a másikra. Mindenki lázban égett. Vártuk az űrutazást. Megkezdődött a visszaszámlálás. A napilapok címdalán megjelent az Apollo-11 kilövőtoronyának képe. Napról napra izgatottabbak lettünk, amit csak fokoztak a híradások. Hangosan szólt mindenkinek a rádió. Óráról órára egyre jobban megismertük a három asztronautát. Megtudtuk, hogy Neil Armstrong tízévesen kapta élete első állását: óránként tíz centért füvet nyírt az egyik temetőben. Buzz Aldrin már tizenhat éves korában berúgott, és végighányta szülővárosa, Glen Ridge főutcáját. Michael Collinsről dalt írt a Jethro Tull.

Egymást neveztük el a három űrhajósról. Elképzeltük előre, melyikünk mit csinál majd a Hold felszínén.

- Az enyéme az aranyrögök lesznek, és majd itthon meggazdagodom - mondta Ruin, akinek Aldrin volt a legszimpatikusabb, mert a nővérétől kapott Buzz keresztnévét később anyakönyveztette.

- Én vissza sem jövök, szállodát nyitok a Holdon - ábrándozott Zubáj, aki Armstrong szeretett volna lenni.

- Akkor az enyém lesz az űrhajó, és menetrendszerű járatot indítok vele a Holdra - mondtam én Michael Collinsként.

A foci pályán gyakoroltuk a súlytalanságot. Zubájt felakasztottuk a lábánál fogva a kapufára, és kérdegettük, hogy mit érez. Újságpapírt széthajtogatva, szígszalaggal összeragasztva kiszabtuk a szkafandereket, beöltöztünk, és a sísapkára az arcunkat elfedő celofánmaszkot ragasztottuk, azon át figyeltük a torzított világot, imbolyogva jártunk. Ruin megbotlott egy vakondtúrásban, és hasalt egyet.

- Bassza meg!

- Ezek lesznek az űrhajós első szavai a Holdra lépve - nevtünk.

- Apátok heréjében voltatok még, amikor én már a Holdat szántottam! - vágott vissza.

Minden meggyűrődött kissé, ami korábban olyan simának és egyszerűnek látszott. Napok alatt ismertük meg tucatnyi új szó jelentését, ami a fejlődés felé mutatott, közben minden olyan avítnak tűnt körülöttünk. A külváros kis utcái

még kisebbek lettek. Valahol máshol szerettünk volna élni, ahol káprázatos dolgok történnek, és azt a saját szemünkkel láthatjuk.

Az úrhajó három nap elteltével ért a Holdra. Július 20-án este a tévé előtt ültünk ropival és Coctával a kezünkben. Armstrongnak manővereznie kellett, hogy a sziklás terepen túljussanak. Vártuk, hogy felvegyék a szkafandereket. Az Intervízió csak este tíz óráig közvetített élő adásban. Recsegő, torz hangok hallatszottak az úrból. Alig változott valami a homályos, gyakran vibráló képernyőn. Nagyon elálmosodtam. Apám csatornát váltott, az Eurovision Networkön nézte tovább az élő adást, melyet a houstoni légi bázis közvetített, hajnali háromkor mutatták, hogy a két úrhajós lemászik a létrán.

Másnap reggel a hírekben számoltak be az eseményről, és a nap folyamán számtalanszor leadták felvételtől a tévécsatornák. Az egész város a holdra szállás összefoglalóit nézte.

Egész nap erről beszéltek, megteltek az utcák, erről vitatkoztak a péknél a sorban állók. Mert aznap minden késett, a boltos is álmos volt, a szódás sem indult el időben, hogy az üvegeket széthordja. A kocsmá is hangosabb lett ezen a szombat délutánon. Az is érvelt, aki nem látott semmit, csak a híreket hallotta. Egyre több sör fogyott a kánikulában. Megjelentek az asztalok körül az összeesküvés-elméletek és a kételkedők.

Mintha az egész város egy hatalmas léggömbbé alakult volna, melyben szitált a Hold ezüstpora, és lassan emelkedett a földtől, ettől még a szavak is légiesebbé váltak, a fényes jövőről szóltak, ahol könnyebb lesz az élet, és a szenes gyárkémények sem füstölnek. Mintha egy kicsit mindenki részese lett volna a csodának, ami csak nagyon ritkán ér ide.

Másnap ez volt a téma, mindenki szakértőnek számított. Még a fagyizóban is. Zubáj azzal dicsekedett, hogy ő már megtapasztalta, milyen a súlytalanság: csillagokat látott, amikor fejjel érkezett a földre a foci pályán.

- Nem mindenki férfi ám, aki gatyát hord! - röhögött rajta Ruin.

Ezen a nyáron is hazajött apám barátja Münchenből, aki a porszívógyárban dolgozott. Csodálkoztam is, hogy aznap délután nálunk söröztek a verandán, és nem kocsmában.

Aztán rájöttem, miért. Elmélyült eszmecsere folytattak.

- Szerintem nem manipulálták a felvételeket, pontosan ilyennek képzeltem a holdsétát, ahogyan láttam - mondta apám.

- Te mindent elhiszel, mint a moziban, pedig ezt a világméretű cirkuszt egy hollywoodi stúdióban vették fel - érvelt a másik. - De még ebben is pancserok voltak, mert nem stimmeltek az árnyékok. És miért volt a háttér koromfekete? Megfeledeztek a csillagtengerről?

Rexi hangosan ugatva a macskát kergette az udvaron.

- Nem tudjuk, milyenek a Holdon a fényviszonyok. Csak a földi fogalmaink szerint tudunk a látványról gondolkodni. A mi számításaink szerint csillagos égboltot kellett volna látniuk az úrhajósoknak, de nem azt látták, párhuzamos árnyékokat kellett volna látniuk, holott nem olyanok voltak.

- És a zászló? Az mitől lengett, amikor a Holdnak se szele, se légköre?

- Persze, ezt is mi tudjuk jobban, mert mi mindent pontosan kiszámoltunk. Csak a mi tudásunk lehet helyes, de azután folyton kiderül, hogy a föld nem is gömb alakú, hanem kicsit lapított. A zászló szerintem nem lengett, hanem csak állt kifeszítve, ahogy a leszúrásakor megigazították, úgy maradt, mintha bekeretezték volna, ami inkább a súlytalanságot igazolja - mondta apám.

- Az egész olyan terepasztali látványt nyújtott.

- Szerintem is. Hiszen sokszor megmutatták a maketteket korábban, hogy tudjuk majd, mit fogunk látni. Érdekes, hogy a konteósok most éppen abba kötnek bele, ami eltért ettől, hiszen nem lehet mindent előre modellezni, mindig van hibaszázalék, kalkulálhatatlan a random különbözőség: valami majd nem pontosan úgy fog működni, és éppen a látványelemeken érhető tetten az eltérés, mert kiderült, hogy valamivel mégsem számoltunk. A valóság végül mindig más mutat, mint amit elképzeltünk.

- Várd ki a végét! - emelte fel üres poharát vészjóslóan apám barátja.

Négy nap múlva csobbant az úrhajó a Csendes-óceánba.

A fagyizóból indult a hír. Valaki hallotta a buszban, valaki a rádióból értesült, vagy valakinek az ismerőse látta, hogy a szomszéd határban, a két város között, valahol keleti irányban találtak rá a rejtélyes jelenségre. Senki nem a saját szemével látta, csak dadogva adta tovább. De abban egybehangzóak voltak a hírforrások, hogy valami felperzselt szabályos kör alakban egy kukoricaföldet, mintha lángszórával égették volna fel vagy felgyújtották volna. Emberi kéznek mégsem maradt semmi nyoma. Úgy áradt a hír, ahogyan a tömegpszichózis terjed, mindenki önkéntelenül is tesz hozzá valamit, ettől duzzad, és megállíthatatlan lesz, mintha az emberi lélek vonzódna a megmagyarázhatatlan dolgokhoz. De sokak szerint mégis volt erre magyarázat, nem véletlenül éppen most történt, amikor az úrhajó egyik része kilökődött, és azt mondták, megsemmisült a kozmoszban, mielőtt elérte a légkört, és itt volt a bizonyíték: tévedtek, mert akkor porladt szét, amikor itt, a közelünkben, egy hatalmas kukoricatábla közepén földet ért.

- Mi földrengést észleltünk, amikor becsapódott - mondta Ruin.

- Nem is volt földrengés, mi nem éreztünk semmit - mondta Zubáj.

- Persze, mert a félkegyelműeket még a földmozgás is elkerüli.

Ruin hátizsákkal és bakancsban elindult, hogy a gabonakört megkeresse. Mindenkinek elmondta, akivel csak találkozott.

- Mégis, hol keresed? - kérdezték tőle, amerre ment.

- Én tudom az utat.

Még sosem látták ilyen komolynak és elszántnak. Nézték utána, ahogy a víztorony mögött elnyelte az alkonyat. Híre ment a városban az eltűnésének. Nem került elő másnap, nem került elő egy hét múlva sem. Akkor már tudtuk, hogy Ruin igazából világgá ment, ahogyan mindig is tervezte.

Farkas Arnold Levente

egyiknél sajt

első töredék, pócsmegyer,
huszonhárom január ti-
zennyolc, szerda, útban betle-
hem felé kerépol három

pásztorral találkozott, az
egyiknél sajt volt, a másik-
nál túró, a harmadiknál
bárány, köszöntötték egymást,

a szálláson egy pohár vi-
zet tett a fekhelye mellé,
ha felébred és megszomja-

zik, ki ne száradjon a fé-
lelem, elmúlik az éjsza-
ka, fénybe öltözik a csönd

második töredék, pócsme-
gyer, huszonhárom január
tizenkilenc, csütörtök, egy
ismeretlen isten ide-

gen gyomrában telt a gyermek-
korom, hozzászoktam a sö-
tétséghez, mint a halhatat-
lansághoz az örökkéva-

lő, nem volt rám szüksége az
időnek, így meg sem emész-
tett, aztán egy másik gyomor-

ba kerültem, mintha lenyel-
tem volna magamat, a há-
nyás a teremtés hajnala

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *brácsahúr* (2022).

harmadik töredék, pócsme-
gyer, huszonhárom január
húsz, péntek, megelőz az u-
tánam jövő, az égből hó-

galamb hull a halhatatlan
testre, körültrágyázom vagy
megátkozom, gyümölcsöt nem
terem a kígyótetem, ő-

rületbe fordul örökké
éhes alázatomban, össze-
keverem önmagammat én-

velem, de én mégsem ő va-
gyok, feslett bőrként vedli le
a halált a feltámadás

negyedik töredék, pócsme-
gyer, huszonhárom január
huszonegy, szombat, ember, küzdj
és bízva bízzál, gondolkodj

és írjál, írják, teremtet-
len angyalokkal táncolj, mint
a félhomállyal némán tán-
coló hallgatás, a szó a

versnek gödröt ás, a létből
a semmi kihull, vállára
veszi az angyal a terem-

tést, megszámlolja a végte-
lent, megeteti az embert
és szépségbe öltözteti

Tóth Erzsébet

Talált füzetek, 4.*

1996. május 6. hétfő

Depresszió. Dobai szinte szó szerint megírta a depressziós versemet (*A macska*) a *Holmiban*. Klári szerint ez nem nagy ügy. Dehogynem! Bár nem hiszem, hogy olvasta volna az enyémet. Egyre inkább elkeseredett vagyok. Írnom kellene, bármi áron, de nem hiszem, hogy érdekel-e bárkit. Azon túl, persze, hogy: Na lássuk, mit tud? Mire föl hallgatott annyit? Hát így még nehezebb. Vagy csak beképzelem magamnak ezt a nagy elvárást, és a kutyát nem érdekli. Az *ÉS*-be is nagy tortúra bemenni mindig. Felöltözöm. Mit vegyek föl? Hogy nézek ki? Bajlódni a versekkel, amikor már úgy unom. Grecsó Krisztián megkért, hogy írjak ajánlást a verseiről a Soros Alapítványnak, hogy kapjon támogatást a könyvére. (*G. K. első könyvéről volt szó, akkor még csak verseket írt. 2023-as beszúrás.*) Ez jólesett ugyan, de aztán nagyon nehezen írtam meg. Most izgulok, hogy jó lett-e. Bár nem veszik olyan komolyan ezeket a dolgokat. Mások versei se tetszenek nagyon, öt hónapja két vagy három olyan verset közöltem, ami igazán tetszett. Baka István: *November angyalához*, Dobai *Találkozás* c. verse, Keménytől az *Egy nap élet*. Ezekért a ritka pillanatokért érdemes itt lennem. Tandori változatlanul kedves, és rajzos leveleket küld. Anyu fest, Klári ír, csak én vagyok ilyen tehetetlen. Pécsi Györgyi azt mondta, kiadnák a válogatott verseimet, de én még írni akarok pár újat. Tényleg csak megtépzott, megfakult „mítoszomon” üldögélek, és nem jut eszembe semmi. Garaczi elég undorító verset írt az *Alföldbe*, a „nemzet Gyuláján” kérődzik és gúnyolódik. Most ez a divat. Kérkedni az iszákossággal, és azzal, hogy semmi se szent. Bár kétségtelenül hatásosan van megírva. Bár én azt sem tudom, ki ez a Gyula, Horn, Illyés? De érzem, hogy azért írta, hogy háborodjon már föl valaki rajta. Hát azt várhatja. Lesheti! Ezek közül az új fiatalok közül mindenki küld verseket az

TÓTH ERZSÉBET (1951) József Attila-díjas és Babérkoszorús költő. Legutóbb megjelent kötete: *Kínai legyező* (Nap Kiadó, 2021).

* Részlet a szerző *Szilánkok egy életrajzból* című készülő regényéből.

ÉS-be, de Garaczi és Tóth Krisztina nem. Ostoba nő, láttam a tévében, csúnya volt, és idétlenül megjátszotta magát. Nála csak a riporter volt ostobább. Ezek senkit nem engednek oda magukon kívül. Jól megszervezett csapat. De persze csak utálatot és visszatetszést szítanak ezzel. Tandori olyan szelíd, ő senkit nem tudna bántani. De néha ő is SOK. Ugyanazt megírja húsz-harmincszor. Persze, hogy unják.

A mai napom: fél hétkor ébredtem, kimentem, adtam enni a macskának, visszafeküdtem, fél nyolcig még próbáltam aludni, de csak félig-meddig tudtam, közben hallgattam a rádiót. Aztán kávé és teát főztem, a kávé megittam, és tornáztam egy fél órát. Nehezen ment, közben többször eszembe jutott, hogy abbahagyom, de mégis végigtornáztam a szokásos, előírt adag felét. Nem voltam éhes, csak teát ittam, tornázás után soha nem vagyok éhes – ez jó. Plusz a torna áldásos hatása. Borús idő volt, sokáig töprengtem, mit vegyek föl. Végül kivasaltam a tigrismintás Escada blúzomat, már öt éves, de nagyon szeretem, mert még mindig szép. Majdnem kifutott a fürdővíz, mert közben Miklós telefonált. Közölte, hogy csak szerdán tudunk találkozni, mert sok dolga van. Fel akartam tűzni a hajam, aztán mégis leengedve hagytam. A fekete nadrágot, körömcipőt vettem föl, plusz az új blézert. Úgy éreztem, jól nézek ki. Fél tízkor indultam, tízre bent voltam. Kovács lehangolt volt, de még nem tudtam, miért. Elmentem kávéért, közben odaadtam Dérczynek a műsorajánlatot. Ő is lehangolt volt. Csak a *Mancs* és egy idióta dilettáns versei voltak az asztalomon. Nem épp jól indult a hét. Közben bejött egy vékony, szemüveges fiú, olyan Földényi-féle, de jóval fiatalabb. Látszott rajta, hogy fontos. Persze, nekem nem szoktak bemutatni senkit. Elkértem Esztertől a verseket, türelmesen és figyelmesen kijavítottam. Elég jó lesz ez a szám. Rakosgattam a verseket, töprengtem, mi legyen a következő héten. Közben megjött Szikszai Karcsi, kiderült, hogy pénteken Györgyi napot ünnepeltek, vodkát ittak, és ő nem bírja a rövidet. Ezért aztán össze-vissza írta le a konyhafőnököt (*A konyhafőnök ajánlata: rovat az akkori ÉS-ben*), és Dérczy nem tudott kiigazodni rajta. Ezen röhögcséltek. Bár én tehetném ezt meg! Olyan szorongással adtam oda az én Konyhafőnökömet, amit egész vasárnap délelőtt írtam. Karcsinak mindent lehet. Közölte, hogy pénteken este hétkor be fog csöngetni egy pár üveg sörrel hozzám, most már nem tehetek semmit. Mondtam, hogy nem lehetne inkább szombaton? Beleegyezett. Most már tényleg túl kell lenni rajta, már 8 hónapja készülünk rá. Be fogunk rúgni, mint az albán számár, és akkor egy ideig megint békén hagy. Nem nagy ügy. Tarnói és Kovács még mindig a *Sajtómunkások* visszhangján méltatlankodtak. Klári fölhívott, hogy megtudtam-e, mi az igazság Havas Henrik-ügyben, tényleg támogatta-e az ÉS-t, mert írni akar róla. Már hívta Kovácsot is, de letagadták. Mondtam, hogy majd megtudom, most dolgozunk, egyelőre ne írjon semmit. Már feni a tollát szerintem, mert azt hiszi, Kovács azért adta vissza a cikkét, mert H. H. pénzeli a lapot. Röhejes. Az a szemüveges alak egész délelőtt Dérczyvel dumált, valamin nagyon fontoskodtak. Felhívott egy őrült, Balaton Imre, aki már régóta nyúz, hogy ő közúti baleset áldozata, de el

fogja küldeni a verseit a szomszédasszonyával, mert a felesége mozgássérült. Az egyik versét beolvasta a telefonba. Anyák napi vers volt, mondtam neki, hogy igazán szép. Kérdeztem, jelentek-e már meg versei valahol. Azt mondta, hogy nem, pedig már negyven éve írja. Akkor miért épp most jutott eszébe elküldeni? Mert most már nyugdíjas, ráér. Mondtam, hogy majd megnézem a verseket. Felhívott Wallisch Róbert is, szintén régi páciens, mit szólok a Csernobil-verséhez? Mondtam, hogy tiszteletre méltó, minden sorával egyetértek, de nem tudom közölni, mert nem vers, csak publicisztika, rövid sorokba tördelve. Letette a telefont. Vagy meg fog gyilkolni, vagy békén hagy örökre. Bejött Budai Kati, a kritikus, kedvesen mosolygott, de nagyon csúnya az arcbőre. Elég jelentéktelen kis cikkeket ír. Mióta egyszer azt mondta a Kovácsnak, hogy szívesen dolgozna az *ÉS*-nél, azóta az a rögeszmém, hogy a helyemre pályázik. P. N. L.-ről is ezt gondolom, sőt Balla Zsófiról is. Lehet, hogy csak beképzelem, de azt hiszem, még mindig nem barátkoztak meg velem. Talán, ha többet írnék a lapba. De egyszer jelentem meg eddig, a többi cikkemmel mindig volt valami baj. (*Azonosítható passzív alany* volt az írás címe, a besúgókról szólt, Esterházy is azt mondta rá, amikor találkoztunk, hogy jó, csak „nagyon szigorú”!)

Karcsi a múltkor azt mondta, hogy mióta én csinálom, a versrovat kábé olyan, mint a *Holmi* versrovata. Ez nagyon nagy dicséret, bár Kovács is így gondolná. De neki Petri és Rakovszky kellene, ők meg csak a *Holmiba* írnak, mondták. Kovács elég nagy sznob, mivel nem igazán ért a versekhez, csak hasonlítgatni tud. Szikszai azért jobban ért hozzá. Bata Imre is sokszor dicsér a versek miatt, bár nem én írtam, csak irgalmatlan utánajárással összeszedem őket. Ma csak dél körül jött be Imre, akkor tudtam meg, ki az a szemüveges, mert neki persze bemutatta a Dérczy. Ó Károlyi Csaba. Gondoltam. Volt valami a szombati *Népszabadságban*, amiről beszéltek, csak annyit hallottam, hogy „Jelenkor”, kár, hogy pont azt nem vettem meg. Később mondtam Tarnóinak, hogy hozza be nekem a szombati *Népszabít*. Kovácsot megkérdeztem, tényleg adott-e pénzt H. az *ÉS*-nek, tényleg adott. 50 ezer forintot. Kovács vissza akarta utalni neki, de lebeszélték róla. Azt mondta, 2x2 szar órát szerzett neki ez a cikk. Karcsi azt javasolta, ne reagáljunk rá, mert ez az egész csekk-ügy csak Havas Henriket minősíti.

Május 9. csütörtök

Ma lapértékelés volt, Komoróczy Géza értékelt. Valami Simon Balázst hiányolt a költők közül, na és persze Petrit. Már egyáltalán nem idegesített. Egy éve még kiborultam volna. Hazajöttem, megebédeltem, olvastam, megnéztem egy tegnap fölvett filmet, elég unalmas volt. Megint nincs kedvem semmihez.

1996. szept. 3.

Mióta nem írtam! Jó hír, tegnap írtam egy verset, de ma már nem tetszik annyira. A magányról szól, a valakibe kapaszkodásról, akibe lehetetlen kapaszkodni. Egy esős nap a keret. Tandoris lett, stílusgyakorlat. De még így se merem leadni, annyira bizonytalan vagyok. Pedig pont a 19. oldalra írtam, abba a kis lukba. Kovács hétfőn azt mondta, vegyem ki onnan Fecske Csabát, oda jobb költő kell. Én nem tudom, elég jó vagyok-e neki. Nem tudom, mi a baja ezzel a szegény Fecske Csabával, van olyan, mint bármelyik másodosztályú költő. Viszont ma délután felhívott Dobai Péter. Most jött haza Németországból, ahol két regényt is írt. Illetve most megakadt. És megtalálta két verskérő képeslapomat. Hogy ő hogy írna most verset? Menekül Budapestről, pedig szereti. Hogy én azt írtam: Drága Péter! Erre nem válaszoltam, végül is ez egy bevett megszólítás. De hogy ezt megjegyezte, mi ez? És hogy a képeslapon azt is ígértem, én is fogok írni. Írtam is, mondtam. Ő nem látta, de hát ő nem volt itthon. Még nem közöltem, mondtam. Én hol lakom? Zuglóban. És azelőtt, Rákospalotán. De hol születtem? Tatabányán, de csak alig pár hónapig laktunk ott. Igen, ő is így emlékezett. Ez érdekes. Ő? Mondtam, hogy a gyerekkoromat a Nyírségben töltöttem, Nyíregyházán, Sóstón, ahol Krúdy is járt. Hát akkor azért tetszett nekem annyira a krúdys verse – így ő. Hát persze. Aztán a transzplantációs műtétekről beszélt, hogy egy kislány, aki egyébként is nagyon beteg, májra vár. És most várják, hogy valahol Európában valaki karambolozzon, vagy valami, és az ép májat beteszik egy hűtőtáskába, föl a repülőre, és már hozzák is. Hogy ez több mint egymillió forint. És a kislány lehet, hogy így is meghal. Eutanázia, stb. Tandori jutott eszembe, a Wittgenstein-idézete, hogy majd meg akarják menteni, mikor ő már meg akarna halni. Most egyre gyakrabban mindenről Tandori jut eszembe. És hogy fel merem-e hívni. Vissza Péterhez. Jó fél órát beszélgettünk, folyóiratokról, hogy szerintem olvassa-e valaki a *Magyar Naplót*, a *Ligetet*? Mondtam, hogy szerintem nem. Beszélt a *Nagyvilág* legújabb számáról, van benne egy novella, a „Halál és a lányka”, feltétlenül olvassam el. Végül, hogy küld Marival egy verset – mégiscsak írt! –, de legyen nagyon szigorú, mert én elfogult vagyok vele. Nagyon elfogult vagyok, mondtam, de azért tárgyilagoss. Szevasz, csillagom – így búcsúzott. Nagyon kedves volt, és érdeklődő. Nemcsak magára volt kíváncsi. Én bele tudok szeretni egyszerre 2-3 emberbe is, miközben Miklós, ő, tőle sem tudok elválni. Szeretem őt. De ő legalább hűsvér ember, megérinthezem, ölelhetem stb. És közben T. foglalkoztat. Őt még élőben nem is láttam, és talán csak a szokásos érdeklődést keltettem benne. A nyár folyamán rengeteg levelet, rajzot, lovakat, verset küldött. Így például: Rajz magánjelleggel küldve. Aláírva: T. E.-nek. Az egyik levél minden sora más színnel volt írva. A hátuljára pedig: levélféle szerkesztő barátnémnak. Szinte ostromot álltam ki. Az egyik levélben letegezett. „Küldöm neked ezt e! És a végén: „Mr. Orange-od”. Ezzel most mit kezdjek? Egyszer az egész szerkesztőségnek küldött rajzokat ezzel a kitételrel: Egy rajz T. E.-é, ő választ először. Erre

válaszolva nagy merészen én is tegezni mertem. Elég hülye levelet írtam. Közben megkapta a Babérkoszorú-díjat. 22-én két boríték, az egyikben Aliz veréb (Lizzy) halálhíre, a másikban egy hosszú levél és Allesca (egy ló) története két hosszú oldalon, plusz egy kis cetli:

„Leveled, leveletek ma jött, ó, boldog vagyok, Aliz vigasztal így Onnét. Aliz igenis él! Drága T. E., rémes volt tőlem, hogy megírtam halálát.”

De a levélben is ilyen kitételek: „Gyönyörű leveled”, nagy boldogság volt minden tétele. Számok. Egyik előző levelében azt írta: 997 szeretet. Én azt válaszoltam rá: 999+1000+1 szeretet. Ő: 999+2001 szeretet Neked!

Tandori szemeszterek

Úgy látom, új vizekre evezek. Ezt már nem sokáig lehet így folytatni. Én lassan megőrülök, ő meg talán azt se tudja, ki vagyok. (Györgyi barátnóm szíves közlése.) Mások is mondták, hogy T.-t nem kell komolyan venni, nem normális. De nem tudom, mi lenne velem nélküle. Amúgy is lenullázódott az önbizalmam. Petőcz A. írt egy T. E.-variációt, a *Lyukasórában* fog megjelenni. Ennek is csak azért örülök, mert hátha T. is olvassa. Beválogattak a *Hét évszázad magyar költőibe*. Ez jó! Alföldy Jenő írt a harmadik kötetemről a *Tiszatáj*ba, azt mondta, majd elküldi. Nagyon jó. Írtam egy levelet T.-nek, mielőtt elutaztam a Balatonra, benne egy ilyen mondat: „Leveledet és Allesca történetét magammal viszem” – ezt talán nem kellett volna. Iszonyúan izgultam, de még hétfőn sem volt levél. A többiek kezdenek elhalványulni. Talán az lenne a legjobb, ha T. sem írna több levelet. Nyugalomra vágyom. Vágyom, nem igazán. Még nem mernék találkozni vele. Bár például Dobainak nem okoztam csalódást. Láttam a szemén, és ahogy beszél velem. De T. annyira más. Nem akartam, de lett. Eszelősen várom a leveleit. Órákig silabizálom a verseit és a firkálmányait. Olyan furcsa, különös személyhez szól néha ezekben a versekben, ez akárki lehet. Én azért nem, hiszen engem még nem is látott. Néhány rossz fotó, esetleg tévé. De én is csak így láttam őt. Bohóckodni a tévében. Tudom, hogy ez álarc, és mindig arra az arcára gondolok, amikor egyszer, egy fél percig komoly volt. Eszetlenek ezek a fantomszerelmek, Cs., M. G. és most T. és D. is. De legalább verseket írnék belőlük. Most ez a vers nagyon átlátszóan tandoris. Bár lehet ez stílusgyakorlat. A stílus az övé, de ki gondolna arra, hogy neki szól? Talán még ő sem. Ha megjelenne, akkor mindenképp kiderülne, és akkor valamerre eldőlné a dolog. Elkezdődne valami, vagy nem kezdődne el. De ő a hibás. A szavak mögé lovakat rajzol, és átderengenek a lovak. A színes levelek. A két és ezer értelmű, iszonyú kedves levelei. Hogy örökké odaírja, ha nem is kérdezett semmit: Várom a választ, nagyon. Az összes fantomszerelmem közül ez az, amelyet nem én gerjesztek, ő is részt vesz benne, illetve ő csinálja ezt velem. Szándékosan? Most már rájöhett, miféle hatást vált ki belőlem, és ha akarja, akkor abbahagyja. Én nem írok többet, elhatároztam. Ő, nem hiszem, hogy nem írok, azonnal írok, ha ő ír.

(2023-as betoldás: 1996-ban még postás vitte a leveleket. Most, huszonhét évvel később, már ki sem kell mozdulni az ágyból, az okos telefonokon milliárdnyi ilyen fantomszerelem szövődik, és hullámszik a felhőkben, és az emberek, főleg a fiatalok ebbe bolondulnak bele.)

Lehetséges szerelem azok között, akik még nem is látták egymást? (Azok között szövődhet csak igazán, gondolom most, 27 évvel később. Mert a fantázia végtelen, a valódi test, a szem, az érintés csak gépezetet indít be, mechanikus, ivarmirigyek és hormonok által játszott történet – gondolom most, miközben másolom régi naplóm.)

Folytatom a naplót: „1994 októberétől vagyok az ÉS-nél, és 1995. július 15. körül kértem tőle verset először. Ez nyilván felháborította. Egy ilyen kis senki nem kér tőle verset! Valaki azt mondta: egy embertől biztos nem kell kérni, Tandori úgymint küldi halomra a verseit, ha nem kérik. Azóta, 1996. aug. végéig 38 levél, meg 10-12 rajz! Hát ez örület. Mondjuk egy év alatt 2-3 levél egy hónapban, de közben volt egy hosszú kihagyás. Március-április. Akkor mondta fel a tervezett 7000 napos italnélküliséget. Tudom. Akkor biztos nem volt kedve írni. De májustól mostanáig rengeteg. Vajon másnak is ennyi levelet ír? Csukásnak nem írt egyet se, pedig verset írt hozzá. Csukás maga mondta személyesen. Úgy tudom, másokkal inkább telefonálni szokott. Ugyanakkor azt olvasom egyik versében, hogy legszívesebben olvasatlanul szétvagdosná a leveleit, kivéve a csekkeket. Ezt ne felejtsem el, majd felhasználom a legközelebbi levelemben. De nem ez a legnagyobb baj. Iszonyú kisebbségi érzésem van. Ő olyan okos. Mindent tud és mindennek az ellenkezőjét is. Farkas Zsolt kritikája azért túlzás. Nem is túlzás, nincs benne egy szemernyi igazság sem. Amiket ő kárhoztat, Tandorinak épp az a lényege. Ő ezt találta ki magának. Verebek, mackók, lovak stb. Én az *Hommage* című versét szinte imaként mormolom, de ez magánügy. De van az a kockázat, hogy ezt a külön világot sokan nem értik, és el se kezdik olvasni. Ahogy sokáig én sem. De amikor elkezdtem, már nem tudott nem érdekelni. Plusz még a hevi metál, amivel mostanában előállt. Szerteszét áradó különös világ, mintha semmiről nem akarna lemaradni, miközben alig mozdul ki otthonról. Már el se merem olvasni, miket mondtam róla Szentendréen. Rémesen bugyuta voltam. A politizálás figyelmen kívül hagyása is politika. De én akkor nem fontolgattam semmit. Úgy mondtam, ahogy gondolom, ma már ez nehezebb, belém is épült cenzúra. Hála istennek, száz százalék, hogy erről ő semmit nem tud. Olvasta egyáltalán a verseimet? Biztos nem tetszenek neki. Annyira más. Szeretnék a saját stílusomban jó verseket írni. Szép, tömör, szomorú, elgyötört verseket, olyan őszintén, ahogy senki. Sikerülnie kell!

Klári felhívott, és közölte, hogy szombaton eljönnek, és meghúzzák a füleimet. Tényleg, szülinap. Nem hiányoznak. Senki nem hiányzik. Anyu is felhívott, mondta, hogy menjek el ebédelni. Nem mentem. Ma Miklós se jön. Nem hoz szőlőt. Pedig az jó lenne. Hétvégén írni fogok, válogatom a verseket, és sokat alszom. Remélem. Kievickélni a bolondériából. JUTSZ IS TE, MARADSZ IS TE. Firkálta egy cetlire T. Jó is lenne. Ma a *Pompei* című folyóiratban megint egy T. rádiójáték. Délután azt olvastam. Jobb lett volna valami mást csinálni

inkább. Így az idő negyedrészt vele töltöm, ami abszurdum. Plusz még amikor mással foglalkozom, de rá gondolok közben. Alvás, séta, fészülködés, evés, tévézés, olvasás közben. Neki micsoda evészavarái vannak! Szinte mint egy nőnek. Nagyon sok nőies van benne. De a szerkesztőségben is, ha írt, akkor is, ha nem írt, akkor is. Rémálom. Majd csak elmúlik, ahogy a többi is. Tegnap este a tévében *Ki mit tud*. Egy cigány-féle, nagyon szép fiú Nagy László *Rege a tűzről és jácintról* című verséből szavalt részleteket, gyönyörűen. Nagyon jó volt. Hogy még van ilyen. Van Nagy László. A másik két szavaló Kányádit és Lorcát mondott. Bármilyen történet is a kritikában, az embereknek van eszük. És szívük! Írjanak akármit az ostoba esztéták.

Szeptember 7. szombat

Álom. Hosszú idő óta először Gáborral. Igaz, hogy tegnap meg Kosztával álmodtam. Beszélgettünk a sorsunkról. Visszatérve a mai álomra: Valahol voltam, Tokaj, Csobánka vagy valami ilyesmi helyen, és szokás szerint vártam, hogy találkozom vele. Később valakitől megtudom, hogy Kolozsváron is volt ilyen írótalálkozó. Valahonnan előkerül Gábor, és megkérdezi, miért nem voltam Kolozsváron. Hiányoztam neked?– kérdeztem. Aztán megint várom, hogy majd jön, és megyünk vacsorázni. Jön, és elmegy mellettem, beleül valami nő ölébe. Felpattanok, és elindulok egyedül, nagyon gyorsan megyek. Utánam szalad, átölel. Azt mondja, igyunk tejet vacsorára. Én azt mondom: bableves van a menzán. De mire odaérünk, már bezárt az étterem. Akkor mégis tejet iszunk. Az álomban nyugodt, fiatal az arca. Eltökélt. Az álomban tudom, hogy most már együtt fogunk élni. Megfordul a fejemben, hogy akkor most már ő végleg. Nincs más. Ezt akartam, teljesült. Akkor szerintem felébredtem és megfogalmaztam: vágybeteljesítő álom. Azt hiszem, van ilyen. Másra nem emlékszem. Inkább az arca érdekes az álomból, és a mozdulatai, amit nem lehet leírni. Nagyon fiatal. De az ősz hajára is ugyanolyan gyöngédség fog el. Tavaly október óta nem láttam.

Szeptember 8. vasárnap

Írtam két ajánlást, a tegnapi délutánom azzal ment el. Nagyon időigényes még ez is. Most Kláriékat várom, meg akarják húzni a fülem, merthogy születésnapom volt. De mikor! Most nem nagyon örülök, hogy jönnek, jobban szeretek egyedül lenni. Pedig igazán szeretem őket. Mégis. Tegnap megnéztem a *Halál Velencében* című filmet, megint. Nagyon jó. Ma lefényképeztem többször a verebes csilláromat, ha lesz közte jó, elküldöm neki. 15 éve ez a csillár lóg a fejem fölött, de nem volt jelentősége. Legszívesebben mindig a leveleit olvasgatnám, úgy kell magamra parancsolnom, hogy elő ne vegyem őket. Most elhatároztam, hogy

Németh Lászlót fogok olvasni, ha olvasok – most *A minőség forradalmát* –, és csak este, lefekvés előtt, amikor már úgyis nagyon fáradt vagyok, T-t. Megint találtam itthon egy könyvét, amit még nem olvastam: *Meghalni késő, élni túl korán*.

Szeptember 22. vasárnap

Párbeszéd apuval:

Apu: Voltál a Ratkó-műsoron?

Én: Nem.

Apu: Hát persze, zsidók nem mennek ilyesmire.

Én: Most nehogy azt mondd, hogy zsidó vagyok.

Apu: Azt nem, kislányom, de lakáj vagy.

Csontos Márta

Krízishelyzetek

Szintévesztő lettél, zöldnél fékezel...
csak céltalanul kavarogsz a forgalomban,
s az ide-oda lökdösésben is próbálsz
alkalmazni a helyben járás taktikáját.
Kisajátítottad saját tehetetlenségedet,
önnön megismerhetetlenségednek
az áldozata vagy...
kérdéseket teszel fel magadnak,
de a választ nem mered kimondani,
mert tudod, azok a gondolatok
éltetnek igazán, melyeket még nem mondtál ki.

Egy egyszemélyes államban vagy a magad
ura és parancsolója, keverednek benned a
szerepek. Zsebedben Lady Macbeth
véres kendője, hajadban Ophélia hervadó
rózsája, ajkadon Antigoné konok bátorsága.
Valahol vár a megoldás, de nem tudsz dönteni,
zavar a hajnali ragyogás, mert tudod,
a fény nemcsak világít, hanem leleplez is.
Álmodban isteneket keresel a görög szigeteken,
keserves munkával vágod a sziklába a
lépcsőfokokat, s gyönyörködsz a hegymenet
intarziájában.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021), *Futómadártávlat* (Hungarovox, 2023).

Felületi feszültség

Az öregasszony kilépett a ház elé,
a hajnali pára istállósza­got hozott a széllel,
nekitámaszkodott a körtefának, a darazsak
már ott lakmároz­tak a túl­érett gyümölcs­húson –
felnézett az érett, szöcskeszárnyú kék­re,
hétmérföldes gondolatokkal száguldott
az apátság­hoz vezető keskeny ösvényen;
kicsit elidőzött a szemhatáron nyújtóz­kodó
diófa göcsörtös ágain...

eszébe jutottak a reménytelenség stációi,
a rosszul választott keresztutak sokasága,
ősz hajába már fészket rakott a naplemente.
Egy kicsit még tévelyeg Isten földjén,
nézi a vastagodó lombkoronák fölött
hogyan születnek egymásba a fénykötegek,
nézi a háztetők fölé kúszó Napot,
az izzó cserepeken táncoló madarakat.

Vajon lehet még terített asztalt varázsolni
az eljövendő új életeknek?

A kócos füvek között még megérhetnek a magok?

Az öregasszony megérintette a napraforgó
fakó sárga tányérjait, ujjaival vörösre festette
a virágarcokat, mindenütt folyt a vér.

A világot megbolondították valami eszelősök,
a domboldalon a méhbalzsam fertőzött szirmain
csapdába esett a halhatatlanság.

Az öregasszony bement az istállóba, kivezette
a tehenet, s elindult az úton fölfelé a daturák
és a konkolyok között sziszifuszi optimizmussal.

A mindent elfogadó...

Aszúsodik benned a félelem,
azt hiszed, minden rendben van
ebben a maszk nélküli hamis
ragyogásban...
elhomályosodnak az üzenetek,
csak falvédő szavak kínálják neked
a felmagasztosult szeretetet,
s azt hiszed, nincs már törvény,
nincs távolság, csak a felemelő
szabadság, egyenlőség, testvériség
eszméje, s te diktárod a feltételeket.
Valami új 'big bang' teremtett
elfuserált világot az agyakban,
meddő lelkek botorkálnak
kopasz fenyők és magtalan virágok
között, a szél minden irányból fúj,
sötét lyukak vannak a csillagok helyén,
nincs már út fölfelé; Prométheusz halott,
folyondárok fogságába estek,
gyermekarcú, jövőt hordozó angyalok.

Terápia

- Nyugodtan dőljön hátra a kanapén. Így. Akarja, hogy beszéljünk az... incidensről? Nevezzük így.

- Nevezzük. Beszéljünk! Azért vagyok itt.

- Meg tudja mondani, miért éppen a nyugtatók?

- Azok voltak kéznél. Igaz, borotva is van a lakásban, de irtózom a vértől.

- Hogyan fogalmazná meg tette kiváltó okát?

- A *nincs* nagyon hihetetlenül hangzik?

- Mindannyian determinálva vagyunk.

- Megpróbálom érzékeltetni az állapotom. Hosszú évek óta úgy érzem magam, mint Hemingway öreg halásza, aki a tenger határtalan erejének kiszolgáltatva a lélekvesztőjében lengedez. Az ember elfogadja az állapotát, és napokig zokszó nélkül viseli a megpróbáltatásokat, de van az a perc, amikor a magány és a végtelen víztömeggel szembeni küzdelem feleslegessége annyira kiábrándítónak hat, hogy az ember egyszerűen csak kiszállna a csónakból.

- Küzdelmének reménytelen volta ellenére az öreg halász mégsem adja fel. Ő az emberi lét talán legnagyobb metaforája az általam ismert irodalomban.

- Igaz, ám a megalkotója mégsem tudott ellenállni a csábításnak! Azért ez csak jelent valamit. Van, amikor hosszú a nap, és hacsak nem aludjuk át, eljön az a perc.

- Önnek hogyan telik egy átlagos napja?

- Várom az elkerülhetetlent. Azt hiszem, ez az egyetlen elfoglaltságom, amit napról napra módszeresen végzek. A pusztá gondolatába is beleborzongok, mégsem tudok szabadulni tőle, mindig más alakban, újra meg újra felbukkan az elmémben, mintha csak egy titokzatos vágy lenne, amelyre nem volna szabadna gondolni, az ember mégsem tud szabadulni tőle. Egyetlen gyógyír a munka.

- Tehát megtalálta magát a munkájában. Az nagyon fontos.

- Csakhogy az öreg halással ellentétben én egy mérhetetlenül felesleges tevékenységet űzök: könyveket olvasok, és azokról írok. Teszem azt akkor,

amikor már alig olvas valaki. Végtelenül haszontalannak érzem az életem. Ahogy az egyik költő, már nem emlékszem, kicsoda mondta: „A második eljövetelelél hogyan fogjuk igazolni létezésünket?” Az is lehet, hogy álmodtam.

- Szokott álmodni?

- Többnyire igen.

- Emlékszik is az álmaira?

- Többé-kevésbé.

- Van visszatérő álma?

- Azt hiszem, nincs. Vagyis van egy, csak nem tudom, hogy az annak számít-e. A történet és a helyszín mindig különböző, csak az élmény azonos. Ezekben az álmokban mindig azt érzem, hogy valaki követ vagy leselkedik rám. Rettegve nézelődöm jobbra-balra, mert tudom, hogy megfigyel.

- Tudja is, hogy kicsoda?

- Tudom. Vagyis álmomban nem, csak a végén döbbenek mindig rá, hogy a titokzatos valaki, aki megfigyel, szintén én vagyok. Abban a pillanatban, amikor összenézek vagy összetalálkozom önmagammal, rendre felébredek.

- Szigorú önmagával szemben? Úgy értem, meg tud felelni az önmagával szemben támasztott elvárásoknak?

- Ön szerint van, aki meg tud?!

- Félretéve az incidenst, elégedett azzal, ahol most tart?

- Úgy érzem, napról napra nagyobb tudással, vagy legalábbis több ismeretanyaggal rendelkezem, s egyre jobban átlátom a körülöttem levő világot, ennek ellenére egyre kevésbé érzem annak szükségét, hogy véleményemnek bármilyen formában hangot adjak.

- Szókratész-paradoxonnak hívom. Terjedőben levő jelenség. Klienseim közül többen is említik.

- Az egymást túlharsogó szellemi klónok korában a leghatékonyabb védelmi mechanizmus.

- A valóságban van olyan érzése, hogy követi valaki?

- Azt hiszem, nincs. Ellenben gyakran eltöprengek azon, vajon mi történik azzal, aki hirtelen eltűnik. Aztán arra gondolok, hogy valakik életében én is ugyanezt tettem, egy ideig jelen voltam, majd eltűntem onnan. Néha elképzelem, hogy még mindig ott vagyok, vagy ők itt. Ilyenkor megfordul a fejemben, hogy abban az esetben még mindig én lennék, vagy már valaki más.

- Szeretne valaki más lenni?

- Nem tudom. Nem hiszem. Túlságosan megszoktam magam.

- Mégis menekülne magától.

- Egy másik paradoxon.

- Van titkos vágya?

- Olykor arról ábrándozom, hogy megütök valakit. Nem is csak megütök, hanem kegyetlenül megverek és megkínzok. Ne gondoljon bizonyos személyre. Egy imaginárius idegennel hadakozom. Néhány percig tart. Utána könnyebb.

- Vannak gondjai az agresszió kezelésével?

- Egyáltalán nem vagyok agresszív. Fizikailag sose bántottam senkit.
- Önmagának mégis megpróbált ártani.
- Ahogyan ön fogalmazott: incidens volt.
- Tanult belőle valamit?
- Azt hiszem, igen, de nem vagyok biztos abban, hogy az majd legközelebb számít-e bármit.
- Úgy véli, lesz legközelebb?
- Nem tudom. Mint ahogyan azzal sem vagyok tisztában, hogy a múltkori miért történt. Adhatok én megnyugtató válaszokat az ön kérdéseire, mondhatom azt, hogy szánom-bánom, meg többé soha, de akárcsak egy jeles szerző kevésbé értékes művének tárgyilagos ismertetése, azok a feleletek sem lesznek őszinték. Az igazság az, hogy a legtöbben álmokat kergetve lengedezünk a vízen, közben pedig azt sem tudjuk, hogy álmaink egy nap meghalnak velünk, vagy itt maradnak utánunk kísérteni valaki mást...

Farkas Gábor

Templom épül

Szemközt a nehéz novemberi köddel
sok évszázados némaságban a könyörület –
arcán szelíd bársonymosollyal
András király lánya,
kötényében a megmaradás
rejtve az emberi képmutatástól.

*

Ahol két ember az ő nevében
túllép az evilági téren,
tervezni kezd az örökkévalóságnak –
mert semmi sincs hiába –
az immanens nehézkedés átlényegül
a transzcendenciába.

*

És templom épül
fából, kőből, maradandóságból.
Ívein a megbocsátás,
talapzata maga a kegyelem.
És a marburgi szent vezeklőköve
dómmá magasodik.

*

Kápolna, Kassa és a Paorisse Elisabeth
őrzi így az engesztelés messzeségét
az embert övező köd-panorámában.
Mert az Ég tartja a Földet,
és a kéz nyújtja a békét.

És az a kéz el nem enged.

FARKAS GÁBOR (1977) költő, kritikus, az MMA ösztöndíjasa.

[kettőnkéről kellene]

A légtelen teret el nem ereszttem,
hiába gyúlnak izzadt óriások.
Mint költőben a vers: *nem én kiáltok* –
pedig ropognak a rímek felettem.

Tudom, kettőnkéről kellene költeni
valóságtól lüktető szép verseket,
de a valóság *csupa egy rettenet*,
és mi sem lehetünk egymás hősei.

Minden vétkünket magamra vállalom,
csak essünk túl a feloldozásokon.
Megtettesült a karcolásnyi árok,

darabjaira tört ablak a lélek.
Árván hagyott otthonainkban élnek
a semmibe kapaszkodó szilánkok.

Áldott szép Pünkösdnek gyönyörű ideje...

Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösöd napja,
holnap lesz, holnap lesz a második napja.
Katonám, jól megtartsd a lovad kantárját,
ne tiporja, ne tiporja a pünkösdi rózsát!

Pünkösdi köszöntő, Hasznos (Heves vm.)

A Fejér vármegyei Gyúró községben az 1940-es évek elejéig élt a pünkösdhétfői zöldághordás szokása, amit 1951 pünkösdjén: „a Magyar Néprajzi Társaság keskenyfilmre vététt a Néprajzi Intézet és a Néprajzi Múzeum dolgozóiból alakult munkaközösség révén”.¹ A film rendezője Szoboszlainé Raffay Anna, operatőre Keszi-Kovács László volt.² Raffay Anna a filmezés kapcsán fényképfelvételeket és alapos leírást is készített a szokásról, amelyeket a budapesti Néprajzi Múzeum és a székesfehérvári Szent István Király Múzeum őriz.³

Gyúróon pünkösöd délutánján a legények menyasszonyuk, szeretőjük házához egy kéve zöld fűzfaágot vittek.⁴ A leányok egy hosszú meszelőnyelet a zöldággal, pünkösdi rózsával, orgonával, szalagokkal és rózsás kendőkkel díszítettek fel. Pünkösdhétfő hajnalán a legények lóháton jöttek el a zöldáger t a lányos házakhoz. A lovas legények a falun kívül gyülekeztek, majd a harminc-negyven legényből álló *bandérium* a felékesített zöldággal megindult a falu felé. Mögöttük zöld gallyakkal és szalagokkal feldíszített lovas kocsikon a 14–17 éves *kislegények* mentek. Ők még nem járhattak kocsmába, bálba, pünkösdhétfőn nem ülhetek lóra, tízen-tizenketten ültek egy kocsin. Népdalokat, katonanótákat énekelve vonultak végig a falu utcáin. A kislegények csoportjában hegedűvel, harmonikával kísérték az éneklést. A gazdák a kisajtóban borral kínálták a zöldággal érkező legényeket, akik leszálltak a lóról, és a házbeli leányokkal táncoltak.

Miután a község valamennyi utcáján végigvonultak, visszamentek a hajnali gyülekező helyére. Itt az *első legény* megadta a jelt, amire ki-ki vágatva elindult

LUKÁCS LÁSZLÓ (1950) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

1 Szoboszlainé Raffay 1951, 1.

2 Csorba és mások (szerk.) 1995, 69.

3 Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Lelt. sz.: 1951.1. Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár. Lelt. sz.: 51.2. Néprajzi Múzeum Fotótára, Budapest. Lelt. sz.: 100576-100582.

4 Szoboszlainé Raffay 1951, 1.

a zöldággal a kedvese háza felé. A vőlegény átadta menyasszonyának a zöldágot. Ezután természetesen behívták, süteménnyel, borral kínálták meg. A többi legény a leányos házak kapujára tűzte a zöldágot. Ha a legény tudni szeretette volna, hogy a leány hogyan fogadja udvarlását, akkor a zöldág kitűzésekor beejtette a kalapját a virágoskertbe. Amennyiben a leány szívesen fogadta közeledését, felvette a kalapot, visszaadta, és a kerítésen át beszélgetett vele egy keveset. A zöldágot pedig bevitte a konyhába, és a fal mellé állította. Ha nem érdekelte a legény, akkor nem törődött a kalappal, ott hagyta, ahova leesett. A zöldágot is csak azért vitte be, hogy levegye róla a kendőket, szalagokat, és a meszelőnyelet később újra használni tudják.

A zöldághordás után, este a kocsmában rendezett táncmulatsággal fejezte be a falu fiatalsága a húsvét és pünkösöd közötti időszakot, a *zöldfarsangot*.

A gyúróiak szerint a zöldághordás a jobbágyrendszer és a vele kapcsolatos első éjszaka joga (*ius primae noctis*) eltörlésének örömeire rendezett szokás. Így magyarázta a zöldághordás kialakulását Bogár János gyúrói református lelkész, néprajzi gyűjtő is.⁵ Ez a vélemény bizonyára a falu régi értelmiségi rétegének abból a törekvéséből alakulhatott ki, hogy az ismeretlen eredetű, számukra értelmetlennek tűnő népszokásoknak alapot, magyarázatot kerestek. A népszokások keletkezésének történeti eseményhez, például a törökök elleni harcokhoz, kötését a mohácsi busójárás, a konyári (Bihar m.) húshagyókeddi kolompolás, a zalaegerszegi húsvéti határjárás vagy a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulás értelmezésénél is megtaláljuk.⁶ Népszokásaink történetének, párhuzamainak ismeretében kiderül, hogy a helyi magyarázatoknak semmi közük nincs az említett szokások kialakulásához.

Pünkösdi szokásunk középkori eredetét, az 1848-as jobbágyfelszabadítást korban jóval megelőző voltát bizonyítja Temesvári Pelbárt 1499-ben megjelent latin nyelvű munkájában (*Sermones de Sanctis. De S. Philippo et Jacobo*): „Ezen a napon a keresztényeknél miért szokás az ajtókat, a házak bejáratának környékét, hajlékaik kapuszárnyát zöldellő fák lombos gallyaival díszíteni? Azt válaszolhatjuk, hogy egyrészt történeti alapja van ennek a szokásnak, mert amint mondják, a pogányok Hieropolisban azt az utcát és a házat, melyben a közéjük érkező Fülöp apostol vendégként megszállt, gallyakkal jelölték meg, hogy másnap odagyülekezve ráronthassanak, és azon helyen megöljék. Mikor aztán másnapra virradva ezt véghez akarták vinni, látták, hogy az Isten angyala csodálatos módon a város minden házára ugyanolyan zöld gallyat tűzött, és így a házat nem tudták megkülönböztetni a többitől.”⁷ (Holl Béla fordítása)

A gyúrói zöldághordás középkori eredetű hagyományának párhuzamai a Kárpát-medence számos helyén megtalálhatók. Tiltották a pünkösdi népszokásokat a csetneki zsinat (1591) szlovák és latin nyelvű határozatai, tehát a tilalom

5 Bogár 1978, 50–51.

6 Ujváry 1990, 77–78; Ujváry 1975, 51–59; Ujváry 1973, 419–438; Csalog 1949; Mándoki 1963.

7 Temesváry... Idézi Dömötör 1979, 132.

a felvidéki szlovák népszokásokra is vonatkozhatott. Ugyanakkor semmi okunk nincs feltételezni, hogy a magyarok azonos módon ne gyakorolták volna.⁸ Utóbbi bizonyítja: az észak–déli kapcsolatok keretében a török alóli felszabadulást követően, a 18. században a Felvidékről az Alföldre települt magyar és szlovák lakosság magával hozta a pünkösdi májusfa, a zöldágazás szokását, amely a sorozatos tiltások ellenére számos településen napjainkban is él. A 17. századi Gömör megyei evangélikus rendtartások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek is foglalkoztak a zöldághordás szokásával. Határozataikban elfogadták, hogy a diákok pünkösdkor zöld gallyakkal díszítsék fel a házakat, templomokat, de hangsúlyozták, hogy a szokást ne lövöldözés vagy más szertelenség, hanem éneklés kísérje. Egy 18. századi kiskunhalasi kézirat pünkösdi köszöntőjében olvashatjuk:

Régen a Noé galambja
Hogy megszűnt a vízözön habja,
Bárkának ne lenne rabja
Zöld ágat vitt be ő szája.
Én is azért mind zöld ággal,
Béköszönök hozsánnával.
Legyen az Isten ez házzal.⁹

Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész is megtiltotta gyülekezetében a szokást. Krónikájában (*Szarvasi nevezetességek*) olvasható: „1770. Beszüntették az ún. májusi vagy pünkösdi fák felállításának a szokását. A tanítók tanítványaik segítségével, ősidők óta, fákat szoktak kivágni a pünkösdi előtti napon a kertekben és szőlőkben, s azokat nagy zenebonával a templomba vitték [...]. Mily szorongó, aggódó lélekkel ülhetett pünkösdkor az áhítatos faültető a [...] templomban, s mint fürkészhetette kémelő szemekkel az ott álló szép májusi fákat! Egyszerre csal elborult a szeme és arca, amint szép karcsú gyümölcsfákat pillantott meg azok közt, és végül – a saját két-három-négy éves szépen gondozott oltványaira ismert [...] Amióta eltiltották a gyümölcsfáknak tanítók és tanítványok által való káros és gyalázatos pusztítását, azóta a kertekben, szőlőkben és tanyákon a gyümölcsstermesztés fellendült.”¹⁰

Szlovákiában pünkösdkor a sírokra is zöldágakat, tojást tettek. A pünkösdi zöldet keresztény szentelménynek tartották, a szentelt ágak az ártó démonoktól megvédték a házat, a gazdaságot, a jószágot. Lassanként itt is megszűntek a pünkösdi szokások, a hagyományban fennmaradtak a multságok, a májfaállítás, zöldágak elhelyezése az ablakokba.¹¹ Megtalálható a pünkösdi zöldág, a májusfa

8 Dömötör 1979, 112.

9 Bálint 1973, 338.

10 Tessedik 1979, 298–299.

11 Botík-Slavkovský (szerk.) 1995. II. 270., Horváthová 1986, 213.

a felvidéki magyarságnál is. Mokcsakérészen (Ung m.): „A templomot és a házakat zöld gallyakkal díszítették. Ablakokhoz, képekhez, eresz alá tették a gallyakat. Református magyarázat szerint: mert mogyorógally alá állt Jézus, mikor üldözték. Katolikus magyarázat: mert az Úrjézus ment be Jeruzsálemben, és hoztak zöld gallyat...”¹² Nagycétényben (Nyitra m.): „Pünkösdkor a legények májfát állítottak a leányoknak. Magas, sudár cserfát vagy szilfát vágtak ki, és éjszaka állították fel a leány háza elé, a kerítésen kívül. A leány a fára hajkötöt (szalag) adott, az apa pedig már előre elkészített egy fél liter pálinkát, amit a fa csúcsára kötöttek. A fa két-három napig állt a ház előtt. Amikor a legények elmentek ledönteni, a pálinkát közösen megitták.”¹³

Lássunk néhány példát a 18–19. századi migrációval északról délre átplántált pünkösdi szokásokból! Maglódról (Pest m.) Jakab Ilona 1952 pünkösdjén dokumentálta az evangélikus templomi májfaállítást: „Délután a faluban járva egy vidám nótaszóval haladó leánysereggel találkoztam, kik kezükben sok hímzett, csipkés, keményített zsebkendőt, színes hímzett szalagot vittek [...]. A lányok után [...] hatalmas topolyafákat vivő fiatal emberek mentek [...]. A templomba érkezve lázas munkába fogott a fiatalság. A legények a topolyafák ágait nyesték, csinosították, majd a [...] padok minden másodikára szegeztek kb. 3-4 méteres topolyafát [...]. Majd az orgona alatt levő padokhoz [...]. A két leánybíró a fiúnak osztogatta a parancsait, hogy melyik fát hová és hogyan állítsák [...]. Először az oltár előtt levő két fát díszítették, mert annak kellett a legszebbnek lennie. E két fára kerültek a legszebb hímzett selyemszalagok a gyönyörűen hímzett zsebkendők és leghosszabb taftszalagok.”¹⁴ Bagon (Pest m.) szintén pünkösdi szombatján kapták a lányok a májfát.¹⁵ Szép leírást adott a pünkösdi májfa állításáról Vankóné Dudás Juli naiv művész *Falum, Galgamácsa* című könyvében.¹⁶ *Pünkösdi májusfa állítás* című festményét (1972) Kecskeméten a Magyar Naiv Művészek Múzeuma őrzi.¹⁷

Csépán (Jász-Nagykun-Szolnok m.) pünkösdkor virágos bodzafa és ecetfa gallyakkal díszítették fel a családfejek vagy a házbeli nagyobb fiúk a kerítéseket, kapukat. A legények színes szalagokkal díszített gallyat vittek a lányos házak kerítésére.¹⁸

A szegedi nagytájon pünkösdi hajnalán fűzfá- vagy bodzázaggal ékesítették fel a lakóházakat, különösen a kerítést, ablakot, de régebben a vízimalmokat, tiszai bögőshajókat is: ez a *bodzázás*. Ószentivánban (Torontál m.) a bodzázást

12 Tátrai 2010, 116–117.

13 Ujváry 1975, 34.

14 Deáki-Koltay (szerk.) 2016, 82.

15 Tóth 1988, 69.

16 Vankóné Dudás 1983, 176–180.

17 Bánszky 1984, 164.

18 Barna 1982, II. 387.

legények végezték, főként a lányos házaknál.¹⁹ Szájában (Torontál m.) a pünkösdirózsával díszített bodzaágakat az ablakra, kapura tűzték.²⁰ Törökkanizsán (Torontál m.) is bodzáztak, mert azt tartották: ha nem teszik, belecsap a villám a házba.²¹

Topolyán (Bács-Bodrog m.) Borús Rózsa szép leírása szerint: „Kora hajnalban már mindenki az utcán szorgoskodott. Kidíszítették a ház elejét, a kaput, ablakokat, fákat bodzával, pünkösdirózsával, jázminnal. A frissebb leányok búzavirágot, pipacsot hoztak a határból, s koszorút fontak belőle [...] Egy-egy legényt is lehetett látni, ugyanis pünkösdi hajnalán annak az ablakába kellett csempésznie a pünkösdirózsát, akinek udvarolni szeretett volna, s cserébe el kellett lopni a lány búzavirágból font koszorúját.”²²

A volt Temesi Bánságban, a Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyei bolgárok is pünkösdkor feldíszítették a házuk elejét.²³

Szokásunk egyik távoli párhuzamát Kriza János munkatársa, Ürmösy Sándor gyűjtötte a Székelyföldön a magyar néprajzi gyűjtés hőskorában, a reformkorban. A gyűjtés pontos helyének és időpontjának feltüntetése nélkül ránk maradt lejegyzés így hangzik: „Még egy nevezetes és innepéljes szokása örökölt mulcsághoz lehet kötni a pünköshti napokat is, mellyben az ifjúság egy említésre méltó szerepet jádzik. – Ez a székelyek’ Erdélyben lett megtelepedéseknek emlékére van: Pünkösdi szombatja estéjén, ki mégyen az egész ifjúság egyezőleg valamely fásabb részében az erdőnek, és a legkiterjedtebb százados bükköt kiválasztván, alája telepednek – és választván egy főt, nevezik Atillának, és ez a fő szerepet jádza – van sütés – főzés – ivás – evés – szokások szerént gyűjtenek öszve sok tyuktoljományokat – visznek szalonnákat, és fakulacsokat tele szeszekkel és fapoharakot – meg-készítik az említett főzelékekből az ugy nevezett Rátottát... Elsőben is a telepoharat nyujtják Atillának, ki meg áldván a székely Nemzetet, Erdélyben jövetelének némelly töredékeit elő szavalja, reá iszsza a telepoharat, kít minnyájon utánoznak – el-fogyván a szesz, kezdenek a Rátotta’ evéshez –, közelítvén a haza menetel ideje, készittnek tojás hajakból valamely három águ koszorukat; ezt a koszorut virágokkal és pántlikákkal föl czafrangozzák – ilyeket többet készitenek és bé-vivén éj’ fél után a faluba, ki ki a maga imádotjának kedveskedik vele, és a ház körében föl-nőtt leg magossabb fahegyre tűzi ki – néha pedig tésznek a falva’ közepében található magossabb fahegyre is – szegény székely lánykák! az ily éjszakán keveset alusznak – és alig ébrednek föl – elsőb’ kötelességek a fahegyre nézni – iljenkor a tisztelkedők sem maradnak csupa száraz korcsal [korttyal]! midőn a fölékesitendő

19 Bálint 1980, III. 278.

20 Tátrai 1990, 181.

21 Penavin 1988, 91.

22 Borús 1981, 47.

23 Szőke 1890, 20.

fa alá érkeznek, a kötény' végén csúngve találnak égy-égy fél kupa pálinkát, melyből égyet-égyet hörpintvén kezdnek a nagy munkához.”²⁴

Figyelemreméltó, hogy a pütkösi szokást a székelyek is történeti eseményhez, Erdélyben való megtelepedésükhöz kapcsolják.

A gyúrói szokás főként északon és délen domináns eleme, a pütkösi zöldág kitűzése, a Kárpát-medencében nagy területen elterjedt. Másik fontos eleme, a legények lovas felvonulása, a középkori eredetű pütkösi királyválasztás emléke. Pütkösd napján a legények löversenyt rendeztek: a győztes lett a pütkösi király. Királysága egy esztendeig tartott. A falu összes lakodalmára, multságára hivatalos volt, a kocsmában a község kontójára ihatott, jószágát a pásztorok ingyen őrizték, büntetést nem szabhattak ki rá. A pütkösi király a falu első legénye volt.²⁵

A gyúrói szokásban a lovas legények *bandérium* elnevezése a középkori hűbérurak elsősorban lovas katonákból álló hadseregére, illetve a felvonulások lovasokból álló díszcsapatára emlékeztet. Balassi Bálint szavaival az „áldott szép Pütkösdnek gyönyörű ideje” kedves ünnepe volt a magyar katonának is:

Sőt még az végbeli jó vitéz katonák,
Az szép szagú mezőt kik széllel bejárják,
Most azok is vígadnak, az időt mulatják.

Régi huszárezredeinkben huszárkirályt választottak, akinek hivatala hasonlított a pütkösi királyéhoz, de hatalma csak egy napig tartott. Ez idő alatt viszont minden katona engedelmességgel tartozott neki.²⁶

Az európai kultúrában az ókor óta fellelhető az a törekvés, hogy különböző tavaszünnepekkel (pl. a rómaiak hatnapos Floraliájával), tavaszi szokásokkal és a hozzájuk kapcsolódó kellékekkel (zöldág, fűzfavessző korbács, barka, májusfa) előidézzenek, fokozzák a zsendülő természet bőségét. A zöldág a szárba-szökkenő növények, a megújuló vegetáció jelképe. A zöldág-hordás szokása eredetileg a tavaszi megújulást, a földművesmunka eredményességét, az otthon és a gazdaság védelmét akarta elősegíteni. Későbbiekben a fiatalság, a legények és a leányok egymáshoz való közeledésében fontos szerepet betöltő társadalmi funkció került előtérbe.

A gyúrói pütkösi zöldághordás tehát nem kapcsolható a jobbágyfelszabadítás és a *ius primae noctis* eltörléséhez. Ennek ellenére figyelemre méltó, hogy parasztságunk újkori történetét, gazdasági-társadalmi fejlődését nagymértékben meghatározó eseményt, a jobbágyfelszabadítást, Gyúron egy tavaszi jeles napi szokás eredetének magyarázataként is őrzi a népi emlékezet.

24 Kriza 2013, 504–505.

25 Balogh 2005; Bálint 1944, 57; 1973, 333–335; Dömötör 1979, 124–128; 1972, 38.

26 Bálint 1973, 335.

1994 pünkösdjén cikket írtam a *Fejér Megyei Hírlap*ba, amelyben a szokás felújítására biztattam a fiatalokat: „Fejér megye népszokás kincsének megőrzéséhez járulnának hozzá a gyúróiak, ha régi népszokásukat, a pünkösdi zöldághordást felújítanák, és pünkösdhétfő reggelén a gyúrói legények zöldágakkal tisztelnék meg a lányokat.”²⁷ Sok év kihagyás után, 2003-ban a gyúrói néptánc-együttes felújította a szokást: zöldággal feldíszített régi traktorral járták végig a falut. A „zöldághordás népi hagyománya” a róla készült színes fényképpel együtt szerepel a *Hozománykönyv*ben is azzal a szándékkal, hogy népszokásukat a gyúróiak magukkal viszik ez Európai unióba.²⁸ Fejér Megye Közgyűlése, települési önkormányzatainak közgyűlései 2003-ban határozatban rögzítették, hogy milyen természeti, történeti, gazdasági és kulturális értékeket visznek *hozományként* az Európai Unióba. E határozatokból állították össze a *Hozománykönyvet*, amelynek alcíme: *Fejér megye településeinek hozománya Magyarország EU-csatlakozásának tiszteletére*. Megjelentette a Fejér Megyei Önkormányzat 2003-ban. A hozomány számottevő része a népi kulturális örökség területére tartozik, így került bele a gyúróiak 2003-ban frissen felújított pünkösdi zöldághordása is, ami azóta ismét kihullott a falu szokásrendszeréből. Legutóbb Buthy Lilla pünkösdi interjúja irányította rá a figyelmet.²⁹

IRODALOM

- Balogh Jánosné Horváth Terézia: *A pünkösdi király Csepregen és Jókainál*. Csepreg, 2005, Farkas Sándor Egylet.
- Barna Gábor: *Ünnepi szokások és hiedelmek Csépan*. Barna Gábor (szerk.): Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből. Eger–Szolnok, 1982, II, Dobó István Vármúzeum–Damjanich János Múzeum, 363–412.
- Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösdi. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest, 1973, Szent István Társulat.
- Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. III. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79. 2.) Szeged, 1980.
- Bánszky Pál: *A naiv művészet Magyarországon*. Budapest, 1984, Képzőművészeti Kiadó.
- Bogár János: *Népszokások Gyúróon*. In Lukács László (szerk.): *Néprajzi pályamunkák Fejér megyéből, I*. Székesfehérvár, 1978, István Király Múzeum, 37–52.
- Borús Rózsa: *Topolya népszokásai*. Újvidék, 1981, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Botík, Ján – Slavkovský, Peter (szerk.): *Encyklopédia l’udovej kultúry Slovenska*. Bratislava, 1995, Vydateľstvo Slovenskej Akademie Vied.
- Buthy Lilla: *Áldott pünkösdek gyönyörű ideje*. *Fejér Megyei Hírlap*, LXI, 113. (2016. május 14.) 9.
- Csalog József: *Busójárás (poklada) a mohácsi sokácok tavaszünnepe*. A Dunántúli Tudományos Intézet Kiadványai, 11. Pécs, 1949.

27 Lukács 1994, 8.

28 *Hozománykönyv* 2003, 86–87.

29 Buthy 2016, 9.

- Csorba Judit és mások (szerk.): *Néprajzi filmkatalógus*. Budapest, 1995, Néprajzi Filmstúdió.
- Deáky Zita – Koltay Erika (szerk.): *Maglódi hagyományok*. Maglód, 2016, MagHáz Centrum Nonprofit Kft.
- Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Budapest, 1972, Corvina Kiadó.
- Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.
- Horváthová, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava, 1986, Tatran.
- Hozománykönyv. Fejér megye településeinek hozománya Magyarország EU-csatlakozásának tiszteletére*. Székesfehérvár, 2003, Fejér Megyei Önkormányzat.
- Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. 2. kötet. Szerk.: Olosz Katalin. Kolozsvár, 2013, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Lukács László: Néprajzi gyűjtőúton. Pünkösdi zöldág-hordás Gyúron. *Fejér Megyei Hírlap L.*, 1994, 118 (május 21.), 8.
- Mándoki László: *Busójárás Mohácson*. A Janus Pannonius Múzeum Füzetei, 4. Pécs, 1963.
- Penavin Olga: *Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében*. Újvidék, 1988, Fórum Könyvkiadó.
- Szöke Endre: *Vonások a volt Temesi Bánság népeletéből*. A Fehértemplomi M. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője. Közéteszi: Gerevics Gustav kir. igazgató. Fehértemplom, 1890, 3–35.
- Tátrai Zsuzsanna: *Jeles napok – ünnepi szokások*. Dömötör Tekla (szerk.): Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar Néprajz nyolc kötetben, VII. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó, 102–264.
- Tátrai Zsuzsanna: *Pünkösdnek jeles napján... Pünkösd a 19-20. századi magyar néphagyományban*. Budapest, 2010, Akadémiai Kiadó.
- Temesvári Pelbárt: *Sermones Pomerii... de Sanctis*. (De S. Philipo et Jacobo). Sermo IV. 1499.
- Tessedik Sámuel: *Szarvasi nevezetességek*. Zsigmond Gábor (szerk.): Tessedik Sámuel és Bereviczy Gergely. A parasztkor állapotáról Magyarországon. Budapest, 1979, Gondolat Kiadó, 264–337.
- Tóth Judit: *Jeles napi szokások – hiedelmek*. Korkes Zsuzsa (szerk.): Bag. Néprajzi tanulmányok. Aszód, 1988, Petőfi Múzeum, II, 59–89.
- Ujváry Zoltán: *A török alakja a magyar dramatikusanépszokásokban*. A Déri Múzeum Évkönyve, 1971. Debrecen, 1973, 419–438.
- Ujváry Zoltán: *Varia Folkloristica. Írások a néphagyomány köréből*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 25. Debrecen, 1975.
- Ujváry Zoltán: *Farsang*. Néprajz egyetemi hallgatóknak, 5. Debrecen, 1990, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke.
- Vankóné Dudás Juli: *Falum, Galgamácsa*. Studia Comitatus, XII. Szentendre, 1983, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága.

Simek Valéria

Felhőtlen igazsággal

Emlékszel? Leültünk a nyár
zöldaranyában, és a szívünkben
nap süttött felhőtlen igazsággal.
Fürödtünk a szavakban, hullámain
lebegtünk. Pillantásunk megtapadt
a sejthető csodán. A találkozásokra,
elválásokra, a vonatokra, a helyettünk
utazó, érkező levelekre. Miénk volt
az időtlen idő, minden helyszínen.
Mi voltunk az emberiségből
kétszer egyetlen ember.

Didergetőn

Szakad a hó és kavarog,
porzik a pusztá világra.
Frissen kalandozó, jó szagú
szelek jönnek, és visznek el
kendőjünkbe bugyoláltan.
A havas világ fehér
derűje előnti a tájat.
Arca ezer pergamenszerű
ránccal növekszik a rét
fölött. Kiszámíthatatlan
haraggal dúl a tél.
Didergetőn érzem benne
a magamra hagyatottságot.

SIMEK VALÉRIA (1953) költő, író. Legutóbbi kötete: *Hittem, szerettem* (regény, 2020).

Igazi hulla

Megszidott az óvó néni, hogy túl élénk a fantáziám, minek ijesztgetem a többieket, meg traktálom őket a hazugságaimmal, hogy láttam már igazi hullát és vettem részt nyomozásban. Pedig meg sem ijedtek, igazából mindenki irigyelt, hogy olyan vagyok, mint Nick a Trópusi hőségből. De ezt hiába mondtam neki, azt felelte, éppen itt a baj, nem volna szabad annyit tévéznom, attól lesznek képzelgéseim.

Anya is megszidott, kétszer. Előbb az óvó néni előtt, hogy hazudni csúnya dolog, és ha ilyen butaságokat találok ki, többet nem nézhetek nyomozós filmeket. Aztán mikor kimentünk az oviból, és nem volt már ismerős a közelben, ismét, hogy mit jártatom a számat, tanuljam már meg, vannak dolgok, amikről nem beszélhetek. Még szerencse, hogy az óvó néni nem hitt nekem, mit gondolna különben a város, miféle maffiózók vannak a családban? Egyébként pedig a koponya nem hulla, ezt is tanuljam meg.

Elég nehéz észben tartani. Mármint hogy miről szabad beszélni, és miről nem, kinek igen és kinek nem. Anyáéknak mindenről. Nemcsak szabad, hanem kell. Ők legalábbis ezt mondják. Az a jó gyerek, aki mindent elmond a szüleinek. Azt nem teszik hozzá, hogy baj ebből is lehet. Ha rosszat csináltam, és elkotytyintom, szidás jár, ha más csinált rosszat, és elmondom, szintén jár, mert miért árulkodom? Aztán vannak az idegenek. Aki nem család, az mind idegen. Ez viszonylag egyszerű, idegeneknek a családról vagy jót, vagy semmit. De nem mindig lehet tudni, mi rossz, mi jó vagy mi semleges, ezért legjobb választás a semmi. Semmit kell mondani, azt viszont muszáj, hallgatni nem lehet, felelj, ha kérdeznak! A legkomplikáltabb a család. Azt lehetne hinni, családban családról szabad beszélni, de közben nem, legalábbis nem mindenkinek. Nem lehet például elmondani az egyik részének, mit mond róla a másik része, mert abból is harag lehet. Ha össze vagyok zavarodva, anyáék azt mondják, úgy amblokk

BORCSA IMOLA (1990, Kézdivásárhely) író, gyógyszerész. Jelenleg szülővárosában él. Első novelláskötete 2019-ben jelent meg *Magnebéhat* címmel az Erdélyi Híradó Kiadó–Napkút Kiadó gondozásában, amelyért megkapta a Romániai Írók Szövetségének Debüt-díját és az Írók Boltja Könyvösztöndíját.

ne üssem az orrom a felnőttek dolgába. De akkor minek beszélnek róla előttem? Nem magukat kéne megszidják érte? Néha úgy megharagszom rájuk, hogy elhatározom, bosszúból soha többé nem szólok meg, néma leszek, ha már úgyse lehet szidás nélkül megúszni a beszédet. Aztán jön anya, hogy kérek-e palacsintát, vagy apa, hogy pecázzunk-e, és akkor mégsem tudom megállni, felelek.

Ez a mostani szidás is igazságtalan volt mindenkitől. Anyáéktól azért, mert a koponya egyáltalán nem a felnőttek dolga, mi, gyerekek találtuk meg. És kijött a rendőrség, indult rendes nyomozás, kellett vallomást tenni meg minden. Szóval szinte egyáltalán nem füllentettem, az óvó néni hibája, hogy nem hitt nekem.

Rita esküvőjén történt. Rita Karcsi bátyja lánya. Én az esküvőig sose találkoztam vele, a meghívóig nem is tudtam róla, hogy ő van, meg Karcsi bátyjáról se. Pedig ő is anya testvére, csak nem igazi, hanem mostoha, tata fia az első házasságából. Anya azt mondta, mindig jó testvér volt, rendes ember, csak a kapcsolatot nem tartják már annyira, mert a távolság meg tata halála, meg a földek, de nem tudtam kivenni, hogy ez mind hogy függ össze, mert anya átváltott románra, hogy ne értsem. Aztán azt is mesélte, megint magyarul, hogy Karcsi bátyja Brassóban járta az iskolát, hétvégente jött haza, és őt mindig csokoládéval lepte meg, mert egy barátja szülei a Poiana-gyárban dolgoztak. Szóval bármi történt is, ő azért rendes ember.

István bátyja szerint viszont anya nem tudja felmérni a viszonyokat, mert ő volt a legkisebb, el volt kényeztetve. Ezt egy vasárnap mondta mamánál. Mi ott ebédelünk mindig, meg István bátyja is, mióta elvált. Az ő véleményére adni kell, ő a családban az első üzletember. Ezt szokta is mondani, nem pont így, hanem hogy tőle mehetünk a saját fejünk után, tesz rá magasról, csak nézzük meg, hol tart ő, és hol tartunk mi. Azt éppenséggel megnézhetjük, mormolta egyszer bőfögés közben apa, de akkora botrány lett belőle, István bátyja két vasárnap nem jött mamához. Anya aztán mondta apának, hogy máskor ezt engedje el a füle mellett, kár belerúgni szegénybe, így is szenved. Szerencsére neki minden meg van engedve, dohogott apa, de azért többet a válást nem emlegette.

Meg nekem is kiadták, hogy Karola ángyóról többet ne beszéljek, István bátyja előtt legalábbis ne. Nem értettem, apa meg én miért nem beszélhetünk róla, miközben István bátyja szokott. Csak már nem úgy emlegeti, hogy Karola, hanem szuka vagy büdös kurva. Az utolsó bőrt is lehúzná rólam az a szuka! Még hogy a ház neki marad? Mit képzelsz az a büdös kurva? Ilyenkor anya szúrósan néz rá, mama kacsintani próbál, és felém bök a fejével, de ezt István bátyja helyett mindig én veszem észre.

Addig nem tudtam, mi a válás, de most már tudom. Az senkinek se jó, ezt mondta anya, és tényleg, nekem se, főleg a melegszendvics miatt. Karola ángyó készítette a legfinomabbat a világon, és én abból már soha többé nem ehetek. Pedig az nem is igazi szendvics volt, a feltét nem két kenyér közé volt rakva,

egyetlen szeletre kent és pakolt rá Karola ángyó mindent. Aztán betette a mikro-hullámú sütőbe, amiről azt mondták, senki másnak nincs még a városban. Az olyan gyorsan süt, mire a kezem megmostam, a szendvics már el is készült. A vaj átítatta a kenyeret, a szalámi kicsit megpirult, a sajt megolvadt, sistergett, annál finomabbat sose ettem. És még ketchupot is tehettem rá, amit a boltból hoztak. István bátyja új boltjából, a Selectből.

Mikor nyitotta, mama kérdezte, miért nem lehet valami becsületes neve, mint Kati vagy Gyszi, mit mind akar flancolni? Erre István bátyja elviharzott, csak még előtte ordibált egy kicsit, hogy mi csökkent agyú marhák vagyunk, nem értjük a logikát, úgyhogy hallgassunk. A logikát máskor magyarázta el. Azt mondta, angol szó a Select, azt jelenti, választani, és ez a lényeg. Mert ez az első bolt a városban, ahol a polcok előtt nincsen pult és elárúsító, mindenhez oda lehet menni, megtapogatni, megszagolni. Ilyen egy modern üzlet, ez a jövő, haladni kell korral. Később viszont azt mondta, amennyi tetves tolvaj van ebben az országban, még a fuszulykakonzervet is lakat alatt kéne tartani.

Pedig ha én tolvaj lennék, biztos nem a konzervet lopnám, hanem az ezüst-korlátot a bolt előtti lépcsőről. Persze István bátyja azt mondja, nem ezüst, de szerintem ez megtévesztés, pont úgy csillog a napfényben. El is képzeltem, hogy be lehetne olvasztani, és érmét nyomni belőle, biztos egy egész kincsesláda megtelne. Vehetnék belőle hajót, elmehetnék a trópusokra.

Szóval István bátyja azt mondta, anyáék tökkelütöttek, ha mennek Rita esküvőjébe, ezek egyik gyermek keresztelőjére se tolták oda a képüket, csak akkor tartják a rokonságot, mikor pénzt vasalhatnak be. Anya szerint viszont a tisztesség így kívánta, mert Karcsi bátyja is végigjárta mindhármuk esküvőjét. István bátyja azt felelte, az ő szemében Karcsi bátyja tisztessége ott ért véget, mikor a földek eladásánál a seggét kifordította, és ilyen ganyé ember őt ne hívja sehova.

Végül anya és Anci nénje mégis úgy döntöttek, elmegyünk. Tordán tartották, én már alig vártam. Az utat is, mert anyáékkal előre megbeszéltem, hogy Brasótól mehetek Anci nénjéék kocsijában, így több időm jut Rebivel és Szilával játszani. Olyan hosszú úton még sose jártam. Reggel indultunk, és mire odaértünk, este lett. És egy csomószor meg kellett álljunk közben. Négyyszer pisilni, kétszer meg enni. Egyszer azért, mert elromlott Ionel bátyja kocsija, bedugult a gyertya. És még kétszer hányni, Rebi miatt. Szerintem egyszer szimulált, nem is volt hányingere, csak ki akart a pipacsmezőn szállni. Szedtünk is egy csokrot, de hiába, alig indultunk el, a virágok máris kilapultak, lekókadtak, elhullatták a szirmaikat.

Rebi erre bőgni kezdett, de Anci nénje megígérte, szedünk hazafelé is, és majd nedves vattába bugyoláljuk a szárukat, úgy kibírják az utat. Rebi viszont tovább sírt, neki most kell a pipacs, abból akar koszorút fenni a fejére az esküvőre, és hiába csúfolta Szila, hogy hülyegyerek, mert a fejről is pont úgy potyognának le a szirmok, ő csak nem hagyta abba. Aztán Ionel bátyja kitalált egy versenyt, piros virágokat kellett felsorolni, aki többet tud, az nyer. Erre Szilával

duzzogni kezdtünk, hogy ez igazságtalan, mi muskátlin meg szegfűn kívül nem tudunk semmit, ezt csak Rebi nyerheti meg. Úgyhogy utána játszottunk még egy kört, egy autóalkatrészeset. Abban én nyertem, ami elég szegyen Szilának, mert Ionel bátyja az autószerelő, nem apa. A díj egy kocka csoki volt, amiből aztán több lett, de nem tudni, mennyi, mert a puffasztott rizses Poiana úgy megoldvadt a melegben, hogy törni nem lehetett, csak tépni.

Az úton még kártyáztunk sokat, és láttunk erdőt, ahol mindenik fának koromfekete a törzse, meg égigérő gyárkéményt Kiskapuson, nevettük is, hogy nem Kiskapus, Nagykéményes kéne legyen a neve. És haditervet is készítettünk a lopásra, a menyasszony cipőjét kellett majd az esküvőben elrabolnunk. Szóval izgalmas volt az út, csak a végére aludtunk el, az érkezésre nem is emlékszem.

Másnap reggel hatalmas sürgés-forgásra ébredtünk, már ott voltak a koszorúslányok, öltöztették Ritát. És fontak koszorút Rebi fejére margarétából, amit a ház melletti réten szedtek. Karcsi bátyjáék a város szélén laknak, azért van mellettük rét. Meg van tó is, ici-pici, úgy hívják, Csíki, pár lépésre pedig a strand, ami szintén tó, csak nagyobb és a vize sós. Ezt nem is igazán hittem, addig úgy tudtam, sós vize csak a tengernek van. Karcsi bátyja elmagyarázta, hogy Torda alatt só van a földben, azért van ott sóbánya, és azért lesznek sósak a tavak. Azt is mondta, ez a víz annyira fenntart, úszógumi nélkül sem süllyedek el. Másnap elvisz oda, és megtanít úszni, azt ígérte. Ettől igazán lázba jöttem, már el is képzeltem, hogyan fogom az óvodában a többieknek elmesélni.

Egyébként az esküvő is érdekes volt, csak nem a templomi, mert ott csendben kellett maradni. Legjobban a cipőlopást vártuk, de aztán kiderült, hogy a pohártörés még annál is érdekesebb. Az elején történik, mielőtt a vőlegény és a menyasszony az étterembe bevonulnak. Az ajtóban koccintanak, aztán földhöz vágják a poharat, ripityára törik az üveg, a padlót ellepi a szilánk, mintha csupa gyémánt volna.

Kitaláltuk, mi, gyerekek, hogy az étterem udvarán kellene rendezzünk egy esküvőt magunk között. Nekem főszerep nem kellett. Nem volt ott szép lány, csak egy kövér szeplős, annak nem akartam a férje lenni, de násznagynak jelentkeztem, földhöz szerettem volna vágni én is egy poharat. Az volt a terv, hogy bemegyünk, iszunk, aztán valahogy pohárral a kezünkben, feltűnés nélkül kiténfergünk. Igazából Szila rontott el mindent, mert ivás után a mellénye alá rejtette a poharat, és már iramodott volna meg, de Anci nénjének feltűnt a dudor, nyakon csípte, és kiszedte belőle a tervünket. Erre persze kaptunk egy jó szidást, beparancsoltak mindenkit a terembe.

De az végül nem is volt baj, mert már jött a leves, akkor kellett megejtsük a cipőlopást. Kifigyeltük, hogy a főasztalnál az abrosz leér egészen a földig, be lehet alá bújni észrevétlen. Sikeres is volt az akciónk, szerintem még Rita sem vette észre, mikor eltűnt a lábáról a cipő. A váltságdíjat kitalálni nem volt könnyű, de aztán a vőfély bácsi azt ajánlotta, kérjünk annyi üveg Colát, ahányan vagyunk, és belementünk. Azokat egész este meg se kezdtük, hazavittük zsákmánynak.

Másnap Szila mondta, ő úgy tudja, a Colával lehet robbantani, ki kellene derítsük, mi kell hozzá, vagy kísérletezzük ki. Engem viszont akkor már robbantás nem érdekelt, az úszást vártam. Szila csúfolkodott, hogy beszari vagyok, az a bajom, de még ez sem érdekelt. Reggeltől kérdezgettem, mikor megyünk végre a strandra, hogy megtanuljak úszni, de a felnőttek úgy döntöttek, csak ebéd után. Amíg ők sütik a húst, mi fürdünk a Csíkiban.

Fürdés előtt még segítettünk apáéknak tüzet gyújtani, mi vittük a fát a tűzhelyhez. Versenyeztünk, ki bír többet megemelni. Én négy nagy hasákkal egyensúlyoztam, Szila szintén, közben csúfolta Rebit, nála miért csak kettő van? Mire Rebi, hogy azért, hogy ne tántorogjak, mint te, és azzal Szilát jól meglökte. Ő elejtett mindent, az egyik hasáb pont a lábujjára esett, és sírni kezdett. Anyaaa, vonyította. Erre jött Anci nénye, Szila lábát ápolta, Rebit szidta, közben meg az egész munka rám maradt, egyedül hordtam oda az összes fát. Mondtam apának, jutalmul meg kellene engedje, hogy én gyűjtsam a tüzet, de azt mondta, ahhoz még nem vagyok elég nagy, viszont segíthetek majd forgatni a miccset.

Ropogott a tűz, mikor Sziláék a házból kijöttek. Rebin már fürdődressz volt, Szila lábán meg neylonzacskó befőttesgumival odaerősítve. Hogy ne fertőződjön be a sebem, mondta Szila büszkén, mint egy harcban megsérült katona. Gyorsan én is átöltöztem, azzal mentünk is be a vízbe. A Csíkinak iszapos volt az alja, azt onnan lehet tudni, hogy ragad. Játszottunk olyat, hogy ki bírja tovább levegő nélkül a víz alatt. Aztán Rebi és Szila ott hagytak, hogy átússzák a tavat.

Én közben megint lebuktam a víz alá, de már nyitott szemmel. Azt találtam ki, ha Torda alatt olyan sok a só, régen itt tenger lehetett, és akkor a tavak mélyén biztos találunk kagylókat. Olyat szerettem volna leginkább, amiben igazgyöngy is van, de a szimplának is örültem volna. Aztán eszembe jutott, hogy az igazi gyöngyhalászoknak hajójuk is van, ezért gyorsan kiszaladtam a partra, kértem egy papírt, és hajtogattam egyet. Erre már Sziláék is visszaértek, elmondtam nekik a tervet, és mutattam a hajót, amibe gyűjthetjük a gyöngyöket. Különösen Rebi lett lelkes.

A kutatást úgy csináltuk, hogy lebuktunk a víz alá, végigtapogattuk a tó fenekét egy részen, és felhoztunk mindent, ami a kezünkbe akadt. Én a sekélyebb részeken, Rebiék a mélyebbeken. Az első néhány kör sikertelen volt, csak kavicsokat hoztunk felszínre, de akadt köztük szép is, úgy döntöttünk, azokat megtartjuk. A hajóm viszont nem bírta meg akkora szállítmányt, ki kellett vonatnom a partra.

Ezalatt Szila lebukott, aztán feljött a hírrel, talált valami nagyot, csak erősen be van ragadva, még nem bírta kiásni. Az is eszembe jutott, hátha egy elsüllyedt kincsesláda. Másodszorra Szila mondta, hogy már megmozdult. Harmadszorra feljött vele, de csak egy nagy kő volt, azt tartotta diadalmasan a feje fölé, csorgott az iszap róla. Tartotta, tartotta, és addig csöpögött az iszap, egyszercsak megláttam, hogy szeme van. Aztán kezdett kilátszani a foga.

Futottunk a szülőkhöz elújságotlani. Koponyát találtunk, ez még a kagylónál is izgalmasabb! Ott ültek a tűzhely melletti lefödés alatt, terítették az asztalt,

itták a sört, és nevettek rajtam, milyen butaságokat beszélek. Erre érkezett Szila is a koponyával. Jajteddleazonnal, sivította Anci nénje, ahogy meglátta, és máris rángatta Szilát kezét mosni. Ott ült a koponya a fűben, mindenki körbeállta. Karcsi bátyja a füle tövét vakargatta, hogy ejsze rendőrt kéne hívni. Erre Marika néni, Karcsi bátyja felesége felháborodott, hogy a drága hús mind elég, a zöldségsalátát pedig megköpik a legyek, ha most kezdünk bolondkodni. Amíg a flekken nincs megéve, be ne tegye ide a lábát senki!

Szinte kész volt az étel, úgyhogy asztalhoz ültünk. Marika néni harsányan beszélt, mosolya az addiginál szélesebb volt, Karcsi bátyja vicceseket mondott, és nagyokat nevetett, de más nem igazán szólalt meg. A koponya ugyanott maradt, ahova Szila tette, oda-odasandítottunk néha. Észrevettem az asztalon egy csomag cigarettát, és az jutott eszembe, dughatnánk egyet a szájába, viccesen nézne ki. Megsúgtam a többieknek, elkezdtünk kuncogni, mire Anci nénje ránk förmedt, hogy tanuljunk meg viselkedni.

Ebéd után aztán Karcsi bátyja telefonált a rendőrségre, kijöttek. Nem értettem, mi történik pontosan, mert románul beszéltek. Egy-két kérdést tettek fel nekünk, arra Szila és Rebi felelt, aztán bevittek minket a házba mesefilmre nézni. Az ablakhoz lopózva próbáltuk kifigyelni, mit csinálnak, de csak álltak, beszélgettek, egyebet nem lehetett kivenni. Elhatároztuk, hogy kellene segítségünk a rejtélyt megoldani. Ha a rendőröket megelőzzük, talán még pénzjutalmat is kapunk.

Tanácskoztunk, mit kellene tenni. Abban egyetértettünk, hogy egy nyomozó nem alszik, mikor érdekes dolog történik, ezért éjszaka mindenképp ébren kell maradjunk. Hogy mi a következő lépés, arról akkor határozunk, mikor a házban már mindenkit elnyomott az álom. Sajnos már itt elbuktunk, lefekvés után Rebiék egyből elaludtak, csak én maradtam egy darabig ébren. Annyit elértem velem, hogy a szülőket sikerült kihallgassam.

Főleg Anci nénje susmutolt sokat. Valaki az esküvőn azt mondta neki, Marika néni öccse, a násznagy, maffiózó, a Nelu Mititelu klánjához tartozik. Ionel bátyja hüledezett, hogy lehet egy esküvőn vadidegenekkel ilyen hülyeségekről beszélni? Mire Anci nénje azt felelte, az embernek tudnia kell, hova keveredik. Magasságos Istenem, csak éppen tudjunk innen egy darabban elmenni, tette hozzá szinte sírva. Ez mende-monda, jelentette ki anya, viszont Marika néni apja szekus volt, az biztos, és ő egyebet nem mond, csak annyit, az esze mindenkinek arra van, hogy használja. Most már igazán hallgassatok el, förmedt rájuk Ionel bátyja, több sületlenséget ne hordjatok össze, lesz nyomozás, az kiderít mindent. Volt még egy kis hüppögés, és érthetetlen mormolás, aztán én is elaludtam.

Másnap hazamentünk, ezért nem tudtunk indítani Sziláékkal közös nyomozást. Nyár végén viszont levelet kaptunk Ritától, elküldték az esküvői fotót. Anya azt mondta, soha többé nem vesz térdig érő ruhát, úgy néz benne ki, mintha karika lába volna, pedig nem is az van neki. Egy rövid levél is volt a borítékban, köszönték, hogy velük ünnepeltünk, jól telt a nászút Mamaián,

meg a nyomozás is lezárult, kiderült, hogy első világháborús a koponya, ott volt akkoriban a front. Anya azt mondta, ő semmire sem venne mérget, egy igazi szekusnak még a sírból is elér a keze bárhova. De azért felhívja majd őket, hogy köszönje meg a fotót, csak előbb tegye el a kovászos uborkát, mert már megvan minden mosva, s a melegben megromlik, ha nem fog neki azonnal. Én arra gondoltam, tényleg ideje lenne magánnyomozónak felcsapni, és kideríteni, mi történt valójában. Kisülhet belőle valami érdekes is.

Husztli István: Mikolajív, Szilánkok-sorozat, 2022 (Képriport, MÚOSZ nagydíj, 1. helyezett)

„Közösséggé a közös történeteink tesznek bennünket”

Haramza Kristóf beszélget Borcsa Imolával

A kézdivásárhelyi fiatal író prózai alkotásai korántsem mindennapiak: első novelláskötete, a 2019-ben megjelent *Magnebéhat*, amelyért elnyerte az Írók Boltja Könyvösztöndíját és a Romániai Írók Szövetségének Debüt-díját, a lírikus szöveg zavartalan áramlásával rántja be és sodorja magával olvasóit. A következőkben ihletettségről, írói viszonyulásokról, valamint a pletyka műfajiságáról és funkciójáról beszélgettünk...

HARAMZA KRISTÓF: *Hogyan és mikor kaptál kedvet a mesterségedhez? Mi az, ami a szürke hétköznapokban megihlet téged?*

BORCSA IMOLA: Nehéz lenne kiemelni egyetlen pillanatot, az irodalom kisebb-nagyobb hangsúllyal mindig ott volt az életemben, lényegében mindig is írni akartam. Már gyerekként is folyton regényírásba fogtam, amit persze egy-két bekezdés után abba hagytam. Iskolás éveimben is írtam időnként karcolatot, részt vettem irodalmi versenyeken, másodéves egyetemistaként pedig a kolozsvári *Korunk* folyóirat kreatív írásműhelyének voltam a résztvevője, amit Balázs Imre József vezetett. Az igazi fordulópontot azonban az egyetem jelentette, akkor vált komoly elhatározássá bennem, hogy én ezzel szeretnék foglalkozni, és ezután kezdtem közölni irodalmi lapokban.

Hogy mi ihlet meg? Azt hiszem, éppen a szürkeségben rejtőző színek. Még ha világrengető dolgok nem is történnek velünk (egészen a világjárványig úgy tűnt, a mi generációnknak nem jut semmi nagy horderejű, megírásra váró esemény), mindenkinek az élete tele van izgalmas történetekkel, csak épp meg kell hallani azokat. Azt hiszem, a befogadó részéről érdeklődés, nyitottság, a mesélő részéről pedig elbeszélői tehetség kérdése, hogy mi tűnik érdekesnek. Egyébként pedig, mióta komolyan foglalkozom prózaírással, egy nagy ráeszmélés számomra, hogy az ihlet nem valami misztikus dolog, ami akaratomon kívül tör ránk feltartóztatathatlan erővel; valójában többnyire a figyelem hívja elő az ötleteket.

– *A művészet és ezen belül a szépírás berkeit járva egyre többször találkozom a belefeledkezés és az önkívület kifejezéseivel. Mint prózai alkat, számodra mennyire tudatos, tervezett az alkotás folyamata, illetve mennyiben engedsz a spontaneitásnak?*

– Műfajtól függ. Novellát általában előzetes tervezés nélkül szoktam írni. Pillanatnyi hangulat, félmondat, különleges látvány elindít valamit, aztán szinte

csak hagyom menni a történetet a maga útján. A novella nem egy nagy, komplex egység, ahol sok szálát kellene összetartani, ezért „büntetlenül” lehet engedni a spontaneitásnak. A regényírás egészen más terep. Aprólékos, minden részletre kiterjedő tervezés kell megelőzze az írás elkezdését. A novellafüzér pedig egy áldásos átmenet a kettő között, ahol kiélvezhetjük egy világ építgetésének örömet anélkül, hogy különösebben ráfeszülnénk a hibátlan tervezésre.

– *Térjünk rá a Magnebéhatra! Novelláskötetedben a régi történetek és kusza visszaemlékezések fonalát szövögeti Elvira néni, a kisvárosi gyógyszerészár mindentudó takarító-nője. Milyen élményed, viszonyulásod fűződik az ő alakjához?*

– Nem is olyan könnyű erre választ adnom, hiszen a viszonyulásom az *Elvira* nénikhez az évek során változott, a fordulatot éppen a kötet ötletének megszületése hozta. Serdülőként, egyetemistaként ezekre a mindentudókra nem igazán figyeltem, némi fennhéjázással nyugtáztam, hogy engem a pletykák nem érdekelnek. Aztán ahogy nyolc év kolozsvári lét után visszakerültem a szülővárosomba, nagyon szembeötlő különbség volt, hogy itthon mekkora súlya van a pletykának (akkoriban ezt a kisváros és nagyváros különbségeként érzékeltem, de időközben rájöttem, hogy ebben nem vagy csak részlegesen volt igazam). Ezért úgy döntöttem, ennek fontos szerepe kell legyen a novelláskötetemben. És ekkor jött a változás, elkezdtem kíváncsisággal figyelni, élvezettel hallgatni őket. Egy vérbeli pletykásnak nemcsak a történetei szaftosak, az általa használt nyelvi fordulatok is találékonyak, ez különösen izgalmas volt számomra az úgynevezett „kutatómunka” során. Ráadásul ők egy kisváros vagy falu emlékezete, ez pedig azért fontos, mert közösséggé a közös történeteink tesznek bennünket, és ott vagyunk otthon, ahol ismerjük ezeket.

– *Műfaji és narratív szempontból is tehát a pletykáké a főszerep. Mit gondolsz azonban magáról a jelenségről? Lehet-e jóra fordítani az innen-onnan vett híradást, és mi szükség van egyáltalán a technika korában a „nép nyelvére”?*

– A pletykára általában negatív jelenséggként tekintünk, és kétségtelen, hogy lehet romboló hatása, de a társadalomban betöltött szerepe és jelentősége ennél jóval sokrétűbb. Ennek szakirodalma is van, én Szvetelszky Zsuzsanna doktori disszertációjából olvastam, mikor a kötetre készültem, az világított meg számomra fontos aspektusokat. Hogy például a pletyka segíti az egyént az eligazodásban egy bizonyos közösségen belül, hiszen a pletyka alapja a norma-szegés, így következtethetünk arra, hogy bizonyos helyzetekben mi az elvárt viselkedésforma, vagy feltérképezhetjük a tagok közti viszonyokat. Szóval szükség van rá, és azzal, hogy épp a technika korát éljük, csak újabb csatornákat kaptunk, ahol áramolhat az információ, de ez a lényegén nem változtat.

– *Csődbe vitt gyáarak, betelepült munkások, elfeledett vagy ki nem beszélt családi tragédiák. A '90-es évek szomorúságos történeti ellenére is egyre inkább kötődhetünk az elbeszélt kisváros lakóihoz, mintha azok mindig is „a mi szomszédunkban éltek volna”. Mi lehet a titka ennek a személytelen korszakba vetett személyes kapcsolódásnak?*

– Én a kilencvenes években voltam gyerek, nyilván nem értettem a nagy összefüggéseket akkoriban, de valahogy mégis azt a világot ittam magamba,

s a személyes kapcsolódásom is innen ered. Kiszélesítve ezt, azt gondolom, hogy a kilencvenes évek még most is éreztetik a hatásukat, az akkoriban elindult folyamatok teljesedtek ki a kétezer-kétezertízes évekre, ráadásul ezek a volt kommunista blokk országaiban eléggé hasonlóak. Hogy ne csak általánosságban beszéljek, az ipar bedőlése hatalmas kitelepedési hullámot indított el, vagy a ma sikeres üzletemberei a kilencvenes évek talpraesett kisvállalkozói, akik akkoriban jól tudták beazonosítani a piaci réseket annak ellenére, hogy valószínűleg kezdetben ők sem voltak különösképp tisztában a piacgazdaság fogalmaival. A politikumba vetett bizalom csökkenésének a gyökerei szerintem szintén valahol abban az időszakban keresendők, hiszen nálunk, Romániában például a választási részvétel 1990-től folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Ezek a folyamatok s a megmutatkozásaik a kisember szintjén mindannyiunk számára ismerősek, éppen ezért nem nehéz kapcsolódni ezekhez a történetekhez.

- Milyen tervekkel indulsz a közeljövőbe? Melyek azok a megvalósításra váró ötletek, amikről még csak susmorognak az „internet népei”?

- Jelenleg főként novellákon dolgozom. Ezek közül van néhány, amelyek egymással összekapcsolódnak, kezdenek egymásra épülni, olyan is akad, amelynek a szereplői egyértelműen regénybe kíváncskoznak. Ám a következő kötetnek nem feltétlenül akarok regényt vagy konceptkötetet, egyszerűen „csak” szeretnék jó novellákat írni, és azokat egybegyűjteni.

HARAMZA KRISTÓF (1996) író, publicista. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) Irodalomtudományi Doktori Iskola doktorandusz-hallgatója. Kötete: *Tanúságtévők* (2020).

„néhány tévelygő lepke”

(Borcsa Imola: *Magnebéhat*)

Borcsa Imola Kézdivásárhelyen született 1990-ben, ahol máig dolgozik gyógyszerészként, ha helyesek az ismereteim. Debütáló kötete 2019-ben jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában, a következő években folyóiratokban publikált, és jelenleg is egy regényen dolgozik a háttérben. Ha tehát irodalmi munkásságát termékenysége felől közelítenénk meg, meglepőnek tűnhetne, hogy a Hangpróba hatodik díszvendége mégis ő – ám ha bemutatkozó novelláskötetét olvassuk, máris érvényessé válik szerepeltetése. A *Magnebéhat* címet viselő korpusz ugyanis kiemelkedő minőségben transzformálta a hétköznapi, kisvárosi pletykákat irodalmi szöveggé, és mutatta meg, hogy egy gyakorlott pletykázó fantáziája olykor túlszárnyalja még egy író képzeletvilágát is. A kötet énelbeszélője, aki nemrég költözött a kisvárosba, és kezdte meg munkáját az ottani gyógyszertárban, szinte csak hallgat a történetek alatt, figyelmes és jó közönsége az idős Elvira néni meséinek, aki rázúdítja a fiatal lányra a község ügyes-bajos dolgait – és alternatív történetét –, holott az első mondat, ami elhagyja a száját, önmeghatározó állítás: „nem vagyok én pletykás, gyógyszerésznő, nem azért mondom”¹. De akkor miért is kezd bele? Ismeretes, hogy a pletyka szó archaikus töve (a ‘plet’) etimológiai szempontból a ‘sző’, ‘fon’, ‘hálóz’ jelentéseket foglalta magában,² amik igencsak közel állnak a szépírói tevékenységhez, így metafikciós indíttatásúnak is tekinthetjük a pletyka térhódítását a novellákban. Miközben a szöveg fikciós szintjén Elvira néni történetei elevenednek meg és bontakoznak ki egyre inkább, a novellák mélyrétegeiben a történetképzés mechanizmusai tárulnak fel; az idős takarítónő tehát a valós szerző (novellaíró) rezonőre lesz. Mindaz, amit a szépíró végbevisz, Elvira pletykáin keresztül új fénytörésbe kerül, és az irodalomról tett állításokként is értelmezhetővé

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, doktorandusz.

1 Borcsa Imola: *Magnebéhat*. Budapest, 2019, Napkút Kiadó, 5.

2 Szvetelszky Zsuzsanna: A pletyka mozgásformáinak irodalmi ábrázolásai. *Holmi*, 2002 augusztus.

<https://www.holmi.org/2002/08/szvetelszky-zsuzsanna-a-pletyka-mozgasformainak-irodalmi-abrazolasai> Utoljára megtekintve: 2023. május 3.

válik. A következőkben szoros olvasással azt próbálom megragadni, minek látszik az irodalom a pletyka szemüvegén keresztül.

A *Lázadás* című nyitónovella a hetedik séta a fikció erdejében. Elvira néni az új, magát még idegenül érző patikuslányt kíséri haza, miközben terjedelmes előadást tart arról, hogy mindenki hibázik (az is, aki külföldi munkavállalókat használ ki, mint elbeszélésének főhőse). Ha szerkezeti szempontból vizsgáljuk akár a novellát, akár a bennfoglalt pletykát, azt látjuk, hogy tökéletesen komponált, mind a két műfaj kívánalmainak eleget tesz. Mint novella, egy nagyon tömör történetet mesél el, kevés alakot szerepeltet, és csattanóval zárul – mint pletyka retorikailag kiforrott, színesíti a történetet, megjeleníti a szubjektív aspektust; a kettő összjátékában pedig feltáruznak azok az eszközök, amik megtörik vagy épp kiszolgálják valamelyik műfajt. Ezekon a részeken érhetőek tetten a szöveget működtető erők, sőt, e helyeken válik világossá, hogy az alkotás hatása elválaszthatatlan az önleplező vagy stílustörő elemektől. A novella és a pletyka egyaránt előnyben részesíti a tömörséget, ennek megfelelően rögtön a felütésben elhangzik a „tanulság” (pletyka), illetőleg „téma” (novella): „mindenki hibázik az elején”. Az alakteremtés ugyanilyen gyorsasággal következik, sőt egy félmondatban Elvira néni fel is skicceli a hősök élethelyzetét – a valaha szebb időket (és jóval több pénzt) látott házaspár élete félresiklott, amit a feleség folytonosan panaszol, mert férje „[a] textilgyárat vezette, a kommunizmusból belé egyenest a csődbe.”³ Az olvasó a gyógyszerésznővel tud azonosulni, hiszen minden elbeszélés, regény, amit a kezünkbe veszünk, egy új, idegen világot tár/épít fel, ahol kezdetben nem könnyű fogódzókat találni, úgy érezhetjük magunkat, mint az énelbeszélő, aki azt gondolja, „egyedül biztosan eltévedtem volna”. Ekkor lép színre a segítő útítárs, a környéket tökéletesen ismerő Elvira néni – másként a narrátor. Már az *Isteni színjáték* óta szüksége van az olvasónak kísérőre, hiszen a történetek olyannyira rétegzettek, többarcúak, hogy létfontosságú egy elbeszélő, aki hierarchizál és rendet teremt a szövegek fontosságát illetően. Ám minél több szöveg mosódik egybe, annál inkább előtérbe kerül a történet fikciós mivolta, amiben az elbeszélői szöveg sem megbízhatóbb a többinél; bár Elvira hisz a saját *verziója igazában* (mind a két kulcsszó külön kurziválandó), mégis kénytelen kitérni más aspektusokra (vesd össze: „Eta feszt hajtogatja”, „Öcsi szerint”, „csak onnét tudom”, illetve „hozzájuk eljutott a hír”). Az elbeszélés érvényessége főként a technikai megalkotottságban rejlik, a retorikai felépítettség szavatolja a narratori szöveg hitelességét – a pletyka esetében az előadás mikéntjében rejlik a hitelesség (a késleltetésben, amíg Elvira orrot fúj, a kérelhetetlenségben, hogy a szembeszél dacára is elmondja a mesét, az állandó epizód kitérőkben, melyekkel a saját igazát kívánja alátámasztani, még ha sok közülük nincs is a főtörténethez). Ezután válik egyértelművé, milyen mintaolvasót kíván meg a pletyka, közvetetten pedig Borcsa Imola: olyat, aki átadja magát a mesehallgatás örömeinek, aki mindent elfogad átmenetileg, aki nem nehezelt

3 Borcsa, i. m., 5.

azért, mert a szépirodalmi mű a saját törvényszerűségei szerint működik, s minden elbizonytalanító mozzanat ellenére önmagát legitimálja. Ezért sérti Elvira nénit az énelbeszélő kételkedése, holott meséje nem egyenesen arányos a valósággal, ahhoz csak sokszoros áttételeken kapcsolódik („szóról szóra ezt mondta az aljas, Siklódi Manyika hallotta a sógornőjétől”).⁴ A *Lázadás* ilyenképpen elsősorban a művészet-művész öntörvényűségét példázza, ezt köríti a munkások története, és nem fordítva.

Rácz Christine szemléletes megfogalmazása szerint „a pletykát talán a pókhálóhoz lehet hasonlítani: hálózatot képez, melynek áldozata éppúgy, akár a pókhálóba ragadt légy, képtelen mozdulni, nem bír kiszabadulni belőle”.⁵ A *Naplemente* című novella bebizonyítja számunkra, hogy az elbeszélés hőse szintén egy körbezárt, szabad akarattal nélküli fiktív figura, akit a végsőkig determinál a szépíró fantáziája: azt mondja, amit a szájába adnak, úgy cselekszik, mint egy marionettbábu, és megítélése is a szerző tollán múlik – szintúgy, mint a pletykák alakjai. Borcsa Imola történetében több példát is láthatunk arra, hogy a közös rosszindulat, a másik megvetése milyen erős kapcsolatot sző a pletykázók közé, és hogy a tény (bezárják az öregotthont) csak másodlagos fontosságú, kiindulópontként szolgál, mert nem az objektív oldala válik lényegessé, hanem a tény mögé beszivárgó szubjektív érzelmek (legyen az gúnyolódás, amiért valaki felsül, az idegenek lenézése vagy a valódi borzalom sejtetése). Hamar Béla, az intézet igazgatója könnyedén ragad bele a „pókhálóba”, ahogyan az énelbeszélő is, akinek az egyetlen biztos pontja egy újság szalagcíme, két kolléganője pletykája mégis alapjaiban meghatározza azt, hogyan lássa az új város népét és életét. A pletykának van egy erős negatív energiája, amit nagyon nehéz elkerülni, mint a *Titanic* című novella is bizonyítja, még a pletykázó is lehet(ett) az áldozata, sokszor visszaüthet, elvégre bosszúteremtő műfaj. Ráadásaként oda rúg, ahol az embernek a legjobban fáj, Elvira néninek például a visszaszalagolt családi életét és a belső titkait kezdi ki. Ezen a ponton szétválik a novella, ugyanis a *Titanic* mint elbeszélés egy szép, vágyott múlt reményét és vízióját hordozza, Elvira néni sajátos magyarázatát és történetét a dédnagyapa eltűnéséről, családjára különlegességéről (hiszen rokona a Titanicon halt meg), és a közelebbi múlt ellensúlyozására alkalmas. Egy jó történet, ami, ha feledtetni nem is, de csorbítani képes a gyermekek viszálykodása, a fiának felelőtlensége felett érzett csalódottságán.

A kötetben a címadó szó csupán egyszer, *A csodadoktor* című novellában hangzik el. Akkor veszi be az egyik szereplő, amikor egy idegen érkezik a városba, akiről napok alatt sem lehet kideríteni semmit; úgy tűnik, a nemtudás, a bizonytalanság nagyfokú stresszt okoz, idegessé válnak a lakosok, amit

4 Borcsa, i. m., 8.

5 Rácz Christine: „A szavak tettek”. *ExSymposion*, 2001. november 1.
https://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=8222a-szavak-tettekquot1_415, Utoljára megtekintve: 2023. május 3.

leginkább a pletykák tudnak feloldani. Borcsa Imola jól megteremtett városi miliójében, atmoszférájában nem férnek meg a titkok, mindenki élete elbeszélés tárgyává válik, éppen ezért a „magnebéhat” tulajdonképpen a pletyka, a magánügyek utáni leskelődés és annak kitergetése. Amikor az idegen leparkol a város határán lakókocsijával, és bezárkózik, a közelben levőket frusztrálja, hogy ilyen megtörténhet: „Évike kolléganője biztosra vette, hogy készül valamire, mert szerinte rendes ember nem parkol napokig egy idegen városban a mező szélén, csak aki forgat a fejében valamit, úgyhogy estére már olyan ideges volt, muszáj volt békápon egy magnebéhatot”.⁶ A *tolmács* című ötödik novellában – azaz a kötetnek a felénél – Elvira néni éppen belekezdene a Bertalan doktorról szóló történetébe, amikor a gyógyszerésznő hirtelen magához ragadja a mesélő szerepét, és a sebész lányának általa ismert életét mutatja be részletesen a takarítónak. Miközben egy üldözési mániából kialakult összeomlásig vázolja a történeteket, megfigyelhető, milyen különbségek határolják el egymástól az énelbeszélőt, illetve a közvetett elbeszélőt. Míg a gyógyszerésznő története kerek egész, lineárisan halad, nem törik meg és nyelvileg letisztult, összetett képet ad a hallgatóságnak és többszörösen árnyalt (vagyis egy jól megalkotott elbeszélés), addig a kollokvialis nyelvet használó Elvira néni csapongóbb, asszociatív módon mesél, története a helyi legendák atmoszféráját viseli magán, és célja inkább egyfajta közösségi élmény megteremtése (vagyis ízig-vérig valódi pletyka). Tulajdonképpen eltérő a két narrátor pragmatikai szemlélete. Elvira néni mint közvetett narrátor barátságos akar lenni, illetve saját magányát oldaná fel, jelentőségét emelné azzal, hogy történeteit előadja – az énelbeszélő számára a pletykálás ismeretátadásra szolgál, kevésbé bizalmas jellegű. Bizonyos mértékig hozzáállásuk elkülöníti a két generációt egymástól, Elvira néni vidáman cserfes, míg a gyógyszerésznő hidegen logikus. Emiatt működik a történet végi csattanó, amikor a takarítónő esik át az énelbeszélő szerepébe: „a sebésznek a leánya, szólalt meg zavart tekintettel, amint befejeztem, egyetem után kiment Luxemburgba. Nem sokra rá volt egy balesete. Meghalt. Van annak tizenöt éve is.”⁷

A *Májusi rózsza* szintén egyféle fordulópontot jelent, talán nem véletlen, hogy a novelláskötet közepén helyezkedik el *A tolmács* című darabbal, mellyel választóvonalat húz az első és utolsó négy novella közé. Elvira néni a község német-tanárának fiatalkorát beszéli el, amikor a külföldi kalandokhoz érve szinte szóról szóra felmondja azt, ami – egy korábbi novella szerint – a fiával történt Amerikában. Az elbeszélés elemei ugyanazok (mindenes lesz egy lakókocsi-parkban, az erdőben tűz üt ki, egy tornateremben nyomorog, villanyt szerel, amikor földrengés rázza fel a környéket, épp átér egy hídon, amit elvisz az áradat), ami kétféle olvasatot támogat. Lehetséges, hogy a két fiatalember megpróbáltatásai valósak ugyan, de összemosódnak a takarítónő fejében, vagy kitaláltak, és azért ismétlődnek, mert annyira hiányzik Elvira néninek a fia, hogy

6 Borcsa, i. m., 26.

7 Borcsa, i. m., 37.

néhány részletet beleszó mások életeseményei közé is, holott Imrével sem történtek meg. A takarítónőt már jó ideje, még özvegysége előtt magára hagyták gyermekei, könnyedén előfordulhat, hogy gyerekeiről semmit sem tud, és a róluk való mesélés ezt az űrt tölti ki, afféle gyászmunka eredménye. Nem véletlen talán, hogy a fia történetével kezdődő novella a Titanicon elhunyt felmenőjével végződik – rokonítja a két történetet, hogy a képzelet szüleményének tűnnek. Ha így olvasnánk érvényesen a novellát, arra következtethetnénk, hogy Elvira számára a mesélés az önkifejezés és -kiteljesítés eszköze, hiszen előadása közben magányát hallgatóságra cseréli. Az irodalomnak, véleményem szerint, hasonló a funkciója, az írás részben mindig önfeltárás is, ahogy a művész élményeiből s tapasztalataiból táplálkozva felépül egy-egy alkotás, ugyanilyen módon a fantázia is megteremti a maga valóságát. A művészeti alkotás esszenciája a szöveg szimbolikus síkján közelíthető meg: bár májusban nem hajt a rózsa, művirágokkal elhitethető, hogy a természet már pompázik – mindaddig, míg a műrózsák megszólalásig hasonlítanak az igaziakra. Ha például kékek, az illúzió szertefoszlik. Az irodalmi szöveg addig működik igazán a *Magnebéhat* szerint, míg ügyesen egyensúlyozik a valóság-fikció határán.

A *kráter* című kisprózában szintén kiemelt fontosságú, hogy a kellő mértékben hihető és valószerű legyen a feltevés, melyről a pletyka szól. A téma a népszerű városi legendák egyike – az általában történelmi és politikai okokra visszavezethető kérdés, hogy a nagyobb községek, városok alatt vajon rejtőznek-e titkos alagutak vagy kisajátított barlangrendszerek. A történelmi vonatkozású pletyka ezen a ponton megváltoztatja a műfaj korábbi egyneműségét, és az emberek magánéletének, problémáinak kitergetése helyett a közösség felé fordul, és a közös (várostörténeti) múltra irányul. Az út beomlását követően a lakosokat újra a bűvkörébe ejti az ősi rejtély, hogy vannak-e földalatti járatok, sőt, hogy az alagutakba rejtett kincsek – hiszen mit érne a misztérium drágakövek és aranyékszerek nélkül – előkerülnek-e. Az esemény kitüntető szerepe mégis abból következik, hogy egy városi legenda hihetővé válik, feltáruznak a mélyebb rétegek, és a lakók, akár hittek eddig benne, akár nem, közelebb kerülnek a titok leleplezéséhez. Ha metafikcióként értelmezzük ezt a különleges esetet, a pletyka és a szépirodalmi fikció azon közös pontja hangsúlyozódik, ami a felszín alá való bepillantásként ragadható meg. Mindkét műfaj törekszik arra, hogy a láthatón és tudhatón túl merészkedjen; a pletykát az összefüggések és az elrejtett mozzanatok hívják életre (még akkor is, ha a pletykázó saját fantáziája egészíti ki a hiátusokat), az irodalom és más művészeti ágak pedig mindig is törekedtek arra, hogy valami esszenciális és megfoghatatlan tapasztalatot közvetítsenek és tegyenek átélhetővé. Ám *A kráter* című novella arra is rámutat, hogy ez a tudás megbízhatatlan, inkább a hit tartja fenn, minthogy szilárd lábakon állna, ahogy Elvira is fogalmaz: „nem mintha lehetne tudni egészen pontosan, mik történtek, mert a beszéd sok, de az alapja kevés”.⁸ Ezt az állítást szorosan követi még egy,

8 Borcsa, i. m., 48.

melyben a népi hiedelem bizonytalanságát emeli ki, amit rögvest demonstrál is a zöldséggel folytatott párbeszédében, ahol megerősítést kér az egyik részletet illetően, ám éppen cáfolatot kap: „oda se hallgasson, ejsze jobban tudom”.⁹ Amíg a pletykázók elvesznek a részletekben és a saját igazuk megerősítésén munkálkodnak, az információ lényegi részét veszítik el, hiszen nem derül ki a pletykában szereplő lányról, hogy mi törtéte össze annyira, hogy a városból elköltözzön – bár az irodalmi szöveg szerzője belebegteti a választ (megerősíthették)...

Bár leginkább a külsínhez tartozik, nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a pletykázó és a szépiró (művész) személyének az általa kifejtett tevékenység rangot ad. Nem mindig hálás és örömteli szerep ez, hiszen az (elviékben) szabadon gondolkodó író történelmi-politikai célból ugyanolyan atrocitások érhetik, mint a falu pletykásait, ugyanakkor segítséget nyújtanak, ha „a sötétlő erdőbe” jutottunk. Elvira néni pozícióját szintén megerősíti, ha türelmetlenül várják épp az ő szavait és ismereteit. A *Miss Jupiter* és a *Hőlégballont mindenkinek!* főként az elbeszélői státusról szólnak, nem arról, ahogy valaki ezt a „rangot” élvezzi s sütkérezik a fényében, hanem a megelégedettségről, amit mesélés közben érez a pletykázó és író, a nyugalomról, hogy fellelt egy helyet, ahol kiteljesedhet. Elvira néni életéről és identitásáról nagyon keveset tudunk meg, de az vitán felül áll, hogy amint belekezd egy történetbe, elmosolyodik, felélénkül a hangja és életerejé megnő. „Mikor nem írok verset, nem vagyok”, fogalmazta meg Petri György azt a tapasztalatot, ami a pletykázóban és az íróban közös; akkor esik egybe önmagával pontosan, amikor mesél. A többi mit érdekelné?

Főleg akkor, ha történetei alternatívák, a valóság és fikció keverékei, ha az elbeszélés csak addig érvényes, míg be nem fejeződik. Az utójátékban világossá válik, hogy szinte végtelen permutációban összeállhattak volna az egyes novellák, hogy a szépirodalmi alkotás és a pletyka minden látszólagossága ellenére lezárhatatlan. Az utolsó, *Átvonulás* című novella elbeszélője egy új, omnipotens narrátor, akiben bár felismerhető Elvira és az énelbeszélő, mégsem azonos velük. A takarítónál jóval semlegesebb modalitásban szólal meg, a gyógyszerésznőnél pedig nagyobb rálátása van a városra és a lakosokra. Kameraként fürkészi őket, de az érzelmeiket és gondolataikat is közvetíti. A kollázs-technika jellemzi, szinte minden korábbi novellát felidéz, egy történetben szerepeltet mindenkit, és még jobban összemossa a történetelemeket. Eközben kivezet minket a fikció erdejéből, keretet, egyben ellentétet hozva létre az első novellával. Az *Átvonulás*ban egy lepkehad száll át a város felett, melynek lakói hitetlenkedve bámulják a ritka és rejtélyes jelenséget. Óhatatlanul a pillangóhatás juthat eszünkbe a lepkehadról, megannyi történeteszilánk áll össze önkényesen és teljesen véletlenszerűen, amiből végül a pletyka, illetve az irodalmi mű is megszületik. Ezt támasztja alá, hogy minden lényeges momentumot felidéz a lepkevonulás, hiszen érinti a meteoállomást, ahol a csodadoktor parkolt lakókocsijával,

9 Borcsa, i. m., 49.

de a patika felett is elszállnak. Alattuk tart haza a tolmácsolásból a némettanár, miközben az éttermi asztalon a szél meglebbenti az öregotthonról hírt adó újságot. Vannak olyan jelentésszerű elemek, amik egy-egy alak gondolataiból szűrődnek ki, és így utalnak vissza valamelyik novellára (ilyen a férfitársaság-kék, korábban bugyikék Dacia, Görögország vagy Németország), eseményre (a villanyszerelő férfitársaság vagy a lakókocsiparkos évek). Amint egy tömbként átvonul előttünk a kötet összes története, elhalkulnak az utólagos gondolataink, kissé ülepszik a hatás (vagyis a lemaradt pillangók is követik a rajt), úgy érezheti az olvasó, hogy a lezárhatatlant felfüggeszteni lehetett csupán. Borcsa Imola hasonlóan adomázó kedvű mestere, Mikszáth Kálmán ugyanígy keretezte *A jó palócok* a harangzúgás beiktatásával. A koncepció és az szépírói motivációk rokonságán túl azért is említhető a néhai előd neve, mert ahogy *A jó palócok*, a *Magnebáth* is nyitott tudott maradni minden kötöttsége ellenére.

Alázattal és becsülettel

Venczel József az 1921-es erdélyi román földreformról

(2. rész)

A román agrárreformok

A román államépítés minden fontos szakaszában egy-egy földreformot is elfogadtak. Az elsőt A. I. Cuza fejedelem idején, 1864-ben, miután 1863-ban a román egyháztól jelentős földtulajdont vettek el. A világháborút követően nem egy, hanem több földreformtörvényt fogadott el a bukaresti parlament: a Besszarábiára vonatkozó törvényt 1920. március 13-án, az Ókirályság területére vonatkozó 1921. július 17-én, a frissen megszerzett nyugati területekre (Erdély, Bánság, Partium, Máramaros) vonatkozót pedig július 30-án. Az 1945-ös földreform a kor szellemét követte, román érdekek szerint, és ezzel kapcsolatosan is felmerül a kérdés, hogy a jogszabály elsősorban gazdaságpolitikai vagy kisebbségpolitikai célokat követett-e? (Vincze 1996.) Az a tény, hogy az egyes országrészek földreformját külön törvényekkel szabályozták, nemcsak azzal magyarázható, hogy az egyes régiókban a természeti viszonyok eltérőek, illetve léteztek birtokmegosztási különbségek is, hanem – talán: elsődlegesen – azzal, hogy eltérőek voltak a földreform-törvények nemzetpolitikai célkitűzései. Már akkor sokan vitatták a román kormányzati propaganda állítását, tételesen azt, hogy a földreform Erdélyben megszüntette a magyar feudalizmust, és helyébe virágzó demokrácia alapját vetette meg.

Vintilă Brătianu, Nagyrománia tekintélyes gazdasági szakértője, a román liberálisok egyik vezetője fogalmazta meg a liberális párt gazdaságpolitikájának alapelveit. Jelszava, az „önmagunk által” („prin noi înșine”) tulajdonképpen a nemzeti alapelvekhez alkalmazott román gazdaságpolitikát szimbolizálta. Vallotta: a román államot „az integrális nacionalizmus” jegyében kell működtetni, vagyis a román népgazdasági, pénzügyi, közművelődési és társadalmi tevékenységet kell védelmezni és irányítani. Mivel az országban mindig éltek, olykor jelentős lélekszámban, kisebbségek, a gazdaságpolitikában elsődleges, hogy „az ország gazdasági gyümölcsozásában a román elem számára adott

BODÓ BARNÁ (1948) politológus, ny. egyetemi docens, közíró, szerkesztő, ismeretterjesztő szakíró.

előnyök" létezzenek (idézi Hunyadi 2000: 323). Ebben a kontextusban egyértelmű, hogy a kisebbségi kérdés, a kisebbségek léte önmagában befolyásolta a 20. századi román gazdaság- és társadalompolitika alakítását. A román források nem jelzik, hogy létezett az országban az itt élő kisebbségekkel (zsidók, magyarok, németek) szembeni, illetve a külföldi befolyástól való bizonyos félelem.

Az erdélyi földreform általános célja volt, hogy minél inkább kitágítsák a kisajátítandó birtokok körét. Az agrárreform végrehajtására a földművelésügyi minisztérium mellé létrehozták a Birtokügyi Bizottságot (Comitetul Agrar), ez volt a minisztérium legfőbb tanácsadó szerve a kisajátításokkal és a földosztással kapcsolatos kérdésekben. A kisajátító hatóságok a járási kisajátító bizottság (Comisiunea de ocol pentru expropriere) és a megyei kisajátító bizottság (Comisiunea județeană de expropriere) voltak. A földosztó hatóságok a helyi bizottság (Comitetul local), a járási földosztó bizottság (Comisiunea de ocol pentru improprietărire) és a megyei földosztó bizottság (Comisiunea județeană pentru improprietărire) voltak. A földbirtokosokat, képviselőtüket kizárták mind a kisajátítási, mind a földosztási bizottságokból.

Közép-Kelet-Európa országaiban a nagybirtokrendszert a világháborúk közötti időben számolták fel, és a reformok mindenütt sok vitát váltottak ki. A földreformok különböztek alapelveik és végrehajtási módjukat illetően is. A kortárs Sebess Dénes (1925) a reformokat kategorizálta, szerinte léteztek mérsékelt és radikális, az alapelveket illetően szociális irányú, nacionalista, illetve offenzív és defenzív földreformok. (Idézi Marchut 2015: 113.) A romániai földreformok a szakirodalom szerint a radikálisak közé tartoztak, végrehajtásuk gyorsnak volt mondható. De a legfontosabb, amit Venczel József bizonyított minden kétséget kizáró módon, hogy az erdélyi földreform kisebbségellenes, hiszen több ponton a kisebbségi (magyar és német) tulajdonosok a románokétól eltérő, azoknál sokkal kedvezőtlenebb elbánásban részesültek.

Az erdélyi román földbirtokreform (Kolozsvár, 1942, Erdélyi Tudományos Intézet) Venczel egyetlen életében megjelent kötete. A földreformmal a kötet megjelenését megelőzően több tanulmányban foglalkozott. Munkáinak hitelessége vitán felüli: az EMGE keretében 1941–42-ben harmincfős kutatócsoporttal dolgozott, a gyűjtött információk birtokában pontos adatokkal tudta bizonyítani az impériumváltás utáni birtokszerkezet-átrendezés lefelé nivelláló és nemzetiségellenes voltát. Kimutatta, hogy az akkori román döntéshozókat elsősorban politikai és nemzeti elfogultság és nem a gazdasági-társadalmi szükségszerűség vezérelte akkor, amikor kidolgozták azt a törvényt, mely sem a középbirtokosságot, sem az egyházi, községi, közbirtokossági, iskolai és alapítványi birtokot, vagyis semmit nem kímélt, ha az magyar volt.

Az 1921-es erdélyi földreformról írt könyvét Venczel József így kezdi: „Az elmúlt két évtized magyar-román vitájának kétségkívül a legkényesebb és a legtöbbet hánytorgatott kérdése az erdélyi földbirtokreform: hatalmas irodalom alakult ki körülötte (román bibliográfiák 384 olyan cikkre, tanulmányra és könyvre utalnak, amelyek mind a földreformot tárgyalják); a világháború utáni

Európa sorsát intéző nemzetközi fórumok is kénytelenek többször és nagyobb figyelemmel foglalkozni vele; s részben ebből született meg az az egész európai közvéleményt érdeklő nemzetközi jogvita, amelyet közvéleményünk helytelenül 'optánsper'-ként ismer" (Venczel 1942: 3). Arra nem utal Venczel, hogy a másik két 1921-es román földtörvény romániai szakirodalma mekkora, de abban biztosak lehetünk, hogy jóval elmarad az erdélyire fordított közfigyelemtől. Ennek oka, hogy kisebbségpolitikai indíttatása leginkább az erdélyinek volt, még akkor is, ha Besszarábia lakossága is etnikailag kevert.

A kötet struktúrája (nincs tartalomjegyzék): Bevezető: Az erdélyi román földbirtokreform. I. Az erdélyi román földtörvény. II. Az erdélyi román földreformtörvény az óromániai földtörvény tükrében. III. Erdély és a román Ókirályság agrárszociális viszonyainak összevetése. IV. Az erdélyi birtokviszonyok a földreform előtt. V. Az erdélyi román földbirtokreform. VI. Az erdélyi román földbirtokreform hatása. Következik a Függelék: 1. Az erdélyi román földbirtokreform bibliográfiája. 2. Az erdélyi román földbirtokreform északerdélyi helyzetképe. 3. Az erdélyi és a román ókirálysági földbirtokreform összevetése. 4. Az erdélyi román földbirtokreform hatása a birtokmegoszlásra. 5. Adalékok az erdélyi román földbirtoktörvény történetéhez. 6. Az erdélyi román földbirtokreformmal kapcsolatos sérelmek. 7. A földreformot módosító vagy azzal szoros kapcsolatban álló román jogszabályok. 8. A román telepítési mozgalom.

1905-ben az Ókirályságban a földbirtokszerkezet gazdaságilag nagyon egészségtelen volt: törpebirtokos (10 hektárnál kevesebb földdel rendelkeztek) 921 900 fő, vagyis az összes földtulajdonos 95%-a, akik a mezőgazdasági területek 40,4%-kal rendelkeztek. A kisbirtokos (10 és 100 hektár közötti birtok) aránya elenyésző volt. A 100 hektárnál nagyobb birtokokat tulajdonló nagybirtokos (összesen 5300 személy), ami az összes földtulajdonos mindössze 0,005%-a, az ő birtokaik jelentették a mezőgazdasági területek 48,6%-át (Vincze 1996). Az 1. táblázat tartalmazza a Romániához csatolt területek világháború előtti birtokmegoszlását.

1. táblázat. A Romániához csatolt magyar területek háború előtti birtokmegoszlása

	Mezőgazdasági terület	Legelő	Erdő és nem termő	Összesen	
	ezer kataszteri hold				
Törpe- és kisbirtok	6291,6	417,7	735,4	7444,7	
Közép- és nagybirtok	1338,2	475,5	1697,6	3511,3	
Közbirtok	582,8	1402,2	4853,6	6838,6	
Összesen	8212,6	2295,4	7286,6	17 794,6	
	százalékban				
Törpe- és kisbirtok	76,6	18,2	10,1	41,9	68,0
Közép- és nagybirtok	16,3	20,7	23,3	19,7	32,0
					100,0

	Mezőgazdasági terület	Legelő	Erdő és nem termő	Összesen	
	ezer kataszteri hold				
Magánbirtok	92,9	38,9	33,4	61,6	
Közbirtok	7,1	61,1	66,6	38,4	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	

Forrás: Venczel 1942, 34

A fenti két adatsor nehezen hasonlítható össze, mert nem ugyanazon tételek szerepelnek a két országrészt illetően, de az jól látható, hogy az erdélyi-bánsági-partiumi birtokmegosztás gazdaságilag nem volt rossz, és szociális szempontból sokkal jobb volt, mint a regáti. A román agrárpolitikusok kedvenc tétele volt: az erdélyi örökölt birtokmegosztás bár gazdaságilag nem rossz, nemzetiségileg igazságtalan. Venczel József kimutatta, hogy Erdélyben a magyarság társadalmi képlete rosszabb, mint a románságé: a) a bizonytalan egzisztenciák közül minden 100 magyar keresőre jut 11,3; 100 németre 7,0; 100 románra 5,5; b) a románság szerencsés társadalmi tagoltságának/helyzetének bázisa a föld: Erdélyben a kereső népesség 70,7% őstermelő, a románságnál ez magasabb (83,5%); c) a középbirtokok csoportjában aránylag kicsiny a részesedése (13,7%) s még kisebb a nagybirtokok csoportjában (4,8%), annál fölényesebb a helyzete a kisbirtokok csoportjában, ahol kétharmados többsége van (66,2%). Az alábbi táblázatok illusztrálják ezt a helyzetet.

2. táblázat. Erdélyi birtokmegosztás, 1916

	Összesen	Magyar	Német	Román
Törpe- és kisbirtok	4 037 496	1 001 300	363 374	2 672 822
Középbirtok	358 244	290 536	18 270	49 079
Nagybirtok	346 798	324 950	5202	16 646
Összesen	4 742 538	1 616 786	386 846	2 738 547
Százalékban (%)	100,0	34,1	8,1	57,7

Forrás: Venczel 1942: 41

3. táblázat. Erdélyi népességének etnikai megoszlása, 1910

	Magyar	Német	Román	Egyéb	Összesen
Belső Erdély	918 217	231 403	1 472 021	54 044	2 604 617
	34,3%	8,7%	55,0%	2,0%	100,0
Erdély + Bánság + Partium	1 664 425	565 147	2 830 177	203 147	5 262 896
	31,6%	10,7%	53,8%	3,9%	100,0

Készítette a szerző. Forrás: Varga E. A. 2002

Következzen a földtörvény 6. paragrafusára szinte szó szerint, hogy lássuk, kiket fosztottak meg földjeiktől (összesen 9 kategória):

Teljes egészükben kisajátítandók a közérdekű jogi személyek falusi birtokai és városi kültelkei (6. §. a. pont). *a) a testületek ingatlanai, b) az alapítóványi vagyonok, c) a különböző intézmények ingatlanai, d) az egyházi vagyonok: (vannak kivételek és korlátok), e) a szerzetesrendek ingatlanai (kivételek), f) a káptalanok ingatlanai, g) az egyetemek ingatlanai, h) az iskolák ingatlanai (kivételek), i) az árvaházak, rokkantotthonok, aggmenházak és szegénymenhelyek ingatlanai (kivételek), j) a kórházak ingatlanai, k) a vármegyék ingatlanai, l) a községi ingatlanok (kivételek) m) végül a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek által fenntartott iskolák gyakorlati mezőgazdasági oktatás célját szolgáló ingatlanai is (kivétel).*

Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. b. pont): *a) az örökbéri szerződés alapján használt földek, b) azok a földek, amelyeket falusiak öt éven át szakadatlanul bérben bírtak, c) a taxás földek és d) a zsellérföldek.*

Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. c. pont) *az abszentisták⁸ falusi ingatlanai, vagyis azoké, akik 1918 december 1. és a törvény benyújtása közti időben hivatalos megbízás nélkül voltak távol az országtól, kivétel: legfőbb 50 kat. hold falusi ingatlan.*

Teljes egészében kisajátítandó *a magánérdekű jogi személyek (bankok, kereskedelmi és RT-k, vagyonközösségek, szakszervezetek stb.) falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része (kivétel).*

Teljes egészében kisajátítatik *a gyógyíthatatlan elmebetegek és a gondnokság alatt állók falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része, amennyiben leszármazottaik nincsenek.*

Teljes egészében kisajátítatik *az 1914. augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi birtokok és városi kültelkek mezőgazdaságilag művelhető része.*

Teljes egészükben kisajátítanak (az agrárkomité előzetes engedélyével) *mindazok a falusi birtokok és erdők, amelyek 1917. december 1. után a volt magyar kormánynak az ingatlanforgalom megszorítására vonatkozó rendeletei alapján mentek át a jelenlegi birtokosok tulajdonába (kivétel).*

Kisajátítatik a szükség mérve szerint *bármely erdőterület, legyen akár jogi-, akár magánszemély tulajdona, mégpedig sík és dombvidéken 100 kat. holdig, hegyvidéken 200 kat. holdig.*

Az általános intézkedések sorában a törvény szabályozza az érvényben levő bérleti szerződések kérdését, foglalkozik a kisajátított földeken időközben elévült gazdasági munkálatok kártalanításával és a már bevetett területek termésének hovatartozásával; meghatározza, hogy a kisajátított ingatlannal együtt kisajátítatik *minden vízjog, vámjog és más előjog, kijelenti, hogy az államnak joga*

8 Abszentista: A házán kívül tartózkodó (személy, földesúr), aki az év nagyobb részében külföldön vagy a birtokaiktól távol tartózkodott.

van közérdekből (közművelődési, gazdasági, társadalmi, katonai, nevelési stb. érdekből) visszatartani, sőt eladni bizonyos területeket.

Venczel némi gúnnyal jegyzi meg, hogy általában nem sokra lehet menni a román statisztika nyilvánosságra hozott számsoraival. És így folytatja: „Ha nem volna kezünkben az észak-erdélyi földreformos adattár, azt sem tudhatnánk a román statisztika alapján, hogy tulajdonképpen kiket sajátítottak ki, pontosan kiknek osztották szét a kisajátított ingatlanokat, s minő arányú e műveletek következtében az erdélyi nemzetiségek földbirtokvesztesége, illetve nyeresége” (Venczel 1942: 51). Az 1921. évi földreformtörvény alapján Erdélyben kisajátítás alá került 1925-ig 1 170 058 kat. hold, az Erdéllyel határos (partiumi, bánásági) területeken 1 576 911 kat. hold, összesen 2 746 969 kat. hold, majd a későbbi kisajátításokkal a kisajátított terület 3 182 498 kat. holdra növekedett.

A törvény értelmében az építkezések előmozdítására kisajátíthattak a városokat vagy községeket környező kerteket, mezőgazdasági művelés alatt álló területeket, sőt a városban levő beépítetlen területeket is.

A földreform rendelkezései szerint egy hold föld kisajátítási ára nem lehetett nagyobb, mint amennyi annak átlagos ára 1913 előtt volt. Ez az ár akkor 600 és 1000 aranykorona⁹ között váltakozott, amit a törvény ugyanannyi papírlejtben állapított meg. Ezt nem készpénzben fizették ki, hanem ugyanolyan névértékű 5%-os járadékkötvényben. Erősen diszkriminatív, hogy az erdélyi kisajátítások megváltási árát 1914 előtti árakból számították, míg a regátiakat az 1917-esből. Az 1908–1913-as árak a háború utáni infláció miatt a tényleges érték alig 5%-át tették ki, a kártalanítás fejében nyújtott kisajátítási kötvények árfolyama pedig olyan alacsonyra süllyedt, hogy 17 esztendő átlaga az alapul vett 1913-as ingatlanértéknek az 1,42%-át tette ki. Ez így nem kisajátítást, hanem elkobzást jelentett.

Venczel József csapata 1941-es, észak-erdélyi adatfelvételes kutatásai kimutatták, hogy magyar szerzők által megfogalmazott állítás igaz, miszerint a kisajátítások túlnyomórészt a magyarokat érintették.

4. táblázat. Az Észak-Erdélyben kisajátított és kiosztott földek – kataszteri holdban

	Kisajátított földek	Kiosztott földek	Mérleg: +	Mérleg: -
Magyartól/-nak	978 253	314 846		663 407
Némétől/-nek	32 32	10 171		22 149
Romántól/-nak	55 762	639 483	583 721	

Forrás: Venczel, 1942 adatai alapján a szerző

9 Az aranykorona-érték fejezte ki a földek közötti minőségi különbségeket, és ezen megállapított érték alapján fizették a földtulajdonosok az adót. Az értéket a különböző művelési ághoz tartozó és különböző minőségű földek hozadéka, illetve a tiszta jövedelem alapján igyekeztek meghatározni.

A magyar tulajdonokat 55,6 százalékkal nagyobb mértékben sajátították ki a földbirtokreform során, mint amennyit a lakossági arányszám szerint indokolt lett volna. Ami igaz Észak-Erdélyben, az minden bizonnyal igaz egész Erdélyre is.

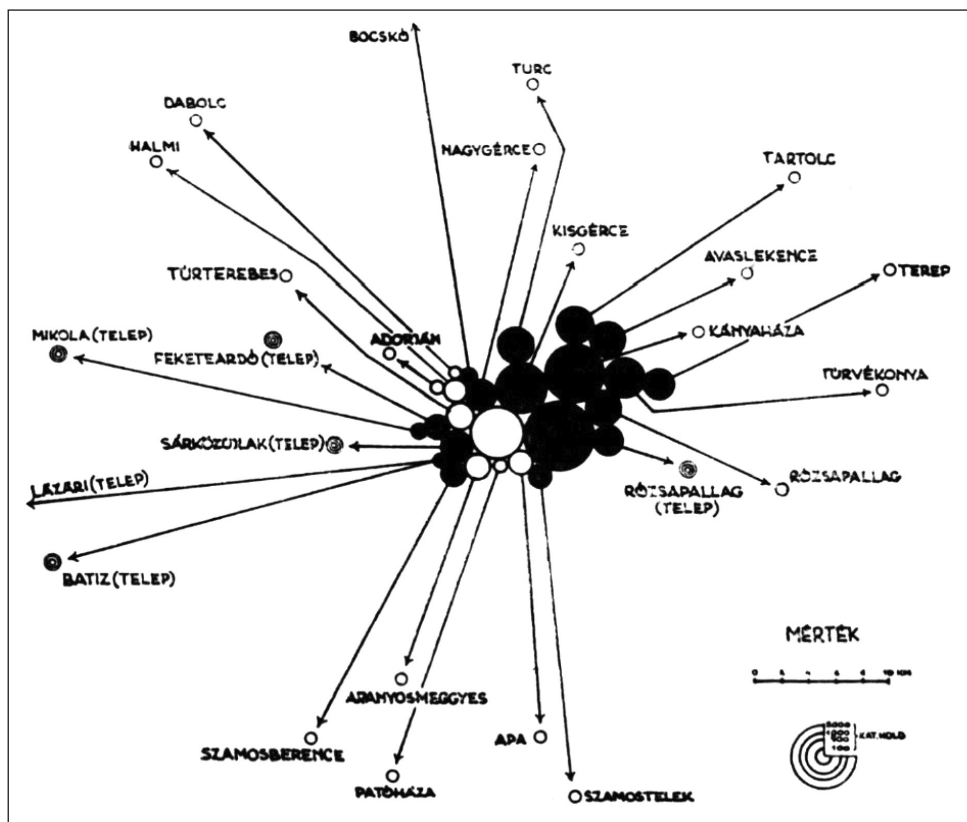
Az erdélyi földbirtokreform nemcsak a kisszámú nagybirtokot tüntette el, hanem jobbára felszámolta a jelentős társadalmi és gazdasági funkciót betöltő kis- és középbirtokrendszert is. Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága megállapította, hogy a második bécsi döntéssel felszabadult keleti és erdélyi részeken kisajátítást szenvedett 1222 jobbára magyar közép- és nagybirtokos 446 739 kat. hold mezőgazdasági ingatlanából csak 163 752 kat. hold maradt a korábbi tulajdonosok kezén.

Összehasonlítva az erdélyi és a regáti földreformot Venczel alapvető különbségekre figyelmeztet. Számításai szerint, ha a regáti földreformtörvény rendelkezéseit alkalmazták volna Észak-Erdélyben is, a kisajátított területek 59%-a nem lett volna kisajátítható (Venczel 1942: 100). Az erdélyi törvény 22. §-a szerint valamely tulajdonos különböző községekben talált birtokai egyetlen birtoknak számítanak, s a kisajátítási mértékek az egészre mint egy birtokra vonatkoznak. Viszont az ókirálási törvény 6. §-a és az ókirálási végrehajtási utasítás 11. §-a értelmében csak az egy községben és a közeli (szomszédos) községekben fekvő birtokokat tekintették egynek, s így a kisajátítás az ugyanazon tulajdonos birtokában lévő ingatlanokat külön-külön érintheti, vagyis a mértékek külön érvényesülhetnek – a kisajátítás így kisebb mértékű. Különbség mutatkozik a mezőgazdasági tanulmányokat folytató leszármazottak kérdésében is. Az ókirálási törvény lehetővé teszi, hogy az 1920. január 1-jén mezőgazdasági szakiskolákba beiratkozott *minden fiú számára fenntartható 50 hektár (87 kat. hold) terület (12. §),* míg az erdélyi törvény ezt a jogot csak *egy gyermek részére engedélyezi.* Továbbá az Ókirálásban elégséges, ha a mezőgazdasági tanulmányokat folytató fiú a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül végez, míg Erdélyben szabályszerű időben kell végeznie. Vagyis közösségi szempontból az ókirálási törvény megengedőbb – szociálisabb.

Külön megvizsgálták néhány uradalom kisajátítását. Elkészítették a Szatmár vármegyei Sárköz község határában kisajátított gróf Sztáray-féle 12 805 kat. holdas uradalom szétosztásának módját a környező községek és az újonnan létesített telepek között a földbirtokreform idején készült telekkönyvek alapján. Az eredményt az 1. ábra mutatja.

A fekete körök a tiszta román érdekeltségű juttatásokat jelzik, a kör nagysága mutatja ezek nagyságát. A nyilak arra a településre mutatnak, amely juttatásban részesült. A fehér körök a magyar juttatásokat mutatják, szintén méretarányosan. Szemmel látható a román dominancia, az etnikai arányok figyelembevételével is. Csakhogy Sárköz lakossága etnikai szempontból 1910-ben a következő volt: magyarok 2363, románok 117, más nemzetiségek 25. Az 1930-as népszámlálás a következő adatsorokat mutatta: magyarok 2651, románok 453, más nemzetiségek 715. Az adatok mutatják, hogy a földreform előtt a magyarok helyben 90% feletti részarányt képviseltek (Varga E 2002, Szatmár megye 47).

1. ábra. A Sztáray-birtokból történt földosztások térképe

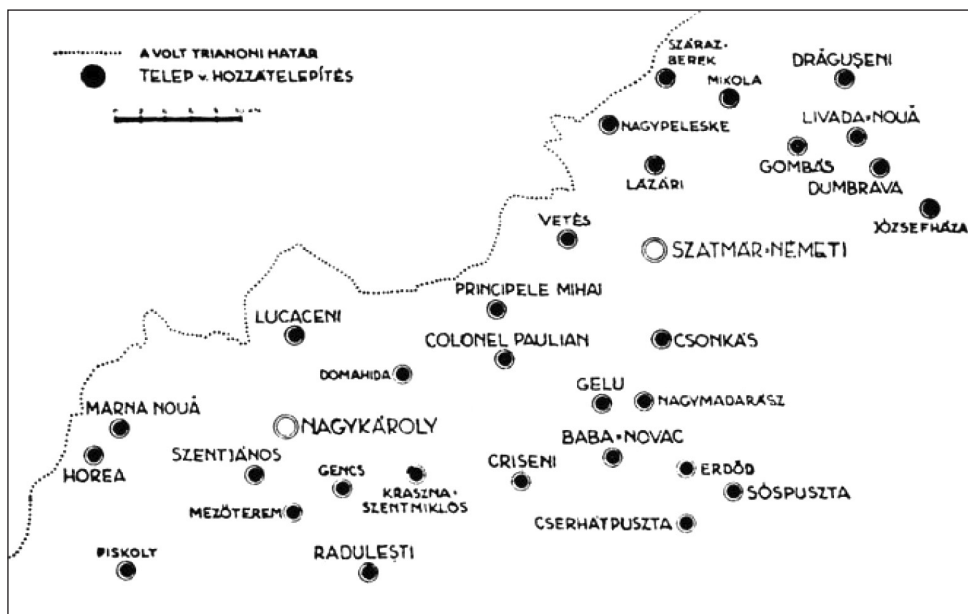

Forrás: Venczel 1942: 125

Román telepes falvak. Az utódállamok földreformjairól¹⁰ szóló összefoglaló tanulmányukban Simon Attila–Kovács Attila röviden utalnak arra, hogy a földreform kísérőjelenségeként Romániában is sor került telepítési akciókra. „Ezek

10 1919. február 27. Megjelent a jugoszláviai földreform alkotmányának nevezett „Előzetes rendelkezés”. Erre alapult a későbbiekben a földreform jogi szabályozása. 1919. április 16. A Csehszlovák Köztársaság nemzetgyűlése elfogadta a földreform alapfilozófiáját meghatározó lefoglalási törvényt. 1920. január 30. A csehszlovák földreform végrehajtását és a telepítéseket szabályozó ún. kiutalási törvény elfogadása. 1920. A földreform és a telepítések kezdete Csehszlovákiában. 1921. július 30. Az Erdélyre vonatkozó romániai földreformtörvény elfogadása. 1922. május 20. Törvényerőre emelkedett az 1920 szeptemberében elfogadott rendelet, melynek értelmében a termőföldet először négy évre adták bérbé a földigénylőknek. A négyéves bérleti szerződés után viszont évenként hosszabbították meg a szerződést egészen a földreformot lezáró törvény meghozataláig. 1930. A telepítések befejezése Csehszlovákiában. 1931. június 19. Belgrádban meghozták a földreformot lezáró törvényt (Simon-Kovács 2008: 119).

1. térkép. Román telepítések Nagykároly és Szatmárnémeti körzetében

Forrás: Venczel 1942

során Erdélyben (elsősorban a magyarok által lakott területeken) 111 telep jött létre, amelyen közel 5 ezer román családot telepítettek le, akik összesen 40 ezer hektár nagyságú földterülethez jutottak” (Simon–Kovács 2008: 121). A telepítések pontos száma kérdéses, a földreform utáni romániai telepítések/hozzátelepítések témája nincs feldolgozva. Ez magyar szempontból érthető, a román történészek érdeklődésének a hiánya viszont nem.

Venczel a Nagykaroly és Szatmárnémeti körzetében összeírta a román telepítéseket, és a térképet (1. térkép) is megrajzolta.

Ebben a térségben a következő telepítésekre került sor: 1. Piskolt-liget (Piskolt határában, 138 telepescsalád), 2. Horea–Karuly-telep (Szaniszló határában, 117 telepescsalád), 3. Marna Nouă – Degenfeld tanya (Csomaköz határában, 42 telepescsalád), 4. Szentjános (Nagykaroly határában, 106 telepescsalád), 5. Mezőterem (hozzátelepítés, 29 telepescsalád), 6. Gencs (hozzátelepítés, 8 telepescsalád), 7. Krasznaszentmiklós (hozzátelepítés, 12 telepescsalád), 8. Rădulești (Érkávas határában, 58 telepescsalád), 9. Lucaceni – Lukácsfalva (Börvely határában, 221 telepescsalád), 10. Domahida Paprika telep (hozzátelepítés, 27 telepescsalád), 11. Crișeni / Anyatelep (Királydaróc határában, 66 telepescsalád), 12. Cserhátpuszta (hozzátelepítés Szakaszhát határában 4 telepescsalád), 13. Erdőd (hozzátelepítés, 16 telepescsalád), 14. Baba Novac – Lajosmajor (Erdőd határában, 107 telepescsalád), 15. Sósuszta (hozzátelepítés Meddes határában, 10 telepescsalád), 16. Nagymadarász (hozzátelepítés, 1 telepescsalád), 17. Colonel Paulian

- Sándormajor (Szamosdob határában, 84 telepescsalád), 18. Principele Mihai (Csengerbagos határában, 50 telepescsalád), 19. Vetési-telep (Vetés határában, 40 telepescsalád), 20. Csonkás (hozzátelepítés Szatmárnémeti határában, 26 telepescsalád), 21. Lázári (hozzátelepítés, 19 telepescsalád), 22. Nagypeleske (hozzátelepítés 10 telepescsalád), 23. Szárazberek (hozzátelepítés, 14 telepescsalád), 24. Mikolai-telep (Mikola határában a Kölcsey telepen, 39 telepescsalád), 25. Batiz (hozzátelepítés a gombási részen, 3 telepescsalád), 26. Dumbrava – Gombás (hozzátelepítés Szatmárudvari határában, 8 telepescsalád), 27. Józsefháza (hozzátelepítés a Papolczy Erdei tagon, 13 telepescsalád), 28. Livada Nouă – Sárközújlak (hozzátelepítés Sárköz határában, 28 telepescsalád), 29. Drăgușeni / Kisterebes (Turterebe határában, 62 telepescsalád).

A térkép és a felsorolás mutatja, a központi román hatalom nem „elégedett meg” azzal, hogy a határ mentén hozza létre azt az etnikai védősávot, amelyről nyíltan beszéltek, hanem itt az egész térség etnikai fellazítása volt a cél.

A bihari részeken Venczel 9 telepítést-hozzátelepítést írt össze (Nagyszalonta, Gyapjú, Regele Ferdinand – Mácsapuszta, Berthy-telep Szalárd, Mihai Bravu – Biharfélegyháza, Újtelep Bihardiószeg, Érsemján, Érmihályfalva, Szalacs. Szilágységben 4 esetről számol be: Érkávás, Giles-telep Tasnádszarvad, Borzai telep és Csorai telep (utóbbiak Szilágycseh határában).

Mivel Dél-Erdélyhez tartozott, Arad megye nem szerepel Venczel könyvében, de a megyébe történt telepítéseket illetően van egy rövid elemzés Marius-Răzvan Meszar 2013-ban a nagyváradi Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációjában,¹¹ a tézist később könyvként is publikálta. Kiderül, több a hozzátelepítés, amikor létező falvak mellett hozták létre az új kolóniát. Az általa tárgyalt 17 telepítés között vannak: ma is létező prosperáló települések (Avram Iancu [ma Bihar megye] – Keményfok, Gurba – Gurba, Mișca – Tőzmiske, Mocrea – Apatele, Șagu – Németség, Șofronea – Sofronya, Țipari – Szapáryliget); vannak apró falvak (Andrei Șaguna – Ötvenpuszta, Moșiori – Alsóbarakony, Satu Mic – Dezsőháza); olyan falvak, ahol mindmáig a magyarok vannak többségben (Adea – Ágya, Iratoșu – Nagyiratos). Vannak olyan telepek, amelyek ma már nem léteznek (Crișana, Ghilin), illetve többet integrált az a település, amely határába telepítették (az újaradi román kolónia, az újaradi Sânicolau Mic – Kisszentmiklós, illetve a ma Borosjenő részét képező Traian Kolónia). Az itt elemzett települések közül is több nincs a magyar-román határ közelében.

11 Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în județul Arad (1918–1941). A világhálón a dolgozatnak a kivonata olvasható.

A földreformmal kapcsolatos sérelmek

Az erdélyi agrárreform magyarellenességét Scotus Viator,¹² Románia nagy barátja is beismerte, aki különben a nagyromán mozgalmak egyik lelelkesebb támogatója volt, és rendkívül értékes szolgálatokat tett Nagyrománia létrehozásában: „Az agrárreform nemcsak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt, és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette.” (Idézi Oberding 1930: 23.)

A földreformmal kapcsolatos sérelmek sora hosszú.

Az elvi jelentőségű intézkedések megfogalmazása többnyire bonyolult és homályos, ami – a gyakorlatban kiaknázott – lehetőségeket nyújtott az alkalmazás során a nemzetiségellenes értelmezésekre. Az erdélyi törvény nemcsak radikálisabb volt az ókirályságinál, de olyan végrehajtási szabadságot engedélyezett, ami miatt gyakran az erőszak reformjának titulálták. Ez azt jelenti, hogy „Erdélyben a mértékek általában kedvezőtlenebbek, az enyhítő kivételek jelentéktelenebbek s a súlyosbító kivételek gyakoribbak és terhesebbek, mint az Ókirályságban” (Venczel 1942: 124).

Venczel a következő kérdéseket tárgyalja: végrehajtással kapcsolatos törvényteleneségek – önkényes birtokfosztások, optáns-ügy, a magyar telepések kérdése, egyházi birtokok kisajátítása, Csíki Magánjavak.

Az *önkényesség* egyik esete a Beszterce–Naszód vármegyei Kerlés és Kentelke határában fekvő volt Késmárky-féle birtokkal kapcsolatos, amelyet 1916-ban a Siebenbürgische Vereinsbank megvásárolt, s amelyből 159 kat. holdat 65 árokaljai szász gazda, 117 kat. holdat 56 kerlési szász gazda, 69 kat. holdat 37 királynémeti szász gazda és 139 kat. holdat kentelkei román gazda vásárolt meg. A birtokok már 1917 tavaszán a gazdák kezére kerültek, 1917 őszére a végleges parcellákat is kijelölték. Telekkönyvezésre azonban csak 1919 januárjában került sor, amikor az átírást is intézték. Ennek ellenére a dési megyei bizottság engedélyt kért az agrárkomitétól, hogy a birtokot kisajátíthassa, s az agrárkomité beleegyezett 285 kat. hold kisajátításába a földreformtörvény 7. §. d. pontja alapján (Venczel 1942: 132).

Az önkényes birtokfosztásokat illetően Venczel egy Kolozsvár melletti esetet mutat be, idézzük: „A kalotaszentkirályi közbirtokosság legelőjére Székelyjő román lakosságú község igényt jelent, be s az alsófokú megyei agrárbizottságtól kisajátítási végzést is szerez, amelyet önhatalmúlag végrehajtanak. Az agrárkomité ebben az ügyben is, akárcsak a dévaiak legelőkérdésében, igazságos döntést hoz 1929-ben, a szóban forgó földeket visszaítéli a magyar kisbirtokos tulajdonosoknak. De ’amint már több helyen is előfordult’, a székelyjői lakosok a jogerős agrárhatározat végrehajtását erőszakkal megakadályozzák, s mikor a birtokháborítási per folyamán a semmítőszék is elutasítja a birtokfoglaló

12 Robert William Seton-Watson brit publicista és politikai aktivista álneve. A 20. század elején az egyik legjelentősebb Közép- és Délkelet-Európa szakértőnek tartották.

székelyjóiak érvelését, s jogos tulajdonosoknak a kalotaszentkirályi magyarokat jelenti ki, a földművelésügyi alminiszter 'dörgedelmes fenyegető beszédben' Magyarországra utasítja a birtokukat visszaigénylő magyar kisgazdákat s elrendeli a csendőrség parancsnokának, hogy semmiképp se engedje meg a legelők visszavételét" (Venczel 1942: 132).

Az „optáns”-ügy,¹³ optánsok földjeinek kisajátítása. A földbirtokreform alapján a román állam Erdélyben kárpótlás nélkül kisajátította mindazok földjét, akik 1918. október 31-től 1921. július 30-ig távol maradtak immáron Románia területén fekvő birtokaiktól.¹⁴ Hasonlóképpen jártak a Magyarország javára optálók is. A romániai földreform legnagyobb visszhangját a Magyarországra optált magyar földbirtokosok kérdése váltotta ki. Magyarország miniszterelnöke, Bethlen István személyes érintett volt a kérdésben, az „optáns ügyként” elhíresült vita pedig hosszú évekig mérgesítette a két ország viszonyát. A probléma kiindulópontja: az impériumváltás elől elmenekülő magyar birtokosok gazdaságait a román kormányzótanács már 1919-ben kényszerbérletbe adta. Bár az optálási joggal élők ingatlanait a trianoni békeszerződés 63. cikke védelem alá helyezte, ez a román álláspont szerint sértette az ország szuverenitását, és elutasította egy nemzetközi jogi fórum bevonását

Móricz Miklós adatai szerint (*Az erdélyi föld sorsa*, 1932: 102–103, idézi Venczel) 348 optánstól 674 159 kat. holdnyi területet sajátítottak ki. Ezek közül 17 birtok kisebb 5 kat. holdnál, 72 birtok 5–100 kat. holdas, 169 birtok 100–1000 kat. holdas és 87 birtok 1000 kat. holdnál nagyobb; a kisajátított optáns-ingatlanok 4,91%-a törpebirtok, 20,81%-a kisbirtok, 48,85%-a középbirtok és 25,431%-a nagybirtok. A *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen* (1940, Budapest) című kiadvány szerint a szóban forgó ingatlanok összterülete 701 880 kat. hold. Az optáló földbirtokosok a magyar–román döntőbíróság előtt lefolyt agrárperekben 567 946 kat. holdért követeltek kártérítést. Az abszentizmusról intézkedő törvényszakaszk alkalmazásával kapcsolatos sérelmi anyag ennél jóval nagyobb területre vonatkozik, mert az agrárperekből sokan kimaradtak (Venczel 1942: 126).

A magyar telepések kérdése. A „telepesek” magyar kisgazdák voltak, akiket az 1886. január 1. után létesített 8 magyar telepessközség és 17 már meglévő községhez hozzákapcsolt/hozzátelepített magyar telep,¹⁵ amelyeket az 1886-os,

13 Optáns az állampolgárságot választó személy, akinek a lakóhelye egy másik országhoz került a háborút lezáró békeszerződés vagy más nemzetközi szerződés következményeként. Az elcsatolt terület polgárai közül sok magyar állampolgárságot választó optáns lett. Az optánsoknak el kellett költözniük szülőföldjükről, mert a hódító ország nem engedte meg a kettős állampolgárságot.

14 A törvényt visszamenőleges hatállyal alkották meg. Mai jogelvek szerint jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget.

15 A telepítéskor Beszterce-Naszód vármegyei (ma Beszterce-Naszód megye) Magyarbányász, a Hunyad vármegyei (Hunyad megye) Déva – régi telep és Déva – új telep, a Kolozs vármegyei (Kolozs megye) Kolozskara és (ma Maros megye) Nagysármás, a Krassó-Szörény

1894-es és 1911-es törvények alapján hoztak létre Magyarországnak 1920-ban Romániához csatolt területein. Birtokaikat 7 hold felett kisajátították az illető vidéken élő igényjogosultaknak juttatandó földbirtokilletmény határáig. A kisajátító bizottságok az átlag 24 holdon gazdálkodó magyar gazdának gyakran még 7 holdnál is kevesebbet hagytak. Ezzel szemben a törvény a letelepítendő románok illetményét 16 holdban állapította meg. A telepés falvak mintegy két-ezer telepescsaládjá elveszített kerekén 24 000 kat. hold területet, aminek következtében több gazdaság teljesen megszűnt, 1802 telepés kivándorolni kényszerült, a telepek a legsúlyosabb anyagi válságba kerültek.

A földreformtörvény értelmében semmisnek minősítettek minden olyan jogügyletet, amelyet 1918. december elseje után a magyar kormány vagy bármely más személy nem a román minisztérium útján kötött,¹⁶ sőt, semmisnek nyilvánított minden olyan 1918. december elseje előtti jogügyletet is, melyet e dátumig nem telekkönyveztek, vagy bevezettek, de nem a román kormány vagy az erdélyi kormányzótanács felhatalmazása alapján. Az ilyen ingatlanok tehermentesen és kártérítési kötelezettség nélkül a román állam tulajdonába mentek át.

Egyházi birtokok kisajátítása. Az egyházi birtokok kisajátításával az Országos Magyar Párt is foglalkozott. 1929. évi statisztikája szerint az erdélyi római katolikus és protestáns egyházak – a római katolikus egyházközségek birtokaiból kisajátított területek beszámítása nélkül – elveszítették közcélú ingatlanvagyonyuk 84,54%-t, 314 331 kat. holdat, túlnyomórészt olyan vagyont, amelynek jövedelme iskolák, továbbá művelődési vagy jótékonyági intézmények fenntartására szolgált. Az *Erdélyi Magyar Évkönyv* 1918–1929-ben az alábbi statisztika jelent meg (idézi Venczel 1942: 133):

5. táblázat. Egyházi birtokok kisajátítása

	Földreformos veszteség	
	Kat. holdban	%-ban
Nagyváradai róm. kat. egyházmegye	229 151	97,39
Erdélyi róm. kat. egyházmegye	37 656	85,56
Temesvári róm. kat. egyházmegye	10 270	95,58
Szatmári róm. kat. egyházmegye	568	76,55

vármegyei (ma: Temes megye) Bálinc, Bégamonostor, Bégahosszúpatok, Facsád, Igazfalva, Nagybodófalva, Nőrincse, Szapáryfalva, Újnőrincse és Vásáros, a Nagyküküllő vármegyei (ma Maros megye) Fehéregyháza, a Szolnok-Doboka vármegyei (ma Beszterce-Naszód megye) Vice, a Temes vármegyei (Temes megye) Babsa, Gizellafalva, Mosnica, Rékás, Sztancsófalva és Újszentes, valamint a Torda-Aranyos vármegyei (ma Kolozs megye) Felsődetrethem és (ma Maros megye) Marosludas.

16 Ez is jogsértés, hiszen Románia a háború befejezése után, Trianonban kapja meg nemzetközileg elismerten a joghatóságot az erdélyi-bánsági-partiumi területek felett.

	Földreformos veszteség	
	Kat. holdban	%-ban
<i>Róm. kat. egyház összesen</i>	277 645	95,5
Erdélyi református egyházkerület	24 563	41,98
Királyhágómelléki református egyházkerület	660	18,09
Unitárius egyház	11 389	63,57
Magyar evangélikus egyházközségek	74	7,1
<i>Protestáns egyházak összesen</i>	36 686	45,23

Forrás: Venczel 1942: 133

Venczel megjegyzi: az észak-erdélyi részeket kivéve nincs adat arra, hogy a magyar és a német egyházközségek a juttatások során milyen mértékben részesedtek. Észak-Erdélyben a kisebbségi egyházak 136 140 kat. holdas veszteségével szemben a nyereség 4604 kat. hold, ellenben a görög rítusú román (ortodox) egyházak esetében a veszteség 5582 kat. hold, miközben a nyereség 24 153 kat. hold.

A Csíki Magánjavak elkobzása. A határország feloszlatásával (1851) a székely határőrezredek vagyonát (revendikált havasok, ruházati alap, lóbeszerzési alap, különböző épületek) az osztrák államkincstár javára lefoglalták, a következő években a csíki székelység többször is megkísérelte a vagyon rá eső részének a visszaszerzését. Próbálkozásait csak a kiegyezés után koronázta siker: a kormány által készített javaslatnak megfelelően Ferenc József 1869-ben visszaadta a volt határőri vagyont.

Az erdélyi közvagyonok fontos csoportját képezik a vagyonközösségek: a volt naszódi 2. román határőrezred vagyonából alakult Naszód vidéki közvagyon (463 327 kat. hold), a volt 13. román bánági határőrezred vagyonát kezelő Karánsebesi Vagyonközösség (253 142 kat. hold) és a volt 1. székely határőrezred vagyonát felölelő Csíki Magánjavak (62 501 kat. hold). A három, jogilag egyazon kategóriába tartozó esetet a törvény egymástól eltérő módon kezelte. A Naszód vidéki közvagyon a földreformtörvény kifejezett intézkedése folytán, a karánsebesi vagyonközösség pedig a végrehajtó hatóságok „jóindulata” következtében teljes egészében mentesült a kisajátítás alól. Viszont a Csíki Magánjavakat a végrehajtó hatóságok kisajátítandónak ítélték s az agrárkomité – Constantinescu földművelésügyi miniszter szavai szerint: „fenséges hazafias cselekedettel” – elkobozta. Indoklás: e javak tulajdonképpen állami javak, amelyeket császári (II. József) és királyi (Ferenc József) rendelkezéssel csak haszonélvezetre adtak a csíki székelyeknek, illetve Csík vármegye közösségének, vagyis itt nem kisajátítani kell, hanem az állam in jure successionis érvényesíti tulajdonjogát. Az érvelés a haszonélvezetet illetően nem igaz, de folytatása tiszta humor: annál is inkább el kell venni a Csíki Magánjavakat, mert a román állam a vagyon szolgálta feladatokat mind jól ellátja, s így a további haszonélvezet engedélyezése értelmetlen.

A Csíki Magánjavak az 1909. évi alapszabály megfogalmazásában: a csíkvár-megyeyi volt határőrezredek alkotott községek székely lakosságának a magántulajdona, s amelynek kezelői – az alapszabály 5. szakasza értelmében – a törvényhatósági közgyűlésnek azon tagjai, akik a vagyonhoz jogosultak, jogosultjai viszont – a 8. szakasz értelmében – a volt határőr ezredek alkotó községekből származó fő-, lófő- és darabontrendű nemes székely családok leszármazottjai. A román hatóságok e jogi ellenérveket nem vették figyelembe (Venczel 1942: 135).

Összegzés, következtetések

A földreformtörvény nagyon sok szinten váltott ki elégedetlenséget, tiltakozást, beadtak több memorandumot. Jogi lépésekre is sor került, nemzetközi szervekhez fordultak igazságtételért. Tiltakoztak erdélyi magyar szervezetek, magyar földbirtokosok és politikusok, a magyar kormány. Ezekről összesítve nem szól a Venczel-munka, bár több helyen említi a korrekciós lépés-kísérleteket. Az erdélyi román földbirtoktörvény ma is téma, elemzés tárgyát képezi, hiszen az 1990 utáni kárpótlási ügyek, kérelmek egyik oka éppen ez a törvény.

A törvényről Octavian Goga 1920-ban az erdélyi Kormányzó Tanácsban úgy nyilatkozott, hogy az (akkor megszületendő) agrártörvényt Erdély „visszarománosításának” eszközéül alkalmazzák. Fura, hogy éppen Goga állította ezt, amikor a magyar társadalmat, a magyar kultúrát jól ismerőként tudta, hogy szó sincs visszamoránosításról. Áttételesen ő is elismerte a földtörvény kisebbség (magyar)ellenes célját.

Ami a román hatalom kisebbségpolitikáját illeti, a Dobruzsza-modellt nem tudták Erdélyben a már kipróbált módon alkalmazni. Az első lépés a „dobruzsai” kisebbségpolitikai úton, a földtörvény olyan belföldi és nemzetközi visszhangot, odafigyelést, tiltakozást váltott ki, amire aligha számított a bukaresti politikai vezetés. Elindították a betelepítéseket is, de szó sem lehetett arról, hogy valóságos népességcserét érjenek el.

A másik oldalon a magyar közösség vezetői természetesen felléptek, harcoltak – de ha ismerték volna a Dobruzsai modellt, akkor sem akadályozhatták volna meg a földreformot. Viszont a földreform és kísérő jelenségeinek a politikai-gazdasági-szociális hatásai mindmáig érezhetőek.

Ugyanakkor mind a Csíki Magánjavak kérdése, mind az optáns-ügy világosan megmutatta, hogy az első világháborút lezáró békecsinálók ígéretük ellenére nem hoztak létre működőképes kisebbségvédelmi rendszert. Ez lett az egyik oka a revíziós törekvések erősödésének a '30-as években.

Végezetül: Venczel munkája korszakos jelentőségű. Nem csupán az adatfel-tárást, a bemutatott általános képet illetően, hanem mert örök érvényűen igazolja a világháborúk közötti román nemzetépítés kisebbségellenes voltát. Észak-Erdély visszacsatolása lehetőséget nyújtott a munka elkészítésére, és ő ezt nem hagyta ki.

- Bakk Miklós: Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3, 35–53.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csík-szereda, 2013, Pro-Print Könyvkiadó.
- Boia, Lucian: *Cum s-a românizat România*, București, 2015, Humanitas.
- Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika, 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2000/2, 322–341.
- Iordachi, Constantin: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobruzsában, 1878–1913. *Replika* (Budapest), 2000, november, 40–41.
- Iordachi, Constantin: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio*, 2000/3, 27–57.
- Iordachi, Constantin: Internal Colonialism: The Expansion of Romania’s Frontier in Northern Dobrogea. In Helga Schultz, Uwe Müller (eds.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin, 2002, Berlin Verlag, 77–105.
- Irodachi, Constantin: Citizenship, nation- and state-building: The integration of Norther Dobrogea into Romania, 1878–1913. In Chase, William – Donnorummo, Bob – Linden, Ronald H. (eds.): *The Carl Beck Papers for Russian and East European Studies*. Pittsburgh, 2022, University of Pittsburgh, 1–86.
- Laczó Ferenc beszélgetése Constantin Iordachi történésszel: Erőszak és megbékélés: mit tanulhatunk Románia, illetve a román-magyar viszony történetéből? *Mérce*, 2021. jan. 24.
- Limona, Răzvan: *Populația Dobrogei în perioada interbelică*. Editura Semănătorul Online, 2009. <https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/02/Razvan-Limona-Populatia-Dobrogei.pdf>
- Marchut Réka: Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása, 1919–1922. In *Föld – parasztság – agrárium*. Hajdúnánás, 2015, Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 113–133.
- Negulescu, Nicolae T.: Administrația în Dobrogea veche. In *Analele Dobrogei*, anul IX (1), 1928, 719–734.
- Oberding József György: *Az erdélyi agrárreform*. Kolozsvár, 1930, Minerva.
- Rădulescu, Adrian – Bitoleanu, Ion: *Istoria Dobrogei*. Constanța, 1998, Ex Ponto, 13–381.
- Roman, Ioan N. (ed.): *La Dobrogea roumaine: études et documents*. Bucharest, 1919.
- Șandru, Dumitru: *Mocanii în Dobrogea*. București, 1940, The Institute of National History.
- Sebess Dénes: *Az új agrárdemokráciák*. Bp., 1925.
- Simon Attila – Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk.: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Budapest, 2008, MTA Kisebbségkutató Intézet, 118–123.
- Székely András Bertalan: Venczel József emlékezete. *Honismeret*, 1988/6, 34–42.
- Székely András Bertalan: Venczel József, az erdélyi magyarságkutató. *Háromszék*, 2013, nov. 30.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* Csík-szereda, 2002, Pro Print.
- Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942, Erdélyi Tudományos Intézet.
- Vincze Gábor: Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében. In *Magyar Kisebbség*, 1996, 4, 182–208.

Borsi-Kálmán Béla

Hova-tovább? Gondolatok a „rémületes valóságról”

Szabálytalan recenzió Pelle János *Vérvád, hisztéria, népítélet*.
„Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban* című könyvéről

Mottó 1: „Zsidókérdésnek akceptálom a tételt, noha azt vallom: csak magyarkérdés van”
(Kóbor Tamás, író, 1867–1942)

Mottó 2: „a magát zsidónak, sőt vallásos zsidónak valló szerző [Pelle János] munkája ama roppant ritka művek közé tartozik, amely alkalmas lett volna arra – és persze máig alkalmas lenne –, hogy a magyar társadalmat egyébként mélyen megosztó „zsidó-”, illetve „antiszemita-kérdésben” közelebb hozza az álláspontokat ...”
(Varga Domokos György)

Kevés hálátlanabb feladat van manapság a recenzióírásnál, s ezt az tudja igazán, aki, ilyen-olyan indíttatásból (ügyszeretet, szerkesztőségi felkérés, baráti noszogatás etc.) maga is megpróbálkozott vele. Először is gondosan el kell olvasni egy rendszerint nem is kis terjedelmű művet. Aztán meg kell érteni, miért ölt annyi energiát a kutató az anyaggyűjtésbe, majd munkája megszerkesztésébe s végül megjelentetésébe. S nem utolsósorban a könyv ismertetőjének meg kell fejtenie, mit „üzen” a Szerző olvasójának – s tágabb környezetének. Ezt nevezhetjük (értelmiségi) közvéleménynek, közvélekedésnek, ha kicsit nagyobbat akarunk mondani/írni, akkor – tollunkat (számítógépünk klaviatúráját) enyhén megnyomva – írhatunk akár *közgondolkodást* is. Tovább nehezíti a recenzens feladatát/helyzetét, ha a kiválasztott könyv úgynevezett „kényes témát” kíván feldolgozni, újraértelmezni. Márpedig, *in medias res*, van-e, lehet-e érzékenyebb problémakör a „zsidókérdésnél”? Kivált Magyarországon, ahol a modern magyar

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

* Budapest, 2020, Milton Friedman University Press.

1 Varga Domokos György: Időszerű elmélkedés Pelle János: *Az utolsó vérvádak* című könyvéről, 2006. május 9. (https://gondola.hu/cikkek/48186-Idoszeru_elmelke...) (A továbbiakban: Varga Domokos György 2006)

nemzetté válás, polgári átalakulás, a régi (és a mai) Magyarország társadalmának elengedhetetlen korszerűsítése/korszerűsödése, a magyarság kultúrája, oktatása, tudományos élete elképzelhetetlen a 20. század elejére – vagyis balszerencsés módon épp a „Trianon-szindrómát” közvetlenül megelőző évtizedekre – testestül-lelkestül magyar(rá vált) zsidóság különféle szegmenseinek masszív részvétele s főként kiemelkedő képviselőinek odaadó, önzetlen s nemegyszer jellegadó tevékenysége nélkül? S ez akkor is így van, hogy azóta több nemzedékváltás is történt, s a legújabb generációknál ez a probléma lekerült a napirendről. Ennek jó és rossz oldala egyaránt van, ez utóbbihoz sorolandó az a sajnálatos tény, hogy némelyek hajlamosak úgy söpörni le az asztalról egy-egy témát, hogy az valójában nem lett végiggondolva, végigtárgyalva... Már csupán ebből a szemszögből is igen fontos Pelle János következetes törekvése a „kabát újrágombolására”.

*

Ezek természetesen szónoki (költői) kérdések, mint ahogy azok sem igazán mások, amelyek Pelle János feltételezett motivációit illetik. Azok bizony réges-régen² egyértelműek.

Ő maga ezt így fogalmazza meg egy jelen sorok írójához intézett magánlevelében: „Amúgy én ugyanazt a csontot rágom a rendszerváltás óta: »értelmezési keretbe« igyekszem foglalni a holokausztot, ami végtére is nem volt egy előreláthatatlan természeti csapás, mint pl. a cunami. Ezért foglalkoztam a prés és posztholokauszt periódussal, és hoztam összefüggésbe a »zsidókérdéssel«.”³

Kicsit bővebben kifejtve: hogyan lehetne kikecmeregni, adott esetben *tovább is lépni* abból a vészidőszak és a holokauszt okozta rendkívül mély traumából, az ebből következő mély *identitásválságból*, illetve az ezekből eredeztethető mély (kölcsonös) *gyanakvásból*, amely a valamilyen (akár távoli) ágon zsidó eredetűek és a „nem zsidók” (gójak) azaz „keresztény magyarok” között a rengeteg „árokbetemetési kísérlet” ellenére *1944 óta* feszül – és minden ellenkező vélekedéssel szembemenve –, jóllehet igen sokszor átértelmezve s persze többnyire „kódolva” ma is létezik?

Nem szeretném a leckét felmondani – még kevésbé megismételni. Megteték ezt már mások, a Pelle könyveiről szóló ismertetések jeles szerzői, olykor

2 Pelle János ebben a témában eddig közzétett munkái: *Az utolsó vérvádak. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből.* Budapest, 1995, Pelikán; *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény, 1938–1944.* Budapest, 2001, Európa; angolul *Sowing the seeds of hatred. Anti-Jewish laws and Hungarian public opinion, 1938–1944.* New York, 2004, Columbia University Press (East European Monographs); *Zsidó gombolyag.* Budapest, 2007, Ráday Könyvesház; *Auschwitz magyar szemmel.* Budapest, 2016, K.u.K; *Vérvád, hisztéria, népítélet. „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban.* Budapest, 2020, Milton Friedman University Press. (A továbbiakban: Pelle 2020.)

3 Részlet Pelle János B.-K. B.-nak írt egyik elektronikus leveléből. Lásd még erről Pelle személyes vallomását (Pelle 2020, 137–138.)

kimerítő részletességű recenzióikban, vagy Pelle Jánossal folytatott, nemegyszer revelatív erejű párbeszédekben.⁴

Elegendő itt jelen kötet írásainak címét s pár mondatos témamejelölését felsorolni:

I. A holokauszt vírusa

Ebben a fejezetben Pelle a *vérvádtörténet*nek ered a nyomába, különös tekintettel annak magyarországi gyászos „karrierjére”. A legjobban ismert s a legkörültekintőbben feltárt 1882-es *tiszaeszlári esettel* kezdi lajstromát. Majd a többit is, hol rövidebben, hol hosszasan ugyancsak érinti: 1884: Budapest; 1885: Cegléd, Kalocsa, Nyiregyháza, Sajóvamos Soltvadkert és Zsámbék; 1886: Tolna; 1887: Nyírvasvár, Pozsony; 1889: Pozsony; 1890: Nagy-Rozvány; 1891: Nagy-Szokol; 1892: Kolozsvár, Szenic; 1894: Garam-Kis-Salló; 1895: Balassagyarmat; 1897: Bácsalmás; 1898: Tab, Zólyom; 1899: Debrecen, Kisújszállás; 1900: Kiskunfélegyháza, Medgyesegyháza, Nachod, Szentés; 1901: Balatonlovas, Békés; 1906: Nagymaraton; 1907: Abasár, Bihar; 1911: Hajdúnánás (itt ugyanabban az évben két alkalommal is!); 1913: Sárospatak; 1915: Ungvár; 1918: ismét Nagy-Rozvány; 1937: Hajdúnánás; 1938: Vámosmikola; 1944: Munkács; 1945: Kaposvár; 1946: Budapest (Teleki tér, Illatos út), Miskolc, Szegvár; 1948: ismét Szegvár.⁵ De a szerző nem csupán a magyar olvasót leginkább érdekelhető magyarországi eseteket sorolja fel és elemzi, hanem igyekszik azt nyugat-európai (közelebről egy orleans-i), továbbá kelet-európai (főként lengyel és ukrainai) történésekkel egybevetni. Ennek a fejezetnek, miként az egész kötetnek is nagy erőssége, hogy Pelle bőven merít e baljós kérdéskör nemzetközi szakirodalmából: Freud mélylélektani elemzése mellett Götz Aly, a Dés környékéről Amerikába származott Randolph Braham (Ábrahám Adolf), Zygmunt Baumann, Pierre Dessuant, Cristian Gerlach, Jan T. Gross, az ugyancsak magyar származású Béla Grünberger,

4 Csapán néhány adat (ahogy mondani szokás: „a teljesség igénye nélkül”): Varga Domokos György 2006; Bonta Miklós: *Vérvád, hisztéria, pogrom a holokauszt után* (https://nepszava.hu/3095775_vervad-hisztéria-pogrom-a-holokauszt-utan, a továbbiakban: Bonta 2020); Jeszenszky Géza: *Auschwitz után pogromok? Vérvád, hisztéria, népitélet. „Zsidókérdés” Magyarországon 1945-ben és 1946-ban*. Budapest, 2020, Milton Friedman University Press. *Könyvkritika*, LXIV. évfolyam, 47. szám, 2020. november 20.; Végső István: „Kezdek az asszonyok ütni a zsidókat, őket nem fogja a törvény” (<https://neokohn.hu/2021/04/17/kezdek-az-asszonyok-utni-a-zsidokat-oket-nem-fogja-a-torveny/>, 2021. április 17. szombat, továbbá: [https://www.clioinstitute.hu › single-post › végső-istván-re](https://www.clioinstitute.hu › single-post › végső-istván-re;).; a továbbiakban: Végső 2021); Szántó István: *Miskolc eltitkolt történelme – dr. Pelle János könyve – Vérvád, hisztéria, népitélet* (<https://szantograf.hu/2021/05/21/miskolc-eltitkolt-tortenelme-dr-pelle-janos-konyve-vervad-hisztéria-nepitelet/>); a továbbiakban: Szántó 2021); *Az utolsó értelmiségi – Pelle János. Lapszámbemutató* (<https://www.hitelfolyoirat.hu/2022/02/02/hitel-est-6/>; <https://www.youtube.com/watch?v=yjsCx-ZLE5I&t=1819s>)

5 Pelle 2020, 18–19, 21–23. Vö. Végső 2021.

Susanne Heim, Raul Hilberg, Edgar Morin, Leon Poliakov, Timothy Snyder munkáira, illetve fontos megállapításaira is gyakran hivatkozik. Így elemzései árnyaltabbá, egyszersemind meggyőzőbbé is válnak.

II. Egy népügyész Kaposvárott

Ebben a fejezetben Pelle egy igen tanulságos történetnek jár a végére, amely, mint cseppben a tenger, az egész országban eluralkodó közhangulatot is példázza. Két főszereplője van: az egyik az egyébként igen tisztességesen viselkedő korábbi (1922-től hivatalban lévő) polgármester: *dr. Kaposváry (Vétek) György*, a másik pedig egy szintén kaposvári illetőségű holokauszt túlélő *dr. Frank László* nevű ügyvéd, aki „népügyész” mivoltában döntő szerepet játszik a hajdani városvezető meghurcoltatásában és jogerős elítélésében. Pelle úgy gombolyítja elbeszélésének fonalát, hogy nyilvánvalóvá váljék: az új történelmi környezetben s politikai légkörben régi érdemek alig vagy egyáltalán nem számítanak! Zárójelbe kerül, hogy Vétek György éppenséggel akár „zsidómentőként” is minősíthető, hiszen a gettósítás és a deportálás idején minden tőle telhető segítséget megadott a bajbajutottaknak. Sőt, s helyi tehetős zsidóktól összegyűjtött pénzből nem csupán rendszeresen élelmiszert juttatott a gettóba, hanem kapcsolatai révén ugyanezen pénzösszeg felhasználásával a kaposvári zsidók bevagonírozását végző németeket és a szolgálatban levő vasutasokat lefizetve az utolsó vagonot sikerült a kelenföldi állomáson lekapcsolatni a halálvonatról...⁶ Minden elem együtt van tehát a „konceptciós per”, valamint a „zsidóbosszú” összefüggésének megállapításához.

S mit tesz Isten, Kaposvárott is felbukkan a vérvád: 1945 novemberében eltűnt egy kétéves fiúcska, akinek felpuffadt holttestét csupán tíz nappal később találták meg a Malomárok vizében...⁷ De addig már lábra kapott a szóbeszéd: a „zsidók” tették el láb alól. Pelle könyvének egy másik recenzense így összegzi a kialakult robbanékony helyzetet: „A kaposvári közbeszédben a *gyanú a zsidókra terelődött*. Azonnal újjáéledtek a zsidóellenes indulatok, amik – hál’ istennek (B.-K. B.) – végül nem csaptak át fizikai erőszakba. Ám ahogy azt Pelle jól megállapította, *a kibeszéletlen társadalmi kérdések továbbra is ott lappangtak és hatottak még hosszú ideig*.”⁸

III. „Őszinte szó” és hisztéria

Ez a fejezet egyfajta újabb összegzés, mondhatnánk bővített sajtószemle: a baloldali pártok nyilatkozatait, röplapjait s különféle egyéb megnyilvánulásait

6 Pelle 2020, 57.

7 Pelle 2020, 67–68.

8 Végső 2021. (Az én kiemelésem: B.-K. B.)

gereblyézi össze a „zsidókérdésről”. A lista impozáns: Darvas József parasztpárti politikus 1945 március 25-ei cikkével indít, majd idéz a neves író 1945. augusztus 26-ai a Városi Színházban pártja kongresszusán tartott beszédéből. Ebből, kommentár nélkül, ízelítő gyanánt, magunk is átemelünk egy részletet: „Van itt egy réteg, amely valóban embertelen szenvedéseket volt kénytelen elviselni. Ez a réteg most a szenvedés jogán előjogokat követel magának. Mi elismerjük szenvedéseiket, tudjuk nagyon jól, mit kellett túrniuk, mi magunk is mindent megtettünk a segítségükre az üldöztetés nehéz idejében, de nem hallgathatjuk el, hogy ha a szenvedések jogán valakinek joga van jóvátételt követelnie, akkor az a dolgozó magyar nép.”⁹

Majd Pelle azokat az orvosegyetemen készített röpiratokat veszi sorra, amelyeknek fenyegető antiszemita hangneme magát Rákosi Mátyást is aggasztják, noha, mint később látni fogjuk, később különösebb skrupulus nélkül maga sem habozik a „zsidó kártyát” Miskolcon bevetni, ha hatalomtechnikai megfontolásból ezt hasznosnak ítéli. A „sajtószemle” folytatásából pontos képet nyerhetünk a Teleki téri piacon történt, 1946. május 8-án kirobbant méretes botrányról, amelynek központi eleme az az eszement híresztelés volt, miszerint „gyermekhús” volt az ott árusított ételben, Újpesten „gyermekkörmöket” találtak volna a pesti Lázár utcában töltött virsliben, továbbá egy Kőbányán terjedő mendemonda szerint „a Dob utca 7. (szám) alatt gyermekhússzalámigyár működik”.¹⁰ Ugyancsak ebben a fejezetben esik szó a ferencvárosi, közelebről az Illatos úti atrocitásról.¹¹ Teljesen egyetértek Pelle könyvének főtebb már idézett recenséjével, aki így összegzi a további fejleményeket:

„Az Illatos úti pogrom a felszabadult indulatok értelmetlenségét sugározzák. A fővárosi feketekereskedelem központjában történetek ágyaztak meg gyakorlatilag az országosan futótűzként elterjedt, a holokauszt utáni legnagyobb zsidóellenes eseménysornak. A fejezet fontos eleme Pünkösti Árpád Rákosi rendszert alapjaiban megkritizáló, azt hibáztató gondolatai¹² mellett Kende Tamás *Véróád* című könyvének¹³ (1995) kritikája.”¹⁴

9 A *Szabad Nép* 1945. augusztus 28-ai számából idézi Pelle 2020, 73.

10 Pelle 2020, 88–89.

11 Pelle 2020, 90–91.

12 Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért*. Budapest, 1992, Európa Kiadó (Magyarország felfedezése).

13 Osiris Kiadó.

14 Végső 2021.

IV. „Kezdjék az asszonyok ütni a zsidókat, őket nem fogja a törvény”

Ez a fejezet a miskolci lincselés leírása mellett a leginkább felkavaró: a hírhedt kunmadarasi pogrom részletes jegyzőkönyve, amely a három halálesetet és tizennégy sebesültet követelt. A Nagy János református tanító (korábban leventeoktató) és Orosz János római katolikus lelkész igaztalan meghurcolása és a közeli Karcagon rendezett népbírószági tárgyalása miatt régóta fortyogó indulatok az 1946. május 21-ei hetivásáron robbantak ki: madarasi kofaasszonyok megrohanták a helyi zsidó piacosokat, gyalázták és agyba főbe verték őket. Az egyik „nagyon mélyről jött”, gyakorlatilag analfabéta asszony eszelősen azt ordította, hogy – mint mondta – „elrabolták” hűgának a kisfiát... Vagyis itt is „berobbant” a vérvád, s a Pelle által módszeresen körbejárt *viktimizáció* (a kollektív áldozatiság) és az ebből következő *tömeghisztéria* megtette gyászos hatását... Hiába ismerte be később a főkolompossa „előlépett” primitív nő, hogy maga is tudta: nem igaz, amit állított – a zsigeri indulatokat már nem lehetett megfékezni...

Ugyanez az asszony aztán közvetett módon a tárgyaláson beismerte: cselekedete mélyén a sárga irigység s zsigeri frusztráció dolgozott: „Amikor a zsidók hazagyüttek, nem volt semmijük, én meg hiába túrom az orrommal a földet, csak nyomorult maradok [...] fehér kenyeret esznek, én pedig egy kis málét is alig tudok juttatni az öt apró gyerekből álló családomnak”.

Ezt a pszichológiai tankönyvbe illő mondatot szervesen egészítik ki egy szovjet hadifogságból visszatért másik (férfi) vádlott szavai: „Kunmadarason többen beszéltek [...] bezzeg a zsidóknak milyen jó dolguk van, alig jöttek haza a deportálásból, feketézéssel és üzleteléssel máris milyen jól élnek, nem dolgoznak semmit, mégis fehér kenyeret esznek, ruhákat csináltatnak, nekünk, volt hadifoglyoknak pedig semmink sincsen”.

Az ellenőrizhetetlen (nemegyszer a háttérből politikai nyereség reményében szándékosan terjesztett) szóbeszéd tudatmódosító, butító hatásának érzékelésére íme még egy – a tárgyalási jegyzőkönyvből kiragadott – részlet, amely az egyik, szintén a vádlottak padjára kerülő számadó juhász és a tárgyalást vezető elnök párbeszédéből származik:

„Hiszi-e, hogy a zsidók paprikást főznek a gyerekekből”?

„Hát, hiszem is, nem is.”¹⁵

Ezeket baljós mondatokat „szemléletesen” támasztja alá az a kunmadarasi pogrom vádlottjai egy csoportjáról 1946. június 2-ai szolnoki tárgyaláson készült „szociofotó”, amelyet a szerző (és a könyv technikai szerkesztője) a kötet borítójára választott. Ez telitalálat! Elgyötört, ápolatlan férfiarcok, hol közömbös, hol letargikus tekintettel, a három asszony arckifejezése viszont különböző, a fejkendős nő vonásai tudatlanságot és beletörődést tükröznek, a mögötte ülő asszony mintha elgondolkozna a törtéteken. A fénykép középpontjában megörökített női arc – benne e sorok írója (moglehet tévesen) a pogrom kirobbantója, Kabai Tóth Esztert sejtí – ellenben ravaszságot, dacot sugárzik, akárha azt akarná sugallni, beszélhetek ti nekem, amit akartok, én tudom, amit tudok, úgyszemint bírtok meggyőzni bűnösségemről...

Ismét maximálisan egyet kell értenem Végső István korábban már citált precíz ismertetésének konklúziójával: „A kunmadarasi pogrom vádlottjainak értetlenkedő, bús arcai jól kifejezik, hogy a korszakban megnyilvánuló megmagyarázhatatlan gyűlölködésben részt vevő, de annak következményeivel nem számoló, sokszor felbőszített, félrevezetett egyszerű kisemberek ugyanolyan áldozatok, mint akikkel szembefordultak. Tévinformációk, előítéletek, sajtó- és pártpropaganda valamint a kibeszéletlen, megoldatlan társadalmi-gazdasági ügyek mentén kialakult hisztéria a »vérvádaskodót« ugyanúgy marginalizálta, mint a célkeresztbe került, kollektivizált, »megbélyegzett« zsidó lakosságot.”¹⁶

15 Pelle 2020, 108–109. Vö. Bonta 2020.

16 S egy újabb összesítés: „A pogrom után 120 ember letartóztattak, és 59 személlyel szemben indult eljárás. Életfogytiglani, valamint két és tizenkét év közötti fegyházbüntetésre, illetve nyolc hónaptól három évig tartó börtönbüntetésre ítélték a vádlottakat.” Végső 2021.

V. Játék a tűzzel

Ebben fejezetben Pelle a (három közül) legkisebb – Deák utcai – makói zsinagóga 1946. május 31-én, szombat éjjeli – mindmáig felderítetlen indítékú és hátterű – felgyújtásával, továbbá a makói zsidóknak a városból való menekülésével végződő *makói pogrom* 19. század végi (vérvádas) és 1918/1919-es véres eseményekre (1918 novemberében leszerelt frontharcosok több zsidó kereskedőt meggyilkoltak, ugyanakkor – „viszonzásképpen” – 1919 januárjában „nemzetőrséghez tartozó tengerészek” egy zsidó boltot december után másodszor is megrohanó tömegbe lőttek: hat halott maradt az utcaköveken!)¹⁷

Aztán, mondhatni „menetrendszerűen” Makón is újra felbukkant a vérvád: ezúttal az egyik legtekintélyesebb zsidó közszereplő, a szociáldemokrata párttagkönyvvel rendelkező Schwarz (Szemere) Manó terménykereskedő és családja, ismerősei kerültek a célkeresztbe. Pelle szerint ebben a főszerepet „kommunistává átvedlett nyilasok” vitték – „rendőri közreműködéssel”. De, ugyancsak Pelle sugalmazása szerint, az előkészületekben a hírhedt *kat-pol* két embere is részt vett volna, ám nem akarván túl nagy kockázatot vállalni, még idejekorán, „hasznos időben”, távoztak a nemzetközi figyelem övezte városból...

Akárcsak, levonva a következtetéseket, a makói zsidóság színe-java. Közülük, tudjuk meg Pelle könyvéből: „Sokan mentek Palesztinába, s részt vettek Izrael állam megalapításában.”¹⁸

Pelle nem habozik ebből az egész magyar gazdaság- és nemzetfejlődésre nézve tragikus következtetést levonni: a zsidók kényszerű távozásával a híres, nemzetközileg is „jegyzett” makói hagymakereskedést érte jövátéhetetlen károsodás: „Az 1950-es évekre a zsidók teljesen kivonultak a város gazdasági életéből, túlnyomó többségük elköltözött. Politikai önkény, hatósági támogatást élvező, vérvádas antiszemitizmus, s mindennek betetőzéséül erőszakos kollektivizálás, proletárdiktatúra – ennyi egymás után következő csapást a holokauszt túlélő makói zsidók már nem tudtak elviselni.”¹⁹

VI. Lincselés Miskolcon

Pelle János ebben a fejezetben merít legtöbbet eredeti kutatási anyagából, amelyet az elmúlt harminc évben módszeresen tovább fejlesztett és folyamatosan gazdagított. Ennek első eredményei *A miskolci konstruált vérvád* címmel a *Valóság* című tekintélyes társadalomtörténeti folyóirat 1994-es évfolyamának két egymást követő számában láttak először nyomdafestéket... Nem éppen frenetikus hatással, jegyzi meg – szövegéből rezignáltan „kiszólva” – a szerző, hiszen

17 Pelle 2020, 123.

18 Pelle 2020, 130.

19 Pelle 2020, 134. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

jogosnak hitt várakozásaival ellentétben szinte semmilyen visszhangot nem keltettek, könyvben történő feldolgozásához egyetlen alapítványtól sem kapott pénzt, a témából készített „dokumentumfilmet sehol nem játszották, *de facto* betiltották”...²⁰ Ám Pelle nagyon szívós ember, a kezdeti kudarcok, miként épp az általunk *most* ismertetett kötet sikere s a róla megjelent ismertetések tekintélyes száma²¹ bizonyítja, nem szegte kedvét. Sőt...

Ennélfogva érthető: itt, új könyvének ebben a részében és a legmélyebbre az *okok, történések és következményeik* egymásra épülő láncolatában. Szabályos történelmi freskót kapunk a vészorszak miskolci vetületéről, kezdve a miskolci zsidók szerves beilleszkedésével a dinamikusan fejlődő iparváros gazdasági és társadalmi életébe, a helyi események Trianon utáni sorjázásával s a budapesti „nagypolitikával” való összefüggéseivel folytatva – s végül a helyi nagyszámú zsidóságot ért megpróbáltatások, az egyre fokozódó antiszemita közhangulat harmincas/negyvenes évekbeli terjedésével bezárva, amelyek, így egymásra épülve, egymásból következően „logikusan” torkolltak a miskolci zsidók 1944/45-ös meghurcolásához, gettósításhoz s végül deportálásához. A zsidókkal kapcsolatos háború utáni miskolci „közérzületről” így ír Pelle – finoman jelezve, hogy ez a negatív atmoszféra társadalomlélektani tekintetben nagy mértékben „megágyazott” az 1946-os és a tíz évvel későbbi brutális miskolci lincseléseknek: „A városnak szinte fel sem tűnt, hogy 8900 zsidót hurcoltak el, a környékbeli településekről pedig további 6000-et. De a közeledő háború gondjaival terhelt miskolciak, bár tudni sem akartak róla, mi lett a zsidók sorsa, a lelkük mélyén nem feledkeztek el róluk. A gettóba zárásuk, majd deportálásuk idején elszabadult indulatok sem múltak el nyomtalanul. A kívülálló tömeg számára a zsidók tragédiája *elfojtott közös bűnné vált*, melytől agresszióval, dühkitöréssel próbáltak szabadulni. A helyi nyilasok közül jó néhányan azért vettek részt később a gyilkosságokban, hogy ne maradjanak »terhelő tanúk«.”²²

Pelle narratívájában nagyon fontos hangsúlyt kap a koncentrációs és megsemmisítő táborokat túlélő maradék zsidóság integrációjának, az új hatalom közigazgatási és rendvédelmi szerveibe való beépülésének nyomon követése. Természetesen nem hallgatva el az ezzel kapcsolatos súrlódásokat, feszültségeket s a hazatérő zsidók ellen fellángoló fokozódó ellenérzéseket sem. Kiemelten foglalkozik a gleichsaltolásra készülő kommunista erőközpontok, főként a párt és az államvédelem kétarcú propagandatevékenységével, amely – jóllehet a vérvádat határozottan elítéli – nem átall a „feketézők” és a „spekulánsok” ellen ágálni, amely, Pelle értelmezésében bizonyos, nem is igen burkolt zsidóellenes uszítás volt.²³

20 Pelle 2020, 138. (Az én kiemelésem! B.-K. B.) Lásd még Pelle János: Vérvád és pszichohistória. *Múlt és Jövő*, 1994/4 (https://epa.oszk.hu/03100/03119/00044/pdf/EPA03119_eletunk_2019_03_030-055.pdf)

21 Lásd ismételten írásunk 4. jegyzetét! (B.-K. B.)

22 Pelle 2020, 142. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

23 „Miért nem kötöttek fel eddig egyetlen feketézőt sem?” (Gerő Ernő); „Aki a forintot rontja, pusztuljon!” (Farkas Mihály); „A mi véleményünk az, hogy aki a forinttal spekulál, aki alá

A tragikus végkifejletről ez olvasható Pelle János egyik interjújában: „A könyv-olvasó végigkövetheti, hogyan lázítja a hatalom két lisztfeketéző, holokauszt túlélő zsidó malomtulajdonos ellen az éhségtől dühös vasgyári munkások egy csoportját. Hogy vezet az elszámoltatás, a tömeghergelés a rendőr-főkapitányság Zsolcai kapui épületének ostromához, és egy zsidó származású rendőr halálához. A szerző arra is fényt derít, hogy milyen összefüggés van a 46-oshoz kísértetiesen hasonló, 10 évvel későbbi eseményekhez, ábrázolva, hogy a mélyen plántált gyűlölet miként él kimondatlanul is generációkon keresztül tovább.”²⁴

Pelle így zárta le a miskolci pogromból adódó következtetéseket: „Az eseményeket »tabusították«. A párt el akarta felejtetni a kettős miskolci »népítéletet«, mely a magyar munkásmozgalom történetének egyik legnagyobb szégyene volt.”²⁵

VII. Visszhang és epilógus

Ez a fejezet jobbára afféle átmeneti korra igen-igen jellemző idézetgyűjtemény – csupán a szerző által elengedhetetlenül fontosnak ítélt, hol szűkszavú, hol kissé bő lére eresztett, de mindig helytálló kommentárokkal. Pelle első dolga, hogy mérlegre teszi Márai Sándor 1943/1944-es, továbbá nemrégiben kiadott 1945/1946-os *Naplói* zsidókkal kapcsolatos megnyilvánulásait és tárgyilagosan kimutatja, hogy az 1948-ban az emigrációt választó nagy író a „felszabadulás” utáni antiszemita ízű érdesebb feljegyzései inkább kommunista, semmint zsidóellenesek.²⁶ Ez után Molnár Erik szintén jelentős, a *Társadalmi Szemle* 1946. májusi számában megjelent (valójában azonban tíz évvel korábban keletkezett) antizionista, a hazai zsidóságot a teljes asszimilációra felszólító *Zsidókérdés Magyarországon* című tanulmánya korrekt elemzése következik.²⁷

Pelle ezek után bőven idéz két korabeli röplapból. Okát azonnal meg is adja: az iratokat antifasiszta ellenállók fogalmazták, akik, noha aligha vádolhatók zsigeri zsidógyűlölettel, minden esetre jól példázzák a fejekben ekkortájt eluralkodó zűrzavart. Íme milyen ellentmondásos „zsidókép” olvasható ki az Őszinte magyar szó a zsidósághoz! című történelmi dokumentumból: „Azt mondjátok, hogy a demokráciát véditek. De ez is csak áltató képmutatás, mert valójában a demokrácia s a vele járó szociális fejlődés nem a Ti ügyetek. Ti az elmúlt liberális világban mérhetetlenül meggyarapodtatok. Ez a demokrácia a magyar proletár milliók ügye, bízzátok csak ennek védelmét a múlt rendszerekben általatok

akarja aknázni demokráciánk gazdasági alapjait, fel kell húzni az akasztófára”! (Rákosi Mátyás). Idézi Pelle 2020, 149–150.

24 Szántó 2021. Lásd még Pelle 2003, 201–204.

25 Pelle 2020, 134. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

26 Pelle 2020, 177–184.

27 Pelle 2020, 184–186.

is csak kihasznált munkás- és paraszttömegekre. [...] Értelmes, Becsületes, Magyar Zsidók! Bármily kevesen vagytok, Nektek kell elindítanotok a tisztulás folyamatát! Hatalmas, az egész zsidó magatartást átformáló munkához kell fognotok. Bármily nehéz feladat ez, vállalnotok kell, ha békés nyugalomban akartok élni, ha azt akarjátok, hogy végképp lecsillapodjanak a magatartásotok által kiváltott vészes indulatok.”²⁸

Nem kevésbé tanulságos az ugyancsak 1946-os keltezésű *Magyarok! Kommunisták! Elotársak!* című röpirat sem, hiszen az nem kevesebbet követel, mint a Magyar Kommunista Párt „megtisztulását”. Íme néhány passzus: „A végzetes hiba akkor történt, amikor a felszabadulás pillanatában a magyarság letargiája lehetővé tette, hogy a bosszúra szomjas zsidóság a maga mindenható politikai és gazdasági hatalmát beleépíthesse a demokrácia épületébe. Kizárólagos monopóliumként kezükbe vették a rendőri hatalmat, fasisztának bélyegeznek és elhurcolnak mindenkit, aki a legenyhébb formában is tiltakozik üzelmeik ellen. Úgy megszállták a közhatalom minden pozícióját, annyira úrrá lettek az egész államgépezeten, mintha nekünk, magyaroknak többé már semmi közünk sem volna ehhez az országhoz.”²⁹

Ám ugyanolyan mély pesszimizmus és elkeseredés árad a „másik oldal”, a magyar zsidóság hiteles képviselőinek fennmaradt dokumentumaiból is. A já-noshalmi hitközség elöljárójának a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnökéhez címzett levelében ilyen kétségbeesett sorok olvashatók: „a zsidókat úgy a kigazda, mint a munkáspártok egyaránt gyűlölik. [...] Tehát innen el! Ki kell vándorolnunk. Engedje ki az orosz katonai hatóság a zsidókat az országból. Ne kelljen azoknak illegálisan innen kijutniuk. S míg a kivándorlás tart – s az, tekintve a palesztinai helyzetet, elhúzódhat 1-2 évig is –, addigra tartsa a Vörös Hadsereg megszállva az országot a mi megvédésünk szempontjából.”³⁰

S végül, egy a vészidőszakban átélt, racionálisan szinte feldolgozhatatlan megpróbáltatások következtében a magyar zsidók nagy részére jellemzővé vált elbizonytalanadást, iránytévessztést, végsősoron súlyos *identitásválságot* rögzítő markáns vélemény egy másik Márai naplóbejegyzésből: „A trauma, a rettenetes ütés, amely a zsidóságot érte, mintha kiteszította volna a zsidókat mindenféle közösségből. Már nem a jóvátétel, nem az igazságtevés, nem is bosszú az, ami elsőrendűen mozgatja őket, hanem a kiszakadás, elszakadás, különállás. Semmivel nem vállalni közösséget, ami nem zsidó, s ez a belső végső válasz arra, ami történt.”³¹

28 Pelle 2020, 191–192.

29 Pelle 2020, 194.

30 Pelle, 2020, 196–197.

31 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt*. Toronto, 1998, Vörösváry, 35. Idézi Pelle 2020, 182. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

VIII. Historiográfiai áttekintés

„A könyv egyik legnagyobb erőssége a *Historiográfiai áttekintés* című fejezet. A szerző, ha nem is törekedett a teljességre, de igyekezett pontos képet adni a témában vagy az ahhoz köthető magyarországi írások kapcsán. A szakirodalom a dualizmus korától napjainkig való vezetése közben Pelle igyekezett kritikai élel is az olvasó figyelmébe ajánlani a már megszületett írásokat [...] *Te gyük hozzá, hogy a szerző szinte az összes fejezetben igyekezett szakirodalmi segítséget adni. Nyitott ügynek tekinti a további kutatásokat, hisz tisztában vele, hogy az 1946-os események – főként a szimplán »csak« antiszemita tüntetések, amik nem tor kollottak brutális tettegességekbe, várvadakra, még nincsenek teljesen felderítve országos szinten.*”³²

Összegzés helyett

E tömör, csupán a könyv legfontosabb mozzanataira reflektáló *mustra* után te gyünk fel egy (alap)kérdést: Mi az igazi új(donság) Pelle könyvében? Rövidre zárva leginkább az, hogy Bibó István „klasszikus” *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című megkerülhetetlen alapvetését, amely a legtöbb, a témával fog lalkozó magyar szerző (jelen sorok íróját is beleértve!) számára mindmáig a „kályhát” jelenti, két fontos szempontból *továbbgondolja*.

Ezt, első megközelítésben, úgy éri el, hogy felhívja a figyelmet a bibói elemzés címének *második felére*, amely, hogy, hogy nem, valamiképpen elkerülte a leg több szaktörténész figyelmét, hiszen Bibó István szociopszichikai szempontból is megalapozott, kíméletlen őszintesége miatt ma is példaértékű szociológiai s főként a magatartáskutatás (etológia) tárgykörébe tartozó *viselkedéstani* egy szersmind *tömeaglelektani* látletele inkább *en bloc* került a „zsidókérdést” tágabb – főként társadalom- és mentalitástörténeti – vetületekben vizsgáló kutatók érdeklődésének homlokterébe. Nem utolsósorban azért, mert úgy is olvasható – s csak és kizárólag így olvasandó! –, mint a magyarság jobbik részének, mond hatni történelmi lelkiismeretének elemi erejű lenyomata, könyörtelen szembe nézése a vészkorszak szörnyűségeivel s a magyar „keresztény úri középosztály” e nemzeti tragédiában játszott szerepével. Számadás, számvetés, vezeklés, egy szersmind *memento!* Éppen ezért lehetett az, ami: *katarktikus reveláció* és *kiinduló pont* a „kérdés” bármiféle indítékú vizsgálatához! Mindmáig.

Pelle János így vall erről egy másik magánlevelében: „Az úri antiszemitizmus mögött a népi előítéletek húzódtak meg, nem véletlen, hogy 1919 után a magyar hatalmon levő politikai elit egyik csoportja mérsékelt antiszemita volt, a má sik meg radikális: tagjainak, ha érvényesülni akartak, azt kellett mondaniuk

32 Mivel emez összefoglalóval teljesen egyetérték, némileg lerövidítve átemelem recenzióíró társam szövegéből! Lásd Végső 2021. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

a politikai gyűléseken, amit a tömeg hallani akart. És még valami. A magyar értelmiség Bibó-imádatba révülve, még csak el sem olvasta [pontosan] a nevezetes, hosszabb tanulmány címét: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Pedig – folytatja gondolatmenetét Pelle – fel kell feltárni mindazt, ami a második világháború vége után történt nálunk ahhoz, hogy megértsük, hogyan kerülhetett sor az 1944-es borzalmakra. (Bibónak erre a maga korában nem volt lehetősége.) És nemcsak a posztholokausz, hanem a preholokausz ismeretére is szükség van, amit a történészek tudatosan elhanyagoltak. Én, erőmhöz mérten igyekeztem ezt megtenni...³³

Vagyis Pelle, miként könyvének egyes fejezetei rövid ismertetéséből is világosan látszik, pont azt az elhanyagolt területet és időkeretet – az 1945 és 1956 közötti időszak hátborzongató lincselésekbe torkoló zsidóellenes megnyilvánulásait – veszi módszeresen górcső alá, amely (különbéle, leginkább hatalompolitikai s az ebből következő öncenzurális okokból) finoman szólva sem került 1945 és 1990 között reflektorfénybe.³⁴ Ám még ennél is fontosabb, hogy a legújabb nemzetközi (főként francia meg angolszász s persze magyar) szakirodalom módszeres használatával *mélyebbre* kíván ásni elődeinél és pályatársainál egyaránt. Azt feltételezi s legtöbbször meggyőzően bizonyítja is, hogy a középkori eredetű vérvádak, bármennyire abszurdaknak tűntek is fel a két világháború közötti főként neológ hátterű emancipált zsidó nagy-, közép- és kispolgári rétegek s az ugyanebből a milióból származó értelmiségiek számára a valóságban sokkal *szerveesebben* gyökereztek az elmaradott, mélyszegénységben élő kelet-közép-európai (köztük a magyar) parasztság vallási (tév)képzeteiben és zsigeri beidegződéseiben. Van, legalábbis a közelmúltig volt bennük, ha tetszik ez nekünk, ha nem – ugyancsak Pelle szavaival – „egy irracionális mag”. Ez, folytatja okfejtését Pelle: „nyugaton, azaz Németországban, Franciaországban vagy Olaszországban sem volt ismeretlen, de az Elbától keletre állandóan felszínre került. A »zsidókérdés« folyamatosan kisebb vagy nagyobb társadalmi robbanásokat idézett elő, és végzetes politikai manipulációra nyújtott lehetőséget, ugyanis a választójoggal rendelkező tömegek hagyományosan fogékonyak voltak a »felvetésére«.”³⁵

Pelle János szerint végeredményben erre az „irracionális magra” vezethetők vissza mindazok az eszelős, zsigeri kegyetlenséggel végrehajtott pogromok, mint amilyen a rémületes 1946. május 21-ei kunmadarasi eset volt. Sajnos ugyancsak Pelle alapkutatásaiból ismeretes, hogy e tekintetben a többnyire szintén a nincstelen szegényparasztságból a 19/20. század fordulóján bekövetkező erőteljes iparosítás eredményeképp „kiemelkedő” miskolci/diósgyőri

33 Részlet Pelle János Borsi-Kálmán Bélához intézett 2022 őszén érkezett magánleveléből. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

34 Lásd ehhez, ismételtlen írásunk 2. sz. jegyzetében feltüntetett munkákat! (B.-K. B.)

35 Lásd erről bővebben Pelle János: A zsidókérdés útvesztői. *Élet és Irodalom*, LXVII. évfolyam, 10. szám, 2023. március 10., 12. (A továbbiakban: Pelle 2023.)

vasmunkás-proletárok intellektuális nívója s előítéletrendszere sem állt magasabb szinten a kunmadarasi és szegvári ridegparaszt és pásztorivadékoknál. Különbösen aligha került volna sor az 1946. július 30-ai és augusztus elsejei borzalmas lincselésekre, amelyeknek, mondhatni „logikus” utórezgése egy ugyancsak Miskolcon történt – immár az 1956-os októberi forradalom érzelmileg zavaros, nehezen értelmezhető politikai eseményeivel összemosódó (s utóbb szándékosan össze is mosott!) – újabb brutális zsidógyilkosság.³⁶

De nem csupán ez az újdonság Pelle levezetéseiben és „megközelítéseiben”! Túl azon, hogy radikálisan szakít számos elődje s némely pályatársa – egyébként persze érzelmileg jogos! – megbántottságával s indulatvezérelt, olykor „számonkérő” attitűdjével *feltűnő* elemzéseinek érzelemmentes „tárgyszerű” hangneme: a szigorúan „csak a dolgot magát” vizsgáló, a „makacs” tényekre összpontosító historikus szemlélet.

A szenttelen hangnem, annak bizonyítása, hogy túl lehet és túl is *kell* lépnünk – zsidóknak, zsidó származású és nem zsidó magyaroknak egyaránt – az egymásnak, olykor „csak” közömbösségből, de sajnos igen gyakran szánt szándékkal – „nemzethűség szempontról” – okozott temérdek szenvedésen, s az azt követő ideológiai mezben elkövetett – „osztályharcos” – visszatorlálson. Még akkor is, ha nyilvánvaló: ezt egyfelől lehetetlen patikamérlegesen kiporciózni, másrészt *történelmileg* az sem lehet kétséges, kit, kiket, a magyarság melyik csoportját/szegmensét érte a legnagyobb, jövátehetetlen veszteség... Amely, ne kerüljessük a „dolgot”: az egész magyar „polgári átalakulás” és modern, francia vézetésű nemzettéválás legnagyobb, sajnos aligha jövátehető traumája is egyben... Úgy is mondhatnánk, hogy valódi „Belső-Trianon”... „Önfia vágta sebé”³⁷...

S még valami, amely szembetűnő Pelle könyvének olvastán: a már-már rögeszmés „igazságkeresés”. Az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy ha valamely, történelmileg, szociológiailag vagy morálisan mégoly kínos, esetleg akár nemzeti önszemléletünk/identitásunk szemszögéből sem éppen aranykönyvbe illő megtörtént eseménysort – mint amilyenek éppen a könyvben könyörtelen precizitással rögzített pogromok – minden apró részletre kiterjedő vizsgálat alá vesszük, akkor hamarabb eljutunk a „feloldozáshoz”, mintha buzgón a „szőnyeg alá söpörnénk”, elhallgatnánk vagy nyakatekert, hamis érvekkel tisztára mosnánk a *történet* (történetet) *magát* s persze annak szereplőit.

Ezért írja meg Pelle kíméletlen következetességgel Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Péter Gábor e *rémületes* (magyar) *valóságban* játszott

36 Lásd még erről Standeisky Éva: Elmismásolt antiszemitizmus, elhallgatott múlt. Az 1956-os miskolci lincselés. *Élet és Irodalom*, 2004. augusztus 20., 8–9. (<https://minap.hu/cikk/az-1956-os-forradalom-es-sz...>); továbbá Pelle János: Lincselés Miskolcon. *Hitel*, 2020/május, 39–74. (https://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/08-pelle_1.pdf)

37 Vö. Bokros Lajos: Önfia vágta sebé – A trianoni tragédia tanulságai. *Élet és Irodalom*, 2020. június 26. (<https://www.blogaszat.hu/2020/06/onfia-vagta-sebet-trianoni-tragedia.html>); Fazakas Zoltán József: Önfia vágta sebé? (<https://www.hitelfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2021/05/08-fazakas.pdf>)

dicstelen szerepét,³⁸ egyszersmind lerántva a leplet történelmi léptékű felelősségükről is. Nem rejtve véka alá a hírhedt „négyesfogat” zsidó származását sem, ami ez esetben még akkor is „növeli a bajt”,³⁹ ha történelmi, szociológiai és társaslélektani szemszögből egyaránt olyan „hivatásos forradalmárokról” van szó, akik nem érezték magukat zsidónak,⁴⁰ s nem is voltak azok: zsidó eredetű, magyarul beszélő, de nem ’magyarul érző’ „zsidó nemzsidók” voltak csupán, semmi több, akikre, akaratuktól függetlenül, ugyanúgy érvényesek voltak a magyar társadalomfejlődés és közgondolkodás rejtett törvényszerűségei, mint bárki másra⁴¹...

De ennek a megkerülhetetlen dilemmának részletes kifejtése már túlmutat Pelle János kitűnő könyvének problematikáján. Ez jóval inkább a Szekfű Gyula által 1939-ben felvetett „Mi a magyar?” témakörébe vág... Más szóval a magyar társadalomalakulás titkos bugyraiba s kielégítően máig sem tisztázott tipológiájába. Pelle így ír erről, egyúttal azt is jelezve, hogy szerteágazó vizsgálódásait nem tekinti befejezettnek, ő maga pedig korántsem mondta még ki az utolsó szót:

„Ezek után tényleg nincs más hátra, minthogy rövid történelmi visszapillantás keretében definiáljam, mit tekintek »zsidókérdésnek«. A fogalom Magyarországon az 1890-es években már magában foglalta mindazokat a valós vagy vélelmezett társadalmi konfliktusokat és feszültségforrásokat, melyek a zsidó kisebbség és a nem zsidó többség együttélése során keletkeztek. Mivel az emancipáció hatására a száz évvel azelőtt még viszonylag egységes zsidóság különböző felfogású és viselkedésű csoportokra szakadt, és a befogadó társadalom is rohamos gyorsasággal átalakult, egyre irracionálisabb, bonyolultabb és megoldhatatlanabb problémává vált [...] a húszas, a harmincas években a zsidókérdés rohamos gyorsasággal idézőjelbe került, eszmetörténeti szempontból tárgyalhatatlan lett. Megoldása elméleti problémából politikai programmá alakult a zsidók jogfosztására és tömeges megsemmisítésére. Végül pedig szociálpszichológiai örvénnyé vált, mely magával ragadta a tömegeket.”⁴²

„Szabálytalan” – ráadásul eléggé megkésett – ismertetésünk végére érve, emlékeztetjük az Olvasót recenziónk címére: *Hova-tovább?*

Nos, ebből az „örvényből” kell kiragadni, majd a ráarakódott „történelmi” hordaléktól s ideológiai „salakanyagtól” lelkiismeretes aprómunkával megtisztítva közzé *kell* tenni, közszemlére *kell* bocsátani a friss kutatási eredményeket,

38 Vö. írásunk 23. sz. jegyzetében feltüntetett, meggondolatlan, uszító megnyilvánulásainkkal!

39 Vö. Illyés Gyula: „Mert növeli, ki elföldi a bajt” Az idézet a költő *Bartók* című verséből származik (forrás: <https://www.idezzetek.hu>; <https://www.citatum.hu>).

40 Pelle 2023, 75–76.

41 Lásd erről bővebben Pelle 2020, 171–175.

42 Pelle 2023. Itt kell megjegyeznünk, hogy a magyar zsidóság fizikai megsemmisítése eredetileg s tételesen *nem szerepelt* a kirekesztő célkitűzések között. Más kérdés, hogy az események s a felszított tömegindulatok „logikája” fokozatosan ebbe az „örvénybe” sodorta... (B.-K. B.)

hogy „harag és részrehajlás” nélkül minden érdekelt, magát felelős értelmiséginek tartó közszereplő, főként a történészvilág – politikai szimpátiáin felülemelkedve – a lecsupaszított tényeket újragondolhassa, újratárgyalhassa, valódi összefüggésrendszerébe illeszthesse, az új felismeréseket pedig haladéktalanul hasznosíthassa.

Ehhez az oly kívánatos szellemi tisztázó folyamathoz kívánt Pelle János ezzel a könyvével *(is)* hozzájárulni. E nélkül ugyanis az összmagyar nemzettest különféle szegmensei nem tudnak a jelenlegi elkeserítő „szekértáborok” fölé emelkedni, s képtelenek lesznek megbékélni egymással.

Kiss Iván Nagy Gáspár-díjas

„Egy kulacsnyi megmentett víz a tikkadónak.” Ezekkel a szavakkal méltatta az 1956 *Fénylő arcai* című, a forradalom ötvenedik évfordulóján megjelenő művet Csurka István. A gazdag jubileumi terméséből is kiviláglott a költő és a művész, Nagy Gáspár és Kiss Iván együtt lélegző nagy mementója.

’56-hoz hétéves kiskamaszként volt közük, ugyanazt a történelmet élték, ugyanazt a világot szenvedték, s bár Iván a fiatalabb, de csupán 86 nappal. Kevesebb mint három hónap van köztük, a levert forradalom sebe egyformán vérezte át mindkettejük sorsát. A Gáspár versében izzó Öröknyár is egyformán vált sorsfordító élményükké, legföljebb a cím folytatását – elmúltam 9 éves – Ivánnak így kellett aktualizálnia: majdnem 9 éves lettem.

Unalomig ismert az illusztrátor és az irodalmár találkozásának sémája. A költő kopogtat a rajzolónál: kész vagyok, olvass bele, fordítsd át képpé, lesz-e látomásod? A fordítottja igencsak ritka, már-már kuriózum. Az, amikor egy képzőművész állványa, rajzasztala vagy kibomló mappája előtt döbben rá a poéta, hogy még meg nem fogalmazott sorait, strófáit rejtik a képek. Kiss Iván két évvel korábban, 2004-ben kezdte rajzolni a fénylő arcokat, nem is könyvben, hanem filmben és animációban gondolkozva. Komoly rajzfilmes pálya s benne több önállóan rajzolt, rendezett rövidfilm volt már mögötte: az 1986-os *B-A-C-H*, a 98-as *Tánc*, 2000-es *Út*, a 2002-es *Fény és káosz*, a 2004-es *Átváltozás*. Felismerhető karakter, pontos dramaturgia, filozofikus mélység; a lélek elszánt megmutatkozása mind. A lélek szó spirituális erejét számunkra, animációs filmmel foglalkozók számára szakmai tartalom is kiegészíti. Animálunk, azaz lélekkel telítünk, idézgetjük a latin szó etimológiáját, s hogy lélekkel töltekeznek a filmek nézője, azt Kiss Iván opusait látva fokozottan érezhetjük. „Úgy hanyatlom el, mint az árnyék az ő megnyúlásakor; ide s tova hanyattatom, mint a sáska.” Idézi egy másik Gáspár, Károli magyarító átköltésében a 109. zsoldárt, s hozzá Ovidiust, Kafkát, Hamvas Bélát az *Átváltozás* című film. A sokadik fénykorát élő, egyre változatosabb magyar rajzfilmes szcénából is kitűntek különös

OROSZ ISTVÁN (1951) Budakeszin élő képzőművész, rajzfilmrendező.

stílusukkal Kiss Iván munkái. Grafitrajz átiratban megelevenedő fényképek – ennyi a primer élmény, s a legtöbb méltató be is éri ennek rögzítésével, holott az átlényegülő fotó a filmvásznon zajló, lüktető metamorfózisnak csupán egyik s nem is a legfontosabb eleme.

Az ötvenhatos forradalmárok, szabadságharcosok és mártírok fényképeit azért kezdte gyűjtögetni Kiss Iván, hogy jobban ismerje őket, hogy megtanulja az arcukat; és hogy az alkotás kegyelmi pillanataiban azonossá váljék velük, lerajzolta mindet. Mert ott van ő is a monokróm portrékban, a szabadkézi rajz esetlegességében és többletében. A rajzolásához konyítókolléga még azt is észreveheti, bal kezében fogta a ceruzát, mint Leonardo, mint Petőfi, mint Picasso. *Töredékek 1956* – ez volt a Pannónia filmstúdió égisze alatt, de zömmel a tornácos budakeszi parasztházában készülők majd' tízperces rajzfilm címe, s a film kulcs- és fázisrajzaiként készült ceruzaportrékat mutatta meg Nagy Gáspárnak.

„Nem voltunk barátok, inkább jó ismerősök – emlékezett vissza. Egyszer templomból hazafelé arra kértem őt, tekintse meg rajzaimat. Felvettem neki a közös kötet ötletét. Tetszett neki a gondolat, de azt előre nem lehet tudni, hogy a »múzsza csókja« mikor érkezik. Fél évig nem is jelentkezett. Hirtelen felkeresett sok verssel, és azt mondta: ezt most hallgasd meg. Leült a fotelbe, én kiterítettem a padlóra rajzaimat, és Gáspár felolvasta nekem az egész kötet anyagát. Sajnos, nem kapcsoltam be a magnetofont, pedig milyen szép lett volna... Azóta ez, hál' istennek, megjelent CD-n a költő előadásában. A kötetben két hosszabb poéma található. Az egyik címe: *Fénylő arcok és tükröképek*. Ezt a ciklust kimondottan rajzaim ihlették. A második ciklus az *Október végi tiszta lángok* már megvolt neki, ha nem is abban a formában, ami a kötetben megjelent. Ahogy olvasta nálam a két versciklust, máris tudtam, hogy mihez melyik rajzom illik, így könnyű volt a kötet összeállítása.”

Iván ötvenhat grafikáját ketten választották ki, s együtt illesztették a költemények mellé. Művészeti ágak párbeszéde zajlott, sőt tágabb dialógust is mondhatnánk, hiszen a kötet második ciklusát, az *Október végi tiszta lángok*at a komponista Szokolay Sándor oratórium-szövegeknyvként is életre keltette. Aztán a film és a könyv és a muzsika már párhuzamosan futott. És az élet is. A film- és a könyvbemutató idején Gáspár már nagybeteg; a könyvhéten, a Püski-sátorban már Iván képviselte, ő dedikált helyette is, de 2006. október 23-án, az '56-os budakeszi emlékköavatáson a költő sem hiányzott. „Romolhatatlan arcuk, mint a márvány, Isten elé tett memorandum: fényes kiáltvány!” – olvasható a kőbe vésve, s Gáspár sorai mellett a romolhatatlan arcot, Iván egyik rajzát is őrzi a kő.

A Nagy Gáspár-díj ürügyén talán elég lett volna ennyi is, a díjazott kapcsán azonban nem. Ismerjék meg jobban, úgy, ahogyan Gáspár is ismerhette. 2003-ban, nem sokkal azelőtt, hogy belefogott '56-os filmjébe, megkapta a filmművészek legfontosabb szakmai elismerését, a Balázs Béla-díjat. Illetve majdnem megkapta. Kis Iván ugyanis nem vette azt át. Nem volt hajlandó elfogadni. „A gesztus, hogy nem veszem át a díjat, a fennhéjázó, hatalomhoz dörgölőző, minden

áldozatra képtelen, kisstílú, megélhetési értelmiségnek is válasz... A gondolat, szó és cselekedet egységét nem lehet megkerülni semmilyen indokkal..." – mondta egy makacsságát firtató interjújában.

Pontosan tudom, hogy Kiss Iván sosem várt, nem is számított kárpótlásra; azt remélem mégis, hogy ismerősei, barátai erkölcsi elégtételként élik majd meg a Nagy Gáspár-díjat, s a nagyobb nyilvánosság miatt talán a szakma újra felfigyel a filmművész-grafikus Kiss Ivánra.

Husztai István: Kijev környéke, Szilánkok-sorozat, 2022 (Képrport, MŰOSZ nagydíj, 1. helyezett)

